

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ МАГАЗИН

ЛИБЕРАЛЕН LIBERAL FORUMІ ФОРУМ

REVISTË POLITIKE DHE EKONOMIKE

Број 2 / Зима 2023

Numri 2 / Dimër 2023

Срѓан Видоески Како да ја препознаеме и решиме енергетската сиромаштија?

Srgjan Vidoeski

Si të njohim dhe zgjidhim varfërinë energjetike?

| Срѓан Видоески: Како да ја препознаеме и решиме енергетската сиромаштија? | Srgjan Vidoeski: Si të njohim dhe zgjidhim varfërinë energjetike?
| Арта Селмани-Бакиу: Родова (не) еднаквост под призмата на имотните и наследните права | Arta Selmani-Bakiu: (Jo) barazia gjinore nën prizmën
e të drejtave pronësore dhe trashëgimore | Арбен Халили: Значењето на земјоделскиот сектор во економскиот развој во Република Северна
Македонија | Arben Halili: Rëndësia e sektorit bujqësorë në zhvillimin ekonomik në Republikën e Maqedonisë së Veriut | Јарон Брук: Препорачана книга:
Atlas Shrugged | Yaron Brook: Libër i rekomanduar: Atlas Shrugged | Шаха Хисени: Манифеста 14 Приштина | Shaha Hysen: Manifesta 14 Prishtina |

20

Клучни совети за
младинско учество
Këshillat kryesore
për pjesëmarrjen
e të rinjve

35

ПАЗАРИТЕ И
СЛОБОДАТА
TREGJET
DHE LIRIA

40

Подеси и падови
во борбата со
дискриминација
Baticat-zbaticat në luftën
kundër diskriminimit

ЛИБЕРАЛЕН ФОРУМ,
Февруари 2023

Издавач:
ИНСТИТУТ ЛИБЕРАЛНА
АЛТЕРНАТИВА

Адреса на седиштето и
уредништвото:
ИЛИНДЕНСКА 71 А1,
1200 ТЕТОВО
www.lai.mk

Главен и одговорен
уредник:
Орхан Цека,
orhan.ceka@lai.mk

Издадено во:
Февруари 2023

Преведувач:
Илмира Ганиу

Дизајн: Бригада дизајн
[brigada.mk]

FORUM LIBERAL,
Shkurt 2023

Botues:
INSTITUTI ALTERNATIVA
LIBERALE

Adresa e selisë dhe
redaksisë:
ILINDENSKA 71 А1, 1200
TETOVË
www.lai.mk

Redaktori kryesor dhe
përgjegjës:
Orhan Ceka,
orhan.ceka@lai.mk

Botuar më:
Shkurt 2023

Përktheu: Ilira Ganiu

Dizajn: Brigada dizajn
[brigada.mk]

Илустрации и фотографии
Ilustrimet dhe fotografitë:
www.freepik.com

содржина përmbajtje

Срѓан Видоески, Менаџер на
проекти, "REScoop EU - European
Federation for Energy Communities"

**Како да ја препознаеме
и решиме енергетската
сиромаштија?**

Srđan Vidoeski, Menaxher i
projekteve, "REScoop EU - European
Federation for Energy Communities"

**Si të njohim dhe zgjidhim
varfërinë energjetike?**

Доц. д-р Арта Селмани-Бакиу,
Професор по семејно право -
Правен факултет - УЈИЕ

**Родова (не) еднаквост под
призмата на имотните и
наследните права**

Doc. dr Arta Selmani-Baku,
Profesoreshë e së drejtës familjare
- Fakulteti juridik-UEJL

**(Jo) barazia gjinore nën prizmin
e të drejtave pronësore dhe
trashëgimore**

Фреја Проудман, Млад европски
амбасадор во ЕУ соседи на исток
и поранешен младински делегат
во Советот на Европа

**Клучни совети за
младинско учество**

Freya Proudman, Ambasadori i ri
evropian në vendet fqinje të BE-së
në Lindje dhe ish-delegat i të rinjve
në Këshillin e Evropës

**Këshillat kryesore për
pjesëmarrjen e të rinjve**

Арбен Халили, Доктор по
економски науки

**Значењето на земјоделскиот
сектор во економскиот
развој во Република Северна
Македонија**

Arben Halili, Doktor i shkencave
ekonomike

**Rëndësia e sektorit bujqësorë
në zhvillimin ekonomik në
Republikën e Maqedonisë së
Veriut**

Јарон Брук, Претседател на
Одборот на Институтот Ајн Ранд

**Препорачана книга:
Atlas Shrugged**

Yaron Brook, Kryetar i Bordit të
Institutit Ayn Rand

**Libër i rekomanduar:
Atlas Shrugged**

Двајт Ли (Dwight Lee), Професор
на Катедрата за економија на
Универзитетот во Џорџија

**Пазарите и
слободата**

Dwight Lee, Profesor në
Departamentin e Ekonomisë në
Universitetin e Georgjisë

**Tregjet dhe
liria**

Александра Савевска, Соработ-
ник на проекти, Македонски Цен-
тар за Меѓународна Соработка

**Подеси и падови во борбата
со дискриминација во
Северна Македонија**

Aleksandra Savevska, Bashkëpunëtore
në projekte, Qendra Maqedonase për
Bashkëpunim Ndërkombëtar

**Baticat-zbaticat në luftën
kundër diskriminimit në
Maqedoninë e Veriut**

Шаха Хисени,
Посредник за Уметност и
Култура, Манифеста 14

**Манифеста 14
Приштина**

Shaha Hyseni,
Ndërmjetësues për art dhe
kulturë, Manifesta 14

**Manifesta 14
Prishtina**

Почитувани читатели на списанието Либерален Форум,

Возбудени сме што можеме да ви го претставиме вториот број од нашата публикација, каде што имаме за цел да донесеме свежа и либерална перспектива за актуелните и важни теми кои се релевантни за нашата заедница во Северна Македонија, нудејќи сознанија и идеи кои ќе ги предизвикаат и инспирираат нашите читатели.

Преку нашиот двојазичен формат, можеме да допреме до поширока и поразновидна публика, осигурувајќи се дека секој има можност да се вклучи во овие важни дискусии. Нашата цел е да создадеме платформа за отворен и инклузивен дијалог, каде што ќе можат да се слушнат сите гласови и слободно да се разменуваат сите идеи.

Во овој број, нашите талентирани автори навлегуваат во низа теми, од тековните напори за борба против дискриминацијата, до значењето на земјоделскиот сектор во економскиот развој и од односот меѓу пазарите и слободата, до предизвиците на енергетската сиромаштија.

Во рамките на изданието, имаме статии кои ја истражуваат родовата еднаквост, правата на сопственост и културната и уметничката мобилизација на Манифеста 14 во Приштина, како и препораки за книги кои даваат моќен коментар за индивидуалната слобода и личната одговорност.

Покрај тоа што нуди статии кои предизвикуваат размислување, ова издание дава и практични совети за поединци кои сакаат да имаат позитивно влијание во нивните заедници. Без разлика дали се работи за совети за вклучување во локалниот активизам или предлози за решавање на неодојливи општествени прашања, нашето списание е посветено да ги поттикне своите читатели да преземат акција.

Горди сме што сме поддржани од две почитувани организации, Atlas Network и FNF North Macedonia. Нивната поддршка ни овозможи да продолжиме да произведуваме висококвалитетна, влијателна содржина што ќе ги инспирира и информира нашите читатели.

Како уредник на ова списание, понизен сум да водам тим од талентирани и посветени писатели и истражувачи, кои се посветени на нашите читатели да им обезбедат привлечна, провокационка и прониклива содржина.

Се надевам дека ова издание на нашето списание ќе биде и пријатно и информативно, како и ќе предизвика значајни и продуктивни разговори. Затоа, преземете ја вашата копија денес или земете ја од вашата универзитетска библиотека и придружете ни се на ова патување на откривање и истражување!

Либерално ваш,

Орхан Цека
Уредник на магазинот Либерален Форум

Орхан Цека,
докторант по право
и политика на
универзитетот во
Грац

Orhan Ceka,
Doktorant në
Drejtësi dhe Politikë,
Universiteti i Grazit

Тë nderuar lexues të Revistës Forumi Liberal,

Jemi të emocionuar t'ju prezantojmë numrin e dytë të botimit tonë, ku synojmë të sjellim një perspektivë të freskët të liberalë mbi temat aktuale dhe të rëndësishme që janë të relevante për komunitetin tonë në Maqedoninë e Veriut, duke ofruar njohuri dhe ide që do të sfidojnë dhe frymëzojnë lexuesit.

Nëpërmjet formatit tonë dygjuhësh, ne tentojmë të arrijmë një audiencë më të gjerë dhe më të larmishme, duke u siguruar që të gjithë të kenë mundësinë të përfshihen në këto diskutime të rëndësishme. Qëllimi ynë është të krijojmë një platformë për dialog të hapur dhe gjithëpërfshirës, ku të gjithë zërat të dëgjohen dhe të gjitha idetë të shkëmbehen lirishëm.

Në këtë numër, autorët tanë të talentuar thelohen në një sërë temash, nga përpjekjet e vazhdueshme për të luftuar diskriminimin, te rëndësia e sektorit bujqësor në zhvillimin ekonomik dhe nga marrëdhëniet midis tregjeve dhe lirisë, te sfidat e varfërisë energetike.

Ne gjithashtu kemi artikuj që eksplorojnë barazinë gjinore, të drejtat pronësore dhe mobilizimin kulturor dhe artistik të Manifestës 14 në Prishtinë, si dhe rekomandime për libra që ofrojnë një trajtim të fuqishëm mbi lirinë individuale dhe përgjegjësinë personale.

Përveç ofritit të artikujve që nxitin të menduarit, ky numër ofron gjithashtu këshilla praktike për individët që kërkojnë të kenë një ndikim pozitiv në komunitetet e tyre. Pavarësisht nëse janë këshilla për t'u përfshirë në aktivizmin lokal ose sugjerime për adresimin e çështjeve urgjente sociale, revista jonë është e përkushtuar për të fuqizuar lexuesit e saj për të ndërmarrë veprime.

Jemi krenarë nga mbështetja e dy organizatave të respektuara, siç janë Atlas Network dhe FNF North Macedonia. Mbështetja e tyre na ka lejuar të vazhdojmë të prodhojmë përmbajtje me cilësi të lartë dhe me ndikim që do të frymëzojë dhe informojë lexuesit tanë.

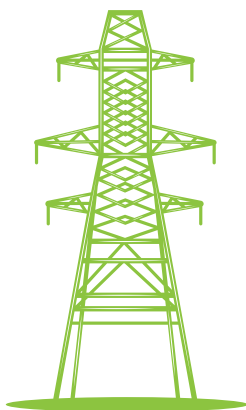
Si redaktor i kësaj reviste, jam i nderuar të udhëheq një ekip shkrimtarësh dhe studiuesish të talentuar dhe të përkushtuar, të cilët janë të përkushtuar t'u ofrojnë lexuesve tanë përmbajtje tërheqëse, që provokon mendime dhe depërtuese.

Shpresoj që ky edicion i revistës sonë të jetë sa i këndshëm dhe informues, si dhe do të ndezë biseda kuptimplotë dhe produktive. Pra, ju inkurajojmë të shkarkoni kopjen tuaj sot ose merrni një nga biblioteka e universitetit tuaj dhe bashkohuni me ne në këtë udhëtim zbulimi dhe eksplorimi!

Liberalisht i juaji,

Orhan Ceka
Redaktor i Revistës Forumi Liberal

Како да ја препознаеме и решиме енергетската сиромаштија?

”
На глобално ниво, новите иновации и технологии продолжуваат да го зголемуваат животниот стандард, но со тоа растат и нашите потреби од непрекинат пристап до енергија.

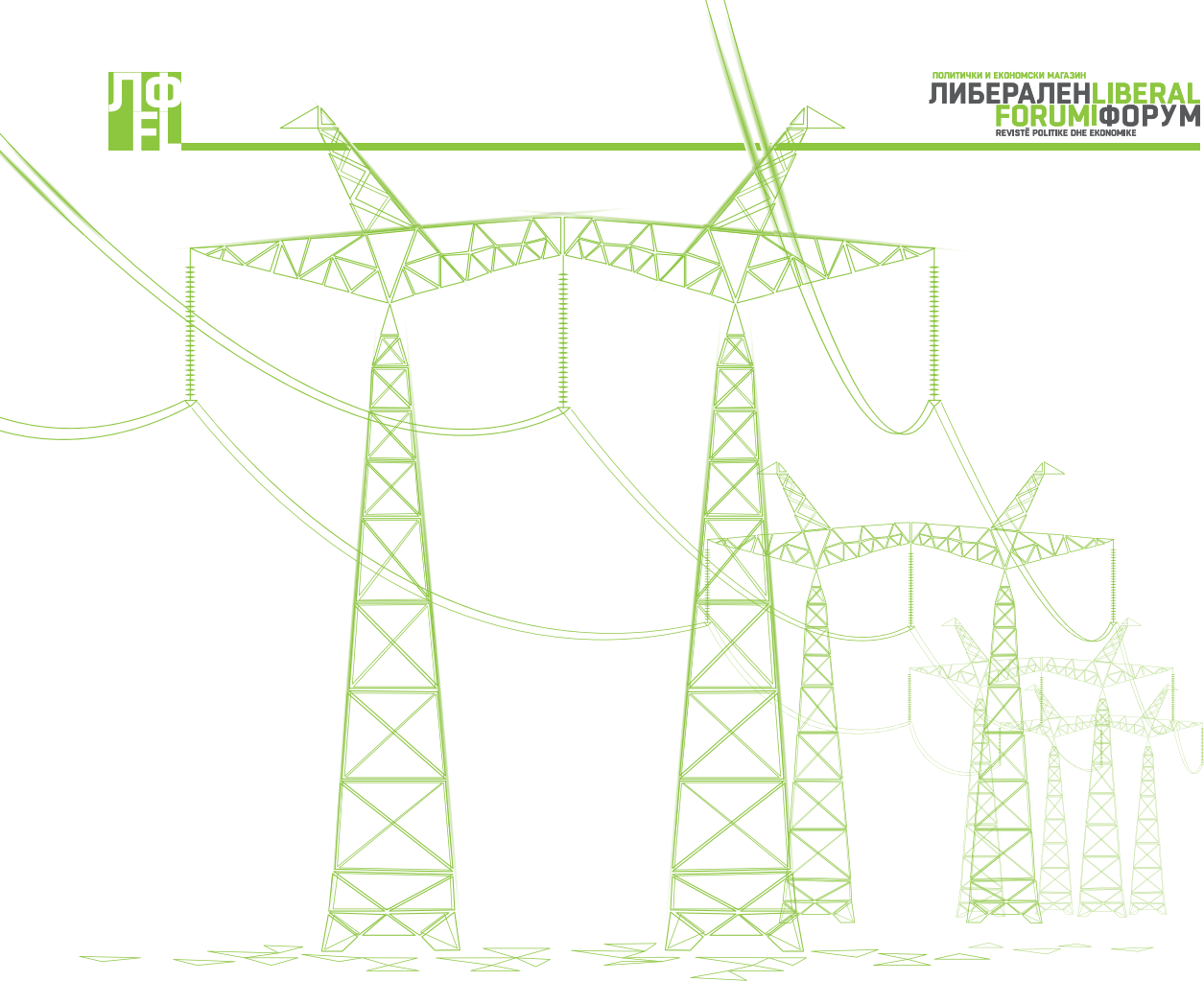
Живеејќи во време кога пристапот до технологијата станува витален за нашето секојдневно функционирање, а за која се потребни огромни количини на енергенс чија што експлоатација ја уништува нашата планета, почнуваме да ја разбираме важноста на енергетската транзиција и управување со природните ресурси. Несомнено е дека технолошкиот напредок не би билвозможен без денешниот развиен енергетски сектор, а самото откритие на електричната енергија направи експлозија од врвни технолошки достигнувања изминатиов век. На глобално ниво, новите иновации и технологии продолжуваат да го зголемуваат животниот стандард, но со тоа растат и нашите потреби од непрекинат пристап до енергија. Живеејќи во време на зголемени политички поделби и постојан раст на светското население, управувањето со енергетските ресурси и справувањето со енергетската криза која го погоди светот како последица на војната во Украина, се во фокусот на актуелната геополитика.

А токму во ова време на енергетска криза и зголемена инфлација, можеме јасно да видиме и како енергетските политики и цените на струјата што ги диктира енергетскиот пазар имаат влијание врз обичниот народ. Особено врз луѓето кои што живеат во енергетска сиромаштија секојдневно. Според повеќе анализи, бројот на енергетски сиромашните домаќинства се зголемува постојано, како во светот така и во Македонија, па ова прашање станува едно од главните што

Si të njohim dhe zgjidhim varfërinë energjetike?

Duke jetuar në një kohë kur aksesin në технологија bëhet jetik për funksionimin tonë të përditshëm dhe kërkon sasi të mëdha energjie, shfrytëzimi i së cilës shkatërron planetin tonë, ne fillojmë të kuptojmë rëndësinë e tranzicionit të energjisë dhe menaxhimit të burimeve natyrore. Nuk ka dyshim se përparimi teknologjik nuk do të ishte i mundur pa sektorin e zhvilluar energjetik të sotëm, dhe vetë zbulimi i energjisë elektrike ka krijuar një shpërthim të përparimeve teknologjike të fundit në shekullin e kaluar. Në nivel global, risitë dhe teknologjitë e reja vazhdojnë të rrisin standardet e jetesës, por po ashtu edhe nevojat tona për akses të pandërprerë në energji. Të jetuarit në një kohë të ndarjeve politike në rritje dhe rritjes së vazhdueshme të popullsisë botërore, menaxhimi i burimeve energjetike dhe përballja e krizës energjetike që ka goditur botën si pasojë e luftës në Ukrainë, janë fokusi i gjeopolitikës aktuale.

Dhe pikërisht në këtë kohë krize energjetike dhe inflacioni në rritje, mund të shohim qartë se si politikat e energjisë dhe çmimet e energjisë elektrike të diktuar nga tregu i energjisë kanë ndikim tek njerëzit e zakonshëm. Sidomos për njerëzit që jetojnë në varfëri energjetike çdo ditë. Sipas disa analizave, numri i amvisërive të varfra nga energjia është vazhdimisht në rritje, si në botë ashtu edhe në Maqedoni, kështu që kjo çështje bëhet një nga më kryesoret që duhet të zgjidhet së shpejti. Koncepti i varfërisë energjetike ende nuk është i përcaktuar qartë në vendin tonë, ndaj është e vështirë të perceptohen dhe maten pasojat e një çështjeje dhe problemi

треба да се решат во скоро време. Концептот на енергетска сиромаштија сè уште не е јасно дефиниран кај нас, па така тешко е да се согледаат и мерат последиците за прашање и проблем што систематски не е целосно препознаен. Овој недостаток на систематски дејствија и поефективни енергетски политики може потенцијално може да донесе многу поголеми последици во блиска иднина.

Последиците од енергетската сиромаштија нема да бидат само по здравјето на луѓето и по државниот здравствен систем, туку можат да имаат големо влијание и врз економијата и општиот развој на Северна Македонија. Да се биде исплашен од зимата поради неизвесноста дали ќе се обезбедат дрва или друг вид на греење е реалност за голем број наши сограѓани кои се соочуваат со енергетска сиромаштија, а токму од тука произлегува и дефинирањето на овој концепт кој го опишува лишувањето од секој пристап до енергија. Најчес-

квотен не е јасно дефиниран кај нас, па така тешко е да се согледаат и мерат последиците за прашање и проблем што систематски не е целосно препознаен. Овој недостаток на систематски дејствија и поефективни енергетски политики може потенцијално може да донесе многу поголеми последици во блиска иднина.

Пасојат е варфјерисј е енергјетике неку до тј јенј ветјм нј шјендетин е нјерјезве дје нј системин шјететјор шјендетјсор, пор мунд тј кенј ндиким тј мадје едје нј економинј дје зђвиллин е пјргјитђшјем тј Македонисј. Фрика нга димри пјр шјак тј пасигурисј нјсе до тј сигурохет ме дру апо нгрожје тјетјр јсђтј реалитет пјр нј нумјр тј мадје башкјјетарјеш танј кј пјрбалиен ме варфјеринј енергјетике дје пикјерисђ кјту вјен едје пјркјуфизими кјтјј концепти, кј цили пјршкјруан привими е кјдо аксеси нј енергји. Мј шпеш, пенсјонистјт е мoshуар дје приндјрит ветјушђкјес јанј мј тј ррезикуар нга димрат е фтохтј дје јанј ндјр групет мј тј пafavorизуара шoкјјроре осе мј тј ценуешме тј нјерјезве кј јетојнј нј варфјери енергјетике. Криза актуале енергјетике е кoмбинуар ме рритјен е популлсисј е бјен варфјеринј

”

Нј нивел глобал, риситј дје технологјитј е реја вазђдојнј тј ррисин стандардет е јетесјс, пор по асђту едје невојат тона пјр аксес тј пандјрпрерј нј енергји.

И покрај досегашната истражувачка работа и различните меѓународни, национални, па и локални иницијативи, енергетската сиромаштија сè уште е тема за која малку се збори во секојдневниот живот и медиумите.

то, постарите пензионери и самохрани-те родители се во најголема опасност од студени зими и едни од повеќето категории на социјално загрозени или ранливи групи на луѓе кои живеат во енергетска сиромаштија. Моменталната енергетската криза во комбинација со растот на населените ја прави енергетската сиромаштија широко распространет проблем и низ Европа. Во одредени извештаи се проценува дека дури и до 100 милиони луѓе во Европа не можат да си дозволат соодветно загревање на своите домови или пак не можат да ги подмират своите сметки за струја, што резултира со здравствени проблеми и социјална изолација.

Во Западен Балкан, енергетската сиромаштија не е прецизно измерена; сепак, во последниве години се повеќе се проучува. Недостигот на соодветен пристап до енергија и неможноста да се платат сметките за струја и греење до степен што влијае на здравјето и благосостојбата на ранливите групи на луѓе станува повеќе препознаено на национално, регионално и меѓународно ниво. Во изминатата деценија, има зголемена истражувачка работа

energjetike një problem të përhapur në të gjithë Evropën. Disa raporte vlerësojnë se deri në 100 milionë njerëz në Evropë nuk mund të përballojnë të ngrohin shtëpitë e tyre në mënyrë adekuate ose të paguajnë faturat e tyre të energjisë elektrike dhe ngrohjes në një masë që ndikon në shëndetin dhe mirëqenien e grupeve të cënueshme të njerëzve po bëhet më e njohur në nivel kombëtar, rajonal dhe ndërkombëtar. Në dekadën e fundit, ka pasur një rritje të punës kërkimore në terren, si dhe më shumë iniciativa dhe raporte për të trajtuar varfërinë energjetike. Për sa i përket Ballkanit Perëndimor dhe Maqedonisë, në vitin 2014 Komisioni Evropian nisi Procesin e Berlinit, iniciativën e bashkëpunimit rajonal të

Në Ballkanin Perëndimor, varfëria energjetike nuk matet saktë; megjithatë, ajo është studiuar gjithnjë e më shumë vitet e fundit. Mungesa e aksesit adekuat në energji dhe pamundësia për të paguar faturat e energjisë elektrike dhe ngrohjes në një masë që ndikon në shëndetin dhe mirëqenien e grupeve të cënueshme të njerëzve po bëhet më e njohur në nivel kombëtar, rajonal dhe ndërkombëtar. Në dekadën e fundit, ka pasur një rritje të punës kërkimore në terren, si dhe më shumë iniciativa dhe raporte për të trajtuar varfërinë energjetike. Për sa i përket Ballkanit Perëndimor dhe Maqedonisë, në vitin 2014 Komisioni Evropian nisi Procesin e Berlinit, iniciativën e bashkëpunimit rajonal të

на тоа поле, како и повеќе иницијативи и извештаи за справување со енергетската сиромаштија. Што се однесува до Западен Балкан и Северна Македонија, во 2014 година Европската Комисија го започна Берлинскиот Процес, иницијативата за регионална соработка на Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Северна Македонија, Црна Гора и Србија. Целта на иницијативата е да се работи на зајакнување на регионалната соработка во земјите од Западен Балкан, при што одржливоста и животната средина од почетокот се истакнати како едни од главните приоритети. Имајќи ја предвид оваа перспектива и влијанието на војната во Украина, прашањето за енергетската сиромаштија во земјите од Западен Балкан станува сè поважно за решавање.

И покрај досегашната истражувачка работа и различните меѓународни, национални, па и локални иницијативи, енергетската сиромаштија сè уште е тема за која малку се зборува во секојдневниот живот и медиумите. Бројот на луѓе кои живеат во енергетска сиромаштија се проценува дека е во пораст како што растат и цените на енергенсите, а животниот стандард останува низок. Низ Европа, свеста за енергетската сиромаштија расте и ова прашање се повеќе се интегрира во активностите на Европската унија и нејзината правна рамка. Но, како да се дефинира или измери енергетската сиромаштија? Би можеле да кажеме дека енергетската сиромаштија се однесува на состојбата на неможност на задоволување на потребите од струја и греење, или пак немање никаков пристап до енергетски ресурси. Со други зборови, таа состојба настанува кога едно лице или домаќинство се лишени од редовен пристап до енергија и не можат да ги задоволат своите основни енергетски потреби за нормално функционирање. Може да се каже и дека енергетската сиромаштија е состојба која отстранува основни основни потреби од животот на луѓето и ги турка да живеат во општа сиромаштија доколку енергетската сиромаштија не се реши.

Клучно е да се разбере дека општата сиромаштија и енергетската сиромаштија

Shqipërisë, Bosnjës dhe Hercegovinës, Kosovës, Maqedonisë së Veriut, Malit të Zi dhe Serbisë. Qëllimi i iniciativës është të punohet në forcimin e bashkëpunimit rajonal në vendet e Ballkanit Perëndimor, ku qëndrueshmëria dhe mjedisi janë theksuar si një nga prioritetet kryesore që në fillim. Duke marrë parasysh këtë perspektivë dhe ndikimin e luftës në Ukrainë, çështja e varfërisë energjetike në vendet e Ballkanit Perëndimor bëhet gjithnjë e më e rëndësishme për t'u trajtuar.

Përkundër punës së mëparshme kërkimore dhe nismave të ndryshme ndërkombëtare, kombëtare, madje edhe lokale, varfëria energjetike është ende një temë për të cilën flitet pak në jetën e përditshme dhe në media. Numri i njerëzve që jetojnë në varfëri energjetike vlerësohet të jetë në rritje pasi çmimet e energjisë rriten dhe standardet e jetesës mbeten të ulëta. Në të gjithë Evropën, ndërgjegjësimi për varfërinë energjetike po rritet dhe çështja po integrohet gjithnjë e më shumë në aktivitetet e Bashkimit Evropian dhe kuadrin ligjor të tij. Por si të përcaktohet apo matet varfëria energjetike? Mund të themi se varfëria energjetike i referohet gjendjes së pamundësisë për të përmbushur nevojat për energji elektrike dhe ngrohje, ose mos pasjes akses në burimet energjetike. Me fjalë të tjera, kjo gjendje ndodh kur një personi ose familje privohet nga akses i rregullt në energji dhe nuk mund të plotësojë nevojat e tij bazë për energji për funksionimin normal. Mund të thuhet gjithashtu se varfëria energjetike është një gjendje që heq nevojat elementare bazë nga jeta e njerëzve dhe i shtyn ata të jetojnë në varfëri të përgjithshme nëse nuk trajtohet varfëria energjetike.

Është thelbësore të kuptohet se varfëria e përgjithshme dhe varfëria energjetike nuk janë të njëjta. Megjithatë këto shpesh mbivendosen dhe mund të gjenden në të njëjtat kategori vulnerabël të njerëzve dhe familjeve, është e rëndësishme të kuptohet se ata që janë të varfër me energji nuk janë domosdoshmërisht të varfër në përgjithësi. Përkatësisht, personat që kanë punë dhe të ardhura të rregullta nuk janë në gjendje t'i shlyejnë faturat, të sigurojnë ngrohje, kështu që tashmë hyjnë në kategorinë e të varfërve energjetik, ndonëse në përgjithësi nuk klasifikohen si të varfër sepse kanë

Përkundër punës së mëparshme kërkimore dhe nismave të ndryshme ndërkombëtare, kombëtare, madje edhe lokale, varfëria energjetike është ende një temë për të cilën flitet pak në jetën e përditshme dhe në media.

”
Намалувањето пак на енергетската сиромаштија има потенцијал да донесе повеќекратни придобивки, вклучително и намалување на државните средства од буџетот потрошени за јавното здравство, намалено загадување на воздухот, зголемен комфор и благосостојба на населените, подобрување на буџетот на домаќинствата, како и зголемена економска активност.

не се исти. Иако тие често се преклопуваат и може да се најдат во истите ранливи категории на луѓе и домаќинства, важно е да се разбере дека оние што се енергетски сиромашни не се нужно и генерално сиромашни. Имено, и луѓе што имаат работа и редовни примања не се во можност да ги подмират своите сметки, да обезбедат греење, па со тоа веќе влегуваат во категоријата на енергетско сиромашни, иако не се класифицирани како општо сиромашни бидејќи заработуваат месечни примања. Поради тоа, за разлика од општата сиромаштија, енергетската сиромаштија може да се карактеризира како динамична состојба и пожелно е да се гледа како процес, наместо како статична состојба. А тој процес може да заврши со туркање на одредено домаќинство под прагот на сиромаштијата ако се влоши, или пак може да резултира и со подобрување на состојбата ако енергетско сиромашните се таргетираат со помош и субвенции. Најчесто се препознаваат 3 главни причини за енергетска сиромаштија:

1) **Приход:** луѓето кои остануваат без месечни минимални примања најчесто прво стануваат енергетско

тë ардхура мујоре. Prandaj, ndryshe nga varfëria e përgjithshme, varfëria energjetike mund të karakterizohet si një gjendje dinamike dhe preferohet të shihet si një proces dhe jo një gjendje statike. Dhe ky proces mund të përfundojë duke e shtyrë një familje të caktuar nën kufirin e varfërisë nëse përkeqësohet, ose gjithashtu mund të rezultojë në një përmirësim të situatës nëse të varfërit energjetikë synohen me ndihma dhe subvencione. Më së shpeshti njihen 3 arsyet kryesore për varfërinë energjetike:

- 1) **Të ardhurat:** njerëzit që mbeten pa të ardhura minimale muјore zakonisht bëhen fillimisht të varfër energjetik nga pamundësia për të paguar faturat muјore dhe për të siguruar ngrohje, kështu që nëse vazhdon ai proces varfërimi, ata do të hynin në kategorinë e varfërisë së përgjithshme. Nga ana tjetër, ka raste kur personat që konsiderohen përgjithësisht të varfër dhe pa të ardhura të rregullta dhe jetojnë në një shtëpi të izoluar mirë, nuk janë gjithmonë të varfër me energji.
- 2) **Strehimi:** Një familje ose individ mund të ketë të ardhura të mira që do të ishin

сиромашни преку неможноста да ги подмират месечните сметки и да обезбедат греење, па ако тој процес на осиромашување продолжи би влегле во категоријата на општа сиромаштија. Од друга страна пак, има случаи кога луѓе кои се сметаат за општо сиромашни и без редовни примања, а живеат во добро изолиран дом, па не се секогаш се и енергетско сиромашни.

- 2) **Домување:** домаќинство или поединец може да има добар приход кој би бил над прагот на сиромаштија, но сепак да не можат да си дозволат да инсталираат соодветна изолација на домот, при што имаат високи сметки за струја и греење. Или пак, да не се во можност редовно да ги подмируваат сметките за струја и греење, при што надоаѓа енергетската сиромаштија во нивните студени и неосветлени домови, дури и да е тоа за еден месец или една недела, што зборува за динамичната природа на поимот.
- 3) **Цени на енергетските ресурси:** зголемувањето на цените на енергенсите како резултат на промените на енергетскиот пазар и енергетската криза, може да доведат многу домаќинства или поединци со просечен приход одеднаш да не можат да обезбедат енергенски, при што стануваат енергетски сиромашни.

Покрај горенаведените дефиниции и причини, Опсерваторијата за Енергетска Сиромаштија при ЕУ укажува на 4 примарни индикатори кои посочуваат присуство на енергетска сиромаштија: 1) неможност за подмирување на сметките за енергенси, 2) ниска апсолутна потрошувачка на енергија, 3) висок удел на потрошувачката на енергија во редовните приходи, и 4) неможност да се загрее домот адекватно. Овие индикатори, заедно со дефинициите и причините, се одлична појдовна точка за детектирање на ранливите категории на луѓе и справување и дестигматизирање на енергетската сиромаштија. Со менталната енергетска криза, напорите за проучување и справување на енергетската сиромаштија се сè повидливи

мби кувинот е варфјерисј, пор енде нук мунд тј пјрбаллојј тј инсталолј изолимин е дурхур тј сштјеписј, дук е резултур нј фатур тј ларт тј енергјисј електрике дхе нгрхјес. Осе памундјсиа пјр тј пагуар ррегуллсшт фатурат е енергјисј електрике дхе нгрхјес, дук е шкактуар варфјер енергјетике нј сштјепитј е туре тј фтохта дхе тј пандритур, қoftј едхе пјр нјј муај апо нјј јавј, гјј қј флет пјр натурјен динамике тј концептит.

- 3) **Ќмимет е буримеје тј енергјисј:** рритја е ѓмимеје тј енергјисј си пасојј е ндрјшхимеје нј трегун е енергјисј дхе кризјс енергјетике, мунд тј бјјј қј шумј фамиље осе индивидј ме тј ардхура месатар е папритур тј мос јенј нј гјендје тј сигуронј енергји, дук е у бјрј кјсшту енергјетикисшт тј варфјер.

Пјрвјч пјрцактимеје дхе арсеје тј мјсипјрме, Обсерваторија и БЕ-сј пјр Варфјеринј Енергјетике трегон 4 трегуес кресорј қј трегојнј пранинј е варфјерисј енергјетике: 1) памундјсиа пјр тј пагуар фатурат е енергјисј, 2) консумиј и улјт абсолут и енергјисј, 3) пјрқиндја е лартј е консумит тј енергјисј нј тј ардхура тј ррегуллта, дхе 4) памундјси пјр тј нгрхур сштјепинј нј мјнурј адекуате. Кјта трегуес, сј башку ме пјркүфизимет дхе шхақет, јанј нјј пикјнисје е шкјлқуер пјр збулимин е категориве vulnerабјл тј нјерјзје дхе трајтимин дхе destigmatizимин е варфјерисј енергјетике. Ме кризјн актуале енергјетике, пјрпјекјет пјр тј студиуар дхе трајтуар варфјеринј енергјетике јанј гјитхнјј е мј тј дукшме нј нивел европиан, дук е пјрфширј едхе рајонин тонј. Дхе пјрбаллја ме тј јсштј мј се е невојшме, сјпсе пасојј мунд тј јенј афатгјата дхе тј парипаруешме.

Пјрвјч стигмјс мјједисоре дхе турпит ме тј цилн пјрбаллен тј варфјерит ме енергји, हुलумтимет трегојнј се варфјериа енергјетике шоқјроhet ме нјј сјрј пасојјаш negative пјр шјендетин дхе mirјqenien е нјерјзје, шпеш ме сјмундје тј fryмјмarrjes дхе тј земрјс дхе probleme ме шјендетин е тје мјндор. Redуктимиј и варфјерисј енергјетике ка потенциал тј сјлјлј пјрфитиме тј шумјфшста, дук е пјрфширј улјен е фондеје сштјетјоре нга бухheti и шпензуар пјр шјендетин публик, улјен е нdotjes сј ајрит, рритјен е

Redуктимиј и варфјерисј енергјетике ка потенциал тј сјлјлј пјрфитиме тј шумјфшста, дук е пјрфширј улјен е фондеје сштјетјоре нга бухheti и шпензуар пјр шјендетин публик, улјен е нdotjes сј ајрит, рритјен е реhatисј дхе mirјqenies сј popуллсисј, пјрmirјсимин е бухheti тј фамиљес, си дхе рритјен е активитетит економик.

”
 Со соодетни мерки за помош, има големи шанси да се спречи процесот на енергетско осиромашување да втурне многу семејства под прагот на општа сиромаштија, а ако тоа се случи тогаш за избавување од таа состојба некогаш се потребни и две до три генерации.

”
 Me masat e duhura të ndihmës, ka një shans të madh për të parandaluar që procesi i varfërimit të energjisë të shtyjë shumë familje nën pragun e varfërisë së përgjithshme, dhe nëse kjo ndodh, atëherë duhen nganjëherë dy deri në tre breza për të dalë nga ajo situatë.

на европско ниво, а вклучително и во нашиот регион. А справувањето е и повеќе од потребно, бидејќи последиците можат да бидат долготрајни и непоправливи.

Покрај стигмата од околината и срамот со кој што се справуваат енергетско сиромашните, истражувањата докажуваат дека енергетската сиромаштија е поврзана со низа негативни последици по здравјето и благосостојбата на луѓето, кои често имаат респираторни и срцеви заболувања и проблеми со нивното ментално здравје. Намалувањето пак на енергетската сиромаштија има потенцијал да донесе повеќекратни придобивки, вклучително и намалување на државните средства од буџетот потрошени за јавното здравство, намалено загадување на воздухот, зголемен

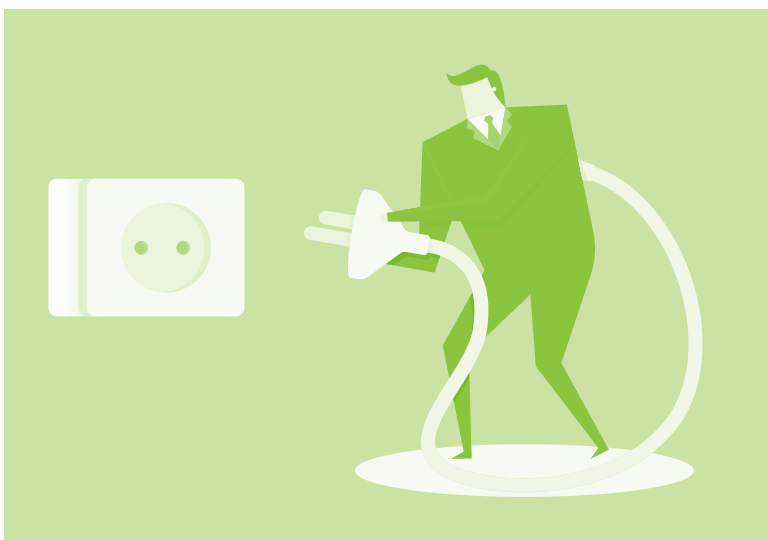
rehatisë dhe mirëqenies së popullsisë, përmirësimin e buxhetit të familjes, si dhe rritjen e aktivitetit ekonomik. Njohja e rëndësisë strategjike të trajtimit të varfërisë energjetike është e nevojshme për të ndihmuar drejtpërdrejt popullatën vulnerabel të prekur.

Me masat e duhura të ndihmës, ka një shans të madh për të parandaluar që procesi i varfërimit të energjisë të shtyjë shumë familje nën pragun e varfërisë së përgjithshme, dhe nëse kjo ndodh, atëherë duhen nganjëherë dy deri në tre breza për të dalë nga ajo situatë.

Duke pasur parasysh se sa e vështirë është të matet një koncept që nuk është i përcaktuar në kuadrin tonë ligjor, ne të gjithë kemi për detyrë t'u bëjmë thirrje autoriteteve tona lokale dhe kombëtare

комфор и благосостојба на населените, подобрување на буџетот на домаќинствата, како и зголемена економска активност. Препознавањето на стратешката важност за справување со енергетската сиромаштија е неопходно со цел директно да се помогне на засегнатото ранливо население. Со соодетни мерки за помош, има големи шанси да се спречи процесот на енергетско осиромашување да втурне многу семејства под прагот на општа сиромаштија, а ако тоа се случи тогаш за избавување од таа состојба некогаш се потребни и две до три генерации.

Имајќи предвид колку е тешко да се измери еден концепт кој што не е дефиниран во нашата правна рамка, сите ние имаме должност да ги повикаме нашите локални и национални власти да преземат акции и соодветни мерки. Тоа што треба што поактивно да се случува во ова време кога се справуваме со зголемена инфлација и енергетска криза, е да поттикнуваме и поддржуваме кампањи кои ќе целат кон објаснување на концептот на енергетска сиромаштија за широкото население. Потребно ни е разбирање на срамот и стигмата со која се соочува ранливото население кое живее во енергетска сиромаштија, повеќе јавни дискусии, едукација, и медиумска застапеност, со цел поголема свесност за проблемот и ефективни решенија. ■

që të ndërmarrin veprime dhe masat e duhura. Ajo që duhet të ndodhë në mënyrë më aktive në këtë kohë kur kemi të bëjmë me inflacion në rritje dhe krizë energjetike, është nxitja dhe mbështetja e fushatave që do të synojnë të shpjegojnë konceptin e varfërisë energjetike për popullatën e përgjithshme. Ne duhet të thejme turpin dhe stigmën me të cilën përballlet popullata e cënueshme që jeton në varfëri energjetike, më shumë diskutime publike, arsim dhe përfaqësim mediatik, me qëllim të ndërgjegjësimit më të madh për problemin dhe zgjidhjeve efektive. ■

”

Препознавањето на стратешката важност за справување со енергетската сиромаштија е неопходно со цел директно да се помогне на засегнатото ранливо население.

”

Njohja e rëndësisë strategjike të trajtimit të varfërisë energjetike është e nevojshme për të ndihmuar drejtpërdrejt popullatën vulnerabël të prekur.

Доц. д-р Арта Селмани-Бакиу, Професор по семејно право - Правен факултет – УЈИЕ
Doc. dr Arta Selmani-Bakiu, Profesoreshë e së drejtës familjare- Fakulteti juridik-UeJL

Родова (не) еднаквост под призмата на имотните и наследните права

(Jo) barazia gjinore nën prizmin e të drejtave pronësore dhe trashëgimore

*Жени и девојки, не се откажувајте така
лесно од имотот, бидете повнимателни за
вашите права!*

*Gra dhe vajza mos e dorëzoni aq lehtë
pasurinë që ju takon, bëhuni më vigjilente
ndaj të drejtave të juaja!*

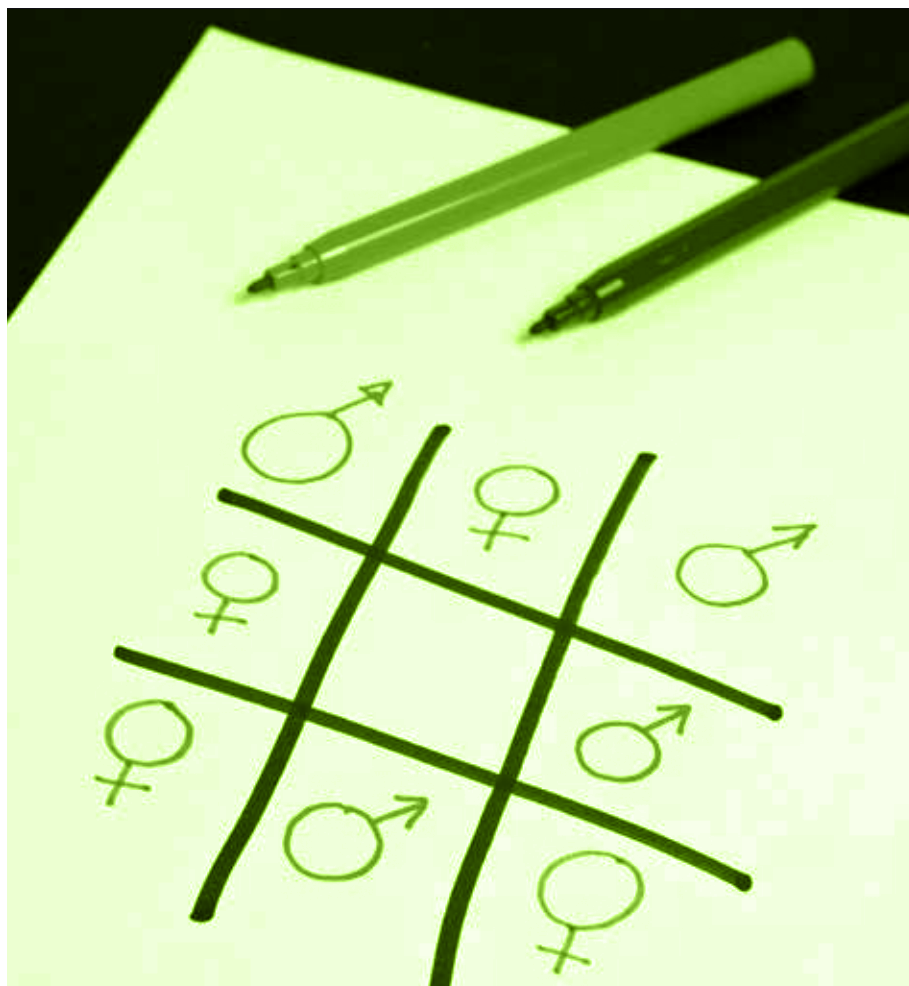
Правно-имотните односи во бракот ја опфаќаат сопственоста на заедничкиот имот на брачните другари создаден во брак, како и располагањето и управувањето со тој имот.

Имотот е свет, како се однесуваме кон имотот доволно говори за почитта што ја имаме кон себе и нашите права. Не сакајќи да ја играм улогата на женски бранител за секое прашање, но темата што овде ја покренувам е многу клучно прашање на кое не и се посветува соодветно внимание во јавното мислење. Во однос на непочитувањето на правото на оваа жена, не можеме да го обвинуваме законот, бидејќи овој институт многу добро го има замислено принципот на почитување на родовата еднаквост, како во имотните права, така и во наследните права. Проблемот со неприменливоста на законот во правната практика се оспорува со дезинформации или неинформираност за имотните и наследните права, кои се наметнати од културата, традицијата и менталитетот. Затоа, во времето кога се надминати сите родови бариери, особено при уживањето на јавните права, сè уште ја имаме неизбежната дискусија за родовата пристрасност и машката доминација во правно-имотните семејни односи.

Правно-имотните односи во бракот ја опфаќаат сопственоста на заедничкиот имот на брачните другари создаден во

Пронесия është e shenjtë, ajo se si e trajtojmë ne një pronë flet shumë për respektin që kemi ndaj vetvetes dhe të drejtave tona. Duke mos dashur që për çdo çështje të luaj rolin e advokatit mbrojtës të grave, mirëpo tema të cilën e shtroj këtu është një çështje shumë kruciale e të cilës nuk i kushtohet vëmendja e duhur në opinion. Lidhur me mosrespektimin e kësaj të drejte të gruas nuk mund të fajësojmë ligjin, kjo për arsye se ky institut e ka shumë mirë të konceptuar parimin e respektimit të barazisë gjinore si në të drejtën pronësore poashtu edhe në të drejtën trashëgimore. Problemi i moszbatueshmërisë së ligjit në praktikën juridike sfidaohet nga informimi i gabuar ose mosinformimi mbi të drejtat pronësore dhe ato trashëgimore, të cilat janë të imponuara nga kultura, tradita dhe mentaliteti. Prandaj, në kohën kur janë tejkaluar të gjitha barrierat gjinore veçanërisht në gëzimin e të drejtave publike, ne ende e kemi të pashmangshëm diskutimin rreth njëanshmërisë gjinore dhe dominancës mashkullore në marrëdhëniet familjare juridike-pasurore.

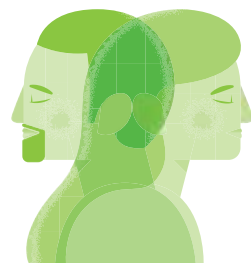
Marrëdhëniet juridike-pasurore në martesë përfshijnë në vete pronësinë mbi

**Marrëdhëniet
 juridike-
 pasurore
 në martesë
 përfshijnë në
 vete pronësinë
 mbi pasurinë e
 përbashkët të
 bashkëshortëve
 të krijuar në
 martesë si dhe
 disponimin dhe
 administrimin
 me atë pasuri.**

браќ, како и располагањето и управувањето со тој имот. Заедничкиот имот на брачните другари се определува како сопственичко право врз стварите што брачните другари ги стекнуваат за време на браќот (член 67, Закон за сопственост и други имотни права, РМ). Ова е многу важен, сложен и sui generis правно-семеен институт. Во овој контекст, сите материјални добра што брачните другари ќе ги создадат во текот на браќот не припаѓаат на ниту еден од сопружниците посебно, туку на двајцата заеднички. Проблематично е дефинирањето на начинот на заработување на ова богатство, односно законското дефинирање на поимот „Работа“, дали само непосредната материјална работа или дури и индиректниот ангажман на брачните другари ќе се брои како придонес за стекнување богатство во текот на браќ. Меѓутоа, заштиту-

пасуринë e përbashkët të bashkëshortëve të krijuar në martesë si dhe disponimin dhe administrimin me atë pasuri. Pronësia e përbashkët e bashkëshortëve definohejt si e drejtë pronësie mbi sendet që bashkëshortët i fitojnë gjatë martesës (neni 67, Ligji për pronësi dhe të drejtat e tjera sendore, RM). Është ky një institut juridiko-familjar shumë i rëndësishëm, kompleks dhe me natyrë juridike sui generis. Në këtë kontekst, të gjitha të mirat materiale të cilat do të krijojnë bashkëshortët gjatë kohëzgjates së martesës, nuk i takojnë asnjërit bashkëshort në veçanti, por që të dyve bashkërisht. Problematike është defnimiti i mënyrës së fitimit të kësaj pasurie, pra përcaktimi juridik i nocionit “Punë”, ajo se a do të llogaritet kontribut për fitimin e pasurisë gjatë martesës vetëm puna direkte materiale apo edhe angazhimi indirekt i bashkëshortëve.

Имотот стекнат со заедничка работа за време на бракот мора да се подели подеднакво при поништување или развод на бракот, како и за време на смртта на еден од брачните другари (делот од заедничкиот имот мора да се подели и како таков не треба да се смета за дел од наследна мерка).

вајки го начелото на еднаквост во бракот, правната теорија и судската практика со поимот Работа како критериум за создавање на заеднички имот, се смета секоја активност, без разлика дали е директна, индиректна, материјална или нематеријална. Ова, сепак, има за цел да го заштити брачниот другар кој не врши професија или профитабилна дејност, но неговата посветеност за одржување на домаќинството, грижата за децата и другите форми на семејна благосостојба се смета како придонес во создавањето на заедничко богатство. Затоа, како резултат на невработеноста на жената, и неможнosta за нејзино ангажирање во активности со финансиски ефект, таа постојано не се вбројува како придонесувач и материјално „способна“ за создавање богатство. Тоа е и причина што таа е исклучена од делот на заедничка сопственост при нејзината разделба, токму поради тоа што нејзината основна дејност била домашната работа и одржувањето на семејството, неплатената работа и не се сметала за корисна во материјална смисла. Овде, сепак, важно е да се разјасни концептот на поделба на заедничката сопственост на брачните другари, што е една од правните последици што произлегуваат со раскинувањето на бракот. Имотот стекнат со заедничка работа за време на бракот мора да се подели подеднакво при поништување или развод на бракот, како и за време на смртта на еден од брачните другари (делот од заедничкиот имот мора да се подели и како таков не треба да се смета за дел од наследна мерка). Проблемите во практиката се појавуваат токму поради неинформираноста на странките кога овие прашања се предмет на спор во постапките за развод и наследување. Многуге конфликти што ги носи разделбата на бракот, уште повеќе ги зголемуваат личните огорчености поврзани со придонесот во создавањето на заедничкото богатство, што негативно влијае на делот на поделбата на родителските обврски во однос на децата. Затоа, сметам дека е неизбежно да се вратам на ретроспективата на нашето општество, кое секогаш ни ја прикажува жената како материјално несигурен сопруг. Тоа е затоа што таа нема сопствена материјална поддршка и нема ништо што би ѝ помогнало да ги надмине актуелните брачни проблеми. На нашата жена не ѝ

Mirëpo, duke mbrojtur parimin e barazisë në martesë teoria juridike dhe praktika gjyqësore me nocionin Punë si kriter për krijimin e pasurisë së përbashkët, konsideron çdo veprimtari, aktivitet oftë direkt, indirekt, material ose jomaterial. Kjo gjithësesi ka për qëllim që të mbrojë bashkëshortin i cili nuk ushtron profesion ose veprimtari profitabile, por që edhe angazhimi i tij/ saj rreth mirëmbajtjes së amvisërisë, përkujdesjes së fëmijëve si dhe formave tjera të mirëqenies familjare konsiderohet si kontribut për krijimin e pasurisë së përbashkët. Prandaj si rezultat i papunësueshmërisë së gruas, dhe pamundësisë së angazhimit të saj në aktivitete me efekt financiar ajo vazhdimisht nuk është llogaritur si kontribuese dhe e “aftë” materialisht që të krijoj pasuri. Kjo gjithashtu ka qenë edhe arsye që ajo përjashtohet nga pjesa e pronësisë së përbashkët gjatë ndarjes së saj, pikërisht për faktin që aktivitet kryesorë i saj kanë qenë punët shtëpiake dhe mirëmbajtja e familjes, punë këto të papaguara dhe të pallogaritura si të dobishme në aspektin material. Këtu gjithësesi është me rëndësi të sqarohet koncepti i ndarjes së pronësisë së përbashkët të bashkëshortëve e cila është një ndër pasojat juridike që shtrohet me pushimin e martesës. Pasuria e fituar

се дава Мехр (брачен подарок со имотна вредност, кој мажот е должен да го гарантира при потпишувањето на брачниот договор според правилата на шеријатскиот закон и кој имот мора да и се даде за време на траењето на бракот). - и на многу мал број девојки им се дава Мирази (богатство што жената го носи во брак и кое членовите на нејзиното семејство и го подготвуваат). Затоа, во овој поглед, на нашите жени тотално им се одземени имотните права на посебен или заеднички имот, причината е што по разводот мора да се вратат во домот на нејзиното семејство бидејќи немаат каде да се засолнат себеси и своите деца.

Друго проблематично прашање е регистрацијата на правото на недвижен имот во заедничка сопственост на брачните другари. И покрај позитивните законски одредби кои го водат запишувањето на имотот стекнат во брак на име на двајцата сопружници, кај нас недвижноста се запишува само на име на едниот брачен другар - дури и на сопругот. Меѓутоа, важно е да се напомене дека, доколку само еден брачен другар е заведен во јавните книги како сопственик на недвижноста стекната во брак, ќе се смета дека запишувањето е извршено на име на двај-

ме punë të përbashkët gjatë martesës duhet të ndahet në mënyrë të barabartë gjatë anulimit ose shkurorezimit të martesës si dhe gjatë vdekjes së njërit prej bashkëshortëve (pjesa e pronësisë së përbashkët duhet të ndahet dhe si e tillë nuk duhet të llogaritet si pjesë e masës trashëgimore). Problemet në praktikë paraqiten pikërisht për shkak të mosinformimit të palëve kur këto çështje janë objekt kontesti në procedurat si të shkurorezimit të martesës poashtu edhe të shqyrtimit të trashëgimisë. Konfliktet e shumta të cilat i sjell ndarja e martesës, shtojnë edhe më tepër inatet personale lidhur me kontributin për krijimin e pasurisë së përbashkët e të cilat në mënyrë negative ndikojnë edhe në pjesën e ndarjes së përgjegjësive prindërore lidhur me fëmijët. Andaj e kam të pashmangëshme që ti rikthehem retrospektivës së shoqërisë sonë, e cila si bashkëshort të pasiguruar materialisht na shfaq gjithnjë gruan. Kjo për arsye se ajo nuk ka asnjë përkrahje materiale vetanake si dhe nuk ka asgjë në pronësi e cila do ti ndihmonte asaj që të tejkalonte problemet momentale martesore. Gruas tonë nuk i jepet Mehri (dhurata martesore me vlerë pasurore, të cilën bashkëshorti është i obliguar t'ia garantojë me rastin e lidhjes së kontratës së kurorëzimit sipas rregullave të së drejtës së Sheriatit dhe e cila pasuri duhet ti jepet gjatë kohëzgjatjes së martesës) dhe një numri shumë të vogël të vajzave ju jepet Mirazi (pasuria që e sjell gruaja në martesë të cilën ia përgadisnin familjarët e saj). Andaj, në këtë aspekt gratë tona janë totalisht të zhveshura nga të drejtat pronësore mbi pasurinë e veçantë ose atë të përbashkët, arsye kjo që pas shkurorezimit të martesës ata duhet të kthehen tek shtëpia e familjes së saj sepse nuk kanë ku të strehojnë veten dhe fëmijët.

Çështje tjetër problematike është edhe regjistrimi i së drejtës mbi paluejtshmëritë në pronësi të përbashkët të bashkëshortëve. Edhe përkundër dispozitave ligjore pozitive të cilat udhëzojnë në regjistrimin e pasurisë së fituar në martesë në emër të të dy bashkëshortëve, në vendin tonë paluejtshmëria regjistrohet vetëm në emrin e njërit bashkëshort - edhe atë të burrit. Por, është me rëndësi të theksohet se, nëse në librat publik si pronar i pasurisë

Pasuria e fituar me punë të përbashkët gjatë martesës duhet të ndahet në mënyrë të barabartë gjatë anulimit ose shkurorezimit të martesës si dhe gjatë vdekjes së njërit prej bashkëshortëve (pjesa e pronësisë së përbashkët duhet të ndahet dhe si e tillë nuk duhet të llogaritet si pjesë e masës trashëgimore).

Загрижувачки е и фактот што темите за имотот и наследните права на жените ретко се дискутираат во академските кругови, медиумите и во слободните разговори на локалното општество, тоа е затоа што семејната полова дискриминација и понатаму останува приватно прашање и не се покренува од надлежните државни институции.

цата сопружници, а во никој случај дали може да се смета дека таа недвижност му припаѓа само на брачниот другар на чие име е запишана, доколку е стекната со средствата за заедничка работа во текот на бракот. Но, за да се создаде јасна состојба како и во интерес на правната сигурност на трети лица, би било препорачано во иднина да се избегнува практиката заснована на претпоставката дека недвижните имоти запишани во јавните книги на име на едниот брачен другар се заедничка сопственост на двата брачни другари, поради што треба да стане задолжително запишувањето на недвижноста на име на двајцата сопружници. Затоа, институцијата заедничка сопственост на сопружниците треба да ја гарантира не само теоретски туку и практично економската еднаквост на жените во бракот.

Дискриминацијата во врска со стекнувањето имотни права е особено изразена во постапката за поделба на наследство. Гледано од патријархална гледна точка, ниту мајката - кога ќе ѝ умре мажот, ниту сестрата - кога ќе умре таткото, немаат право на наследство. Во двата од овие случаи, жените, без разлика на нивниот статус, се откажуваат од своето наследство, оставајќи го својот дел на мажот од куќата кој е „подостоен“ да го зачува семејното богатство - системот на првородство (богатството му припаѓа на најстариот син). Тоа значи дека во овој поглед сме останале во средниот век, оставајќи со свои раце правото да го продолжиме семејниот култ на синот како главен носител на наследните права. Откажување од наследство, уште една правна институција која во нашето општество продолжува да биде дел од историјата на машката родова доминација над имотните права. Оваа приказна, со која не треба да се гордееме, значи неколку причини кои ја принудуваат жената да се откаже од својот дел од наследството: недостаток на семејно образование за наследство - девојките уште од детството ги учат дека не заслужуваш наследство од татко ти; маскулинистичка идеологија за проголтавање на семејното богатство; членовите на семејството го игнорираат дали би го добил уделот; негувањето на добри односи брат-сестра, ова е подарок како резултат на избегну-

сѐ paluajtshme të fituar në martesë është regjistruar vetëm njëri bashkëshort do të llogaritet se regjistrimi është kryer në emër të të dy bashkëshortëve, dhe në asnjë rast nuk mund të konsiderohet se ajo paluajtshmëri i takon vetëm bashkëshortit në emër të të cilit është regjistruar, përderisa ajo është fituar me mjetet e punës së përbashkët gjatë martesës. Mirëpo, për të krijuar një situatë të qartë si dhe për interes të sigurisë juridike të personave të tretë do të ishte e rekomandueshme, që në të ardhmen të evitohej praktika e bazuar në prezumimin se paluajtshmëritë e regjistruara në librat publikë në emër të njërit bashkëshort janë pronësi e përbashkët e të dy bashkëshortëve, arsye kjo që duhet të bëhet i obligueshëm regjistrimi i paluajtshmërisë në emër të të dy bashkëshortëve. Prandaj, instituti i pronësisë së përbashkët të bashkëshortëve, duhet të garantojë jo vetëm teoritikisht por edhe praktikisht barazinë ekonomike të gruas në martesë.

Diskriminimi lidhur me fitimin e të drejtave pronësore është në veçanti i shprehur në procedurën e ndarjes së masës trashëgimore. Shikuar nga këndvështrimi patriarkal, mbi masën trashëgimore nuk kanë të drejtë as nëna - kur asaj i vdes bashkëshorti si dhe as motra - kur i vdes babai. Në të dyja këto raste, gratë pavarësisht statusit të tyre heqin dorë nga trashëgimia duke ia lënë pjesën e tyre mashkullit të shtëpisë i cili është “më i denjë” për të ruajtur pasurinë familjare-sistemi i primogeniturës (masa pasurore i takon djalit të madh). Kjo do të thotë se në këtë aspekt kemi ngelur në mesjetë duke ja lënë me duart tona të drejtën e vazhdimit të kultit familjar djalit si bartës kryesor të të drejtave trashëgimore. Heqja dorë nga trashëgimia, një institut tjetër juridik i cili në shoqërinë tonë vazhdon të jetë pjesë e historisë e dominimit të gjinisë mashkullore mbi të drejtat pronësore. Kjo histori për të cilën nuk duhet të mburemi, ka shënuar disa arsye të cilat detyrojnë një grua të heq dorë nga pjesa e saj e trashëgimisë: mungesa e edukimit familjar mbi trashëgiminë - vajzat që në fëmijëri mësohen që nuk ju takon hise nga babai; ideologjia maskiliste mbi gllabëritjen e pasurisë familjare; injorim nga familjarët nëse do të merrte hisen; kultivimi i marrëdhënieve të mira motër-vëlla

вање на наследството; растење со моделот дека братот е глава на семејството и богатството никако не треба да го зема и ужива зетот; очекувањата на мајката дека само синот ќе се грижи за нејзината благосостојба, затоа не и треба дел од имотот од починатиот сопруг; жртвата на сестрата за економска благосостојба на братот и неговото семејство; никој не го зема богатството на својот брат - тоа е срамно и неморално; девојката што ќе го земе делот треба да биде линчувана од семејството, како и етикети од најразлични. Затоа, од овие и многу други причини, девојките се откажуваат од семејниот имот во корист на машкиот наследник. Во овој контекст, би сакал да нагласам дека проблемот со откажувањето од наследство треба да се гледа и од аспект на неприменувањето на правото на застапување - жените со целосна свест дискриминираат себеси и своите деца - кога се откажуваат, се повлекуваат од наследство не само во свое име, туку и во име на нивните деца. Затоа, ве молиме земете го предвид фактот дека сте рамноправни во наследството со кој било друг маж од семејството (член 3, Закон за наследување, РМ) и исто така мора да бидете свесни за последиците од секоја одлука што ќе ја донесете!

Загрижувачки е и фактот што темите за имотот и наследните права на жените ретко се дискутираат во академските кру-

гуратë kjo si pasojë e shmangies nga trashëgimia; rritja me modelin se vëllau është kryefamiljar dhe pasuria në asnjë mënyrë nuk duhet të merret dhe të gëzohet nga dhëndri; pritshmëritë e nënës që për mirëqenien e saj të kujdeset vetëm djali andaj asaj nuk i duhet pjesa e pasurisë nga bashkëshorti i vdekur; sakrifica e motrës për mirëqenien ekonomike të vëllaut dhe familjes së tij; askush nuk merr pasurinë e vëllaut - është e turpshme dhe e pamoralshme; vajza që do të merr hisen duhet të linçohet nga familja, si dhe etiketime nga më të ndryshimet. Prandaj, për këto dhe arsye tjera të shumta, vajzat heqin dorë nga pasuria familjare në dobi të trashëgimtarit të gjinisë mashkullore. Në këtë kontekst dua të theksoj se problemi i heqjes dorë nga trashëgimia duhet shikuar edhe në aspektin e moszbatimit të së drejtës së përfaqësimit - gratë me vetëdije të plotë diskriminojnë veten dhe fëmijët e tyre - kur heqin dorë, ata tërhoqen nga trashëgimia jo vetëm në emër të vet por edhe në emër të fëmijëve të tyre. Andaj, ju lutem të keni parasyshë faktin që ju jeni të barabarta në trashëgimi me çdo mashkull tjetër të familjes (neni 3, Ligji mbi trashëgiminë, РМ) gjithashtu duhet të jeni të vetëdijshme për pasojat e çdo vendimi që merrni!

Shqetësues është edhe fakti që temat mbi të drejtat pronësore dhe trashëgimore të gruas shumë pak diskutohen në rrethet

„
Shqetësues është edhe fakti që temat mbi të drejtat pronësore dhe trashëgimore të gruas shumë pak diskutohen në rrethet akademike, mediumet si dhe në bisedat e lira të shoqërisë lokale, kjo për arsye se diskriminimet gjinore familjare vazhdojnë të mbeten çështje private dhe të pangritura nga institucionet relevante shtetërore.

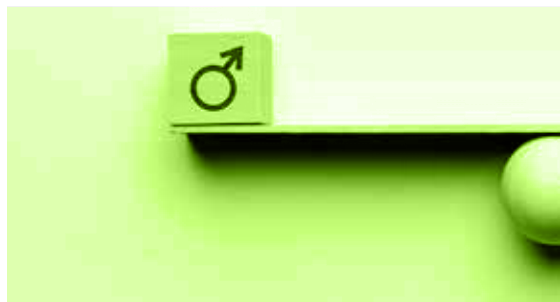

Едно мора да бидеме сигурни, дека жена-та е достојна за имотот и знае да се грижи за него како и братот, сопругот или синот. Жената ја знае важноста на создавањето богатство и знае како да го зачува, па дури и да ја зголеми неговата вредност.

гови, медиумите и во слободните разговори на локалното општество, тоа е затоа што семејната полова дискриминација и понатаму останува приватно прашање и не се покренува од надлежните државни институции (Министерство за правда, Министерство за труд и социјална политика, Агенција за катастар на недвижности, Комисии за родова еднаквост при советите на општините). Дури, нашето општество инсистира на модифицирани верски традиции, обичаи и правила за ненаследна-правна еднаквост со дискурсот дека „Керката е на туѓа врата“, и после таткото, треба да и биде „мака“ на сопствениот маж. За жените продолжува да се зборува за предмет на пренос и растение кое расте само под одржување на мажот во улога на родител, сопруг или син. Тешки се ситуациите и кога во наследната постапка браќата не ги претставуваат сестрите во категоријата на деца на оставителот или во име на сестрите изјавуваат дека се откажуваат од наследството под изговор дека не сакаат да го добијат својот дел. Мојот следен апел - Инсистирајте да учествувате во наследната постапка и членот 3 од Законот за наследување нека ви биде внатрешен глас секогаш кога ќе треба да го предадете својот дел. А вие браќа треба да размислите дека ако на сестрите им го земете делот што не е ваш, не би било добро да се квалификувате како голтач на семејното богатство.

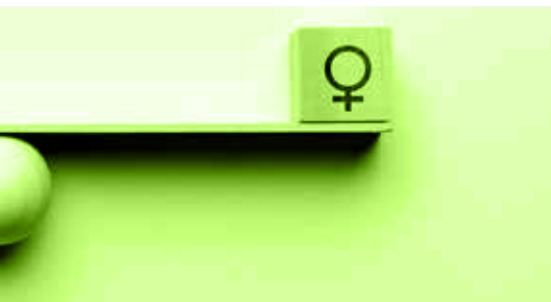
Аспектите презентирани погоре, не случајно, диктираат многу низок процент на недвижен имот регистриран на име на жените, особено на Албанките. Ова го докажува официјалната статистика објавена од Агенцијата за катастар на недвижности на РСМ. Според извештајот: 27,27% од недвижностите во РСМ се во сопственост на жени, додека 72,73% се во сопственост на мажи (види повеќе на katastar.gov.mk). Извештајот е јасен показател дека градовите со албанско мнозинство имаат помал процент на регистриран недвижен имот во сопственост и на жени (Тетово 16,72%; Гостивар 15,64%; Кичево 18,63%; Струга 13, 96%, Дебар 20,05% и Куманово 24,24%).

Затоа, гледајќи ја мизерната состојба во која се наоѓаме како општество, итно треба да се работи на подигање на свеста на мажите и жените во насока

akademike, mediumet si dhe në bisedat e lira të shoqërisë lokale, kjo për arsye se diskriminimet gjinore familjare vazhdojnë të mbeten çështje private dhe të pangritura nga institucionet relevante shtetërore (Ministria e drejtësisë, Ministria për punë dhe politikë sociale, Agjencia për kadastër të paluejtshmërive, Komisionet për barazi gjinore në kuadër të këshillave të komunave). Madje, shoqëria jonë insiston në traditat, zakonet dhe rregullat fetare të modifikuara mbi jo barazinë trashëgimor-juridike me diskursin se “Vajza është e derës huaj” dhe pas babait, burri duhet të ketë “gajlen e saj”. Për gratë, vazhdohet të bisedohet si objekt transferi dhe bimë e cila vegjeton vetëm nën mirëmbajtjen e mashkullit në rolin e prindit, bashkëshortit ose djalit. Situata të dhimshme janë edhe kur në procedurë trashëgimore vëllezërit nuk i paraqesin motrat në kategorinë e fëmijëve të trashëgimlënësit ose pa në emër të motrave deklarojnë heqjen dorë nga trashëgimia me preteksin se ata nuk duan që të marrin hisen e tyre. Apeli im i rradhës - Insistoni të merrni pjesë në procedurën trashëgimore dhe neni 3 i Ligjit për trashëgiminë le të jetë zëri juaj i brendshëm sa herë që duhet të dorëzoni me dy duar pjesën tuaj. Dhe ju vëllezër duhet të keni parasysh që nga motrat merrni pjesën që nuk ju takon, nuk do të ishte mirë të kualifikoheni si gllabërues të pasurisë familjare.

Aspektet e paraqitura më lartë, jo rastësisht diktojnë në përqindje shumë të ulët të paluejtshmërive të regjistruara në emrin e gruas, veçanërisht të gruas shqiptare. Këtë e dëshmojnë statistikata zyrtare të publikuara nga Agjencia për kadastër të paluejtshmërive e RMV-së. Sipas raportit: 27,27% e paluejtshmërive në RMV janë në pronësi të grave, ndërsa 72,73% janë në pronësi të burrave (shih më tepër në

на заштита на имотните права воопшто. Исто така, неопходно е да се сензибилизира општеството во однос на принципот на родова еднаквост во наследството. Жената треба да биде повикана на оставинска постапка, да даде позитивна изјава за наследство, а потоа таа да одлучи како ќе постапи со наследниот дел. Неотуѓиво е следењето на судските одлуки за спроведување на законските начела и одредби кои гарантираат имотно-правна и наследно-правна еднаквост. Тоа е затоа што актери на прекршување на овој принцип се самите институции кои не ги применуваат овие принципи и стандарди. Затоа, неприменливоста на пишаните норми, ја носи фиктивността на истите, што како последица има неостврување на формална еднаквост во правно-имотните семејни односи.

Едно мора да бидеме сигурни, дека жената е достоинствена за имотот и знае да се грижи за него како и братот, сопругот или синот. Жената ја знае важноста на создавањето богатство и знае како да го зачува, па дури и да ја зголеми неговата вредност. Затоа, не плашете се да го запишете недвижниот имот и на нејзино име и не плашете се ако вашата сестра добие дел од наследството создадено од вашиот заеднички наследник. Елиминацијата на родовите стереотипи се учи во семејството преку имплементација на принципот на еднаквост, солидарност и меѓусебно почитување меѓу неговите членови без разлика на возраста, полот, статусот. Сепак, да се биде удобно во матрицата во која живееме со целосна свест нè прави дискриминирачки кон секој член на семејството, тоа е затоа што родовиот презир е вбризгуван во нашите гени. Колку побрзо започнеме со рехабилитација и едукација, толку подобро за нас како општество!

katastar.gov.mk). Raporti është një tregues i qartë se qytetet me shumicë shqiptare kanë përqindje më të ulët të pasurive të paluajtshme të regjistruara në pronësi të gruas edhe atë (Tetova 16,72%; Gostivari 15,64%; Kërçova 18,63%; Struga 13,96%, Dibra 20,05% dhe Kumanova 24,24%).

Andaj, duke shikuar gjendjen e mjerueshme në të cilën ndodhemi si shoqëri, urgjentish duhet të punohet në ndërgjegjësimin e burrave dhe grave në drejtim të mbrojtjes së të drejtave pasurore nëpërgjithësi. I nevojshëm është edhe senzibilizimit i shoqërisë në respektimin e parimit të barazisë gjinore në trashëgimi. Gruaja të thirret në procedurë trashëgimore, të jep deklarate pozitive për trashëgimi, dhe më pastaj le të ngelet në vendimin e saj se si do të veproj me pjesën e trashëguar. I patjetërsueshëm është edhe monitorimi i vendimeve gjyqësore mbi zbatimin e parimeve dhe dispozitave ligjore të cilat garantojnë barazinë pronësoro-juridike dhe trashëgimoro-juridike. Kjo për arsye se aktor të shkeljes së këtij parimi janë edhe vet institucionet të cilat nuk i zbatojnë këto parime dhe standarde. Andaj, moszbatueshmëria e normave të shkruara, sjell fiktivitetin e të njëjtave e të cilat kanë për pasojë mosrealizimin e barazisë formale në marrëdhëniet familjare juridike-pasurore.

Një gjë duhet të jemi të sigurtë, që, Gruaja është e denjë për pronën dhe din të përkujdeset për të po aq sa edhe vëllau, burri ose djali. Gruaja ia din rëndësinë krijimit të pasurisë dhe din ta ruajë atë madje edhe të rrit vlerën e saj. Prandaj, mos u frikësoni të regjistroni paluejtshmërinë edhe në emrin e saj dhe assesi mos keni frikë nëse motra juaj merr hise nga masa trashëgimore të cilën e ka krijuar trashëgimlënësi juaj i përbashkët. Eliminimi i stereotipeve gjinore mësohet në familje përmes zbatimit të parimit të barazisë, solidaritetit dhe respektit të ndërsjellë midis anëtarëve të saj pa dallim moshe, gjinie, statusi. Mirëpo, të qenurit komod në matricën në të cilën jetojmë me vetëdije të plotë na bën diskriminues ndaj çdo anëtar të familjes, kjo për arsye se përbuzjen gjinore e kemi të injektuar në gjenet tona. Sa më shpejtë të nisim rehabilitimin dhe edukimin aq ma mirë për ne si shoqëri!

Një gjë duhet të jemi të sigurtë, që, Gruaja është e denjë për pronën dhe din të përkujdeset për të po aq sa edhe vëllau, burri ose djali. Gruaja ia din rëndësinë krijimit të pasurisë dhe din ta ruajë atë madje edhe të rrit vlerën e saj.

Фреја Проудман, Млад европски амбасадор во ЕУ соседи на исток и поранешен младински делегат во Советот на Европа
Freya Proudman, Ambasadori i ri evropian në vendet fqinje të BE-së në Lindje dhe ish-delegat i të rinjve në Këshillin e Evropës

Клучни совети за младинско учество

Кëshillat kryesore për pjesëmarrjen e të rinjve

„Иако може да слушнете како луѓето велат „младоста е иднината“, не смеете да заборавиме дека младоста е исто така сегашност и дека има многу прашања што ги засегаат младите денес. Младите не се гледачи, ние сме чинители и ко-креатори на нашите заедници.

Учеството на младите се однесува на вклучување на младите во процеси кои помагаат да се обликува светот. Ова може да вклучува донесување одлуки, проекти во заедницата, политички организации, медиуми и општествени движења.

Иако може да слушнете како луѓето велат „младоста е иднината“, не смеете да заборавиме дека младоста е исто така сегашност и дека има многу прашања што ги засегаат младите денес. Младите не се гледачи, ние сме чинители и ко-креатори на нашите заедници.

Во 2023 година се соочуваме со глобални предизвици како што се демократска ерозија, намалување на граѓанскиот простор, говор на омраза и сузбивање на човековите права. Со внесување на нашата енергија и креативност, младите луѓе можат да ја оживеат демократијата преку залагање за еднаквост и вклученост во на-

Пjesëmarrja e të rinjve i referohet përfshirjes së të rinjve në procese që ndihmojnë në formësimin e botës. Kjo mund të përfshijë vendimmarrjen, projektet e komunitetit, organizatat politike, mediat dhe lëvizjet sociale.

Ndërsa mund të dëgjoni njerëzit që thonë “rinia është e ardhmja”, ne nuk duhet të harrojmë se rinia është gjithashtu e tashmja dhe se ka shumë çështje që prekin të rinjtë sot. Të rinjtë nuk janë spektatorë, ne jemi palë të interesuara dhe bashkëkrijues të komuniteteve tona!

Në vitin 2023, ne përballemi me sfida globale si erozioni demokratik, zvogëlimi i hapësirës civile, gjuha e urrejtjes dhe shtypja e të drejtave të njeriut. Duke sjellë energjinë dhe krijimtarinë tonë, të rinjtë mund të ringjallin demokracinë duke mbrojtur barazinë dhe përfshirjen në institucionet dhe praktikatat tona demokratike.

шите демократски институции и практики. Општествата напредуваат преку активно и значајно учество на своите луѓе, но младите и понатаму се соочуваат со бариери кога станува збор за слушање и почитување на нашите гласови.

Оваа статија ќе обезбеди неколку совети за младите луѓе и нивните поддржувачи за тоа како можеме да го подобриме младинското учество и да ги зајакнеме иницијативите предводени од младите во нашите заедници.

Совет 1: Идентификувајте ги проблемите

Важно е прво да научите за предизвиците со кои се соочуваат младите луѓе во вашата заедница и што е важно за нив. Тоа е затоа што младите имаат голем интерес за овие прашања и често се желни да работат на нив. За да ви помогне да ги идентификувате, може да биде корисно да размислите за следниве прашања:

- Колку младите се вклучени во различни делови од вашата заедница како на пример: процеси на донесување одлуки, политички структури, НВО и иницијативи на заедницата, како и доброволни иницијативи?
- Кои се пречките за учество на младите во тие области?
- Какви можности, обуки и простори се достапни за младите?
- Какви се ставовите кон младите во вашата заедница?
- Кои прашања се важни за младите во вашата заедница?

Ако не ги знаете одговорите на овие прашања, тоа е во ред. Тоа е одлична можност да се започне истражување и да се поттикне дијалог со младите со тоа што ќе се поканат да разговараат за нивните потреби. Колку повеќе учиме за проблемите со кои се соочуваат младите, толку повеќе сме овластени и опремени да работиме заедно кон решенија. Откако ќе го идентификувате проблемот на кој сакате да работите, вие сте на вистинскиот пат!

Совет 2: Имајте визија и стратегија

Визија: Што се обидувам да постигнам?

Стратегија: Како ќе ја постигнам?

Shoqëritë lulëzojnë përmes pjesëmarrjes aktive dhe kuptimplote të njerëzve të saj, por të rinjtë vazhdojnë të përballen me barrierat kur bëhet fjalë për të dëgjuar dhe respektuar zërin tonë.

Ky artikull do të ofrojë disa këshilla për të rinjtë dhe mbështetësit e tyre se si mund të përmirësojmë pjesëmarrjen e të rinjve dhe të fuqizojmë iniciativat e udhëhequra nga të rinjtë në komunitetet tona.

Këshilla 1: Identifikoni problemet

Është e rëndësishme që së pari të mësoni për sfidat me të cilat përballen të rinjtë në komunitetin tuaj dhe çfarë janë të rëndësishme për ta. Kjo për shkak se të rinjtë kanë një interes të madh për këto çështje dhe shpesh janë të etur për të punuar në to. Për t'ju ndihmuar t'i identifikoni këto, mund të jetë e dobishme të mendoni për pyetjet e mëposhtme:

- Në çfarë mase përfshihen të rinjtë në pjesë të ndryshme të komunitetit tuaj si p.sh: proceset e vendimmarrjes, strukturat politike, OJQ-të dhe iniciativat e komunitetit si dhe iniciativat vullnetare?
- Cilat janë pengesat për pjesëmarrjen e të rinjve në ato zona?
- Çfarë lloj mundësish, trajnimesh dhe hapësirash janë në dispozicion për të rinjtë?
- Cilat janë qëndrimet ndaj të rinjve në komunitetin tuaj?
- Cilat çështje kanë rëndësi për të rinjtë në komunitetin tuaj?

Nëse nuk i dini përgjigjet e këtyre pyetjeve, është në rregull. Është një mundësi e shkëlqyer për të filluar kërkimin dhe për të nxitur dialogun me të rinjtë duke i ftuar ata të diskutojnë nevojat e tyre. Sa më shumë të mësojmë për problemet me të cilat përballen të rinjtë, aq më të fuqizuar dhe më të pajisur jemi për të punuar së bashku drejt zgjidhjeve. Pasi të keni identifikuar një çështje me të cilën dëshironi të punoni, jeni në rrugën tuaj!

Këshilla 2: Keni një vizion dhe strategji

Vizioni: Çfarë po përpiqem të arrij?

Strategjia: Si do ta arrij?

Ndërsa mund të dëgjoni njerëzit që thonë „rinia është e ardhmja“, ne nuk duhet të harrojmë se rinia është gjithashtu e tashmja dhe se ka shumë çështje që prekin të rinjtë sot. Të rinjtë nuk janë spektatorë, ne jemi palë të interesuara dhe bashkëkrijues të komuniteteve tona.

**Секојдневните
млади луѓе
наоѓаат нови
начини да
учествуваат
во нивните
заедници и
да го слушнат
нивниот глас.**

Добрата стратегија треба да ги земе предвид следниве работи:

- Која е целната публика за мојот проект или иницијатива?
- Кои ресурси ми се достапни и каде можам да најдам повеќе?
- Кои врски, мрежи и платформи се достапни за споделување на мојата иницијатива?
- Кој би можел да биде подготвен да ја поддржи мојата иницијатива?
- Со каква можна опозиција или бариери би можел да се соочам и дали има нешто што можам да направам однапред за да ги ублажам потенцијалните предизвици на патот?

Друг важен дел од вашата стратегија е да знаете како да ги поправите проблемите на кои работите. На пример, поврзувањето на вашиот проект со добро дефинирани концептуални рамки, како што се човековите права или демократијата, може да им помогне на другите подобро да ја разберат вашата визија преку евоцирање на претходно знаење што може да го имаат за тие теми. Ставањето на вашата визија во рамките на „поголемата слика“ може да им помогне на луѓето да ја разберат важноста на проблемот. Покрај врамувањето, треба да го земете предвид и времето во вашата стратегија. Може да има одредени периоди од годината каде што има зголемена дискусија или медиумско внимание околу одредени теми кои можете да ги искористите во ваша корист. На пример, Меѓународниот ден на младите е 12 август, а Меѓународниот ден на жената е 8 март! Времето е исто така важно бидејќи може да ви помогне да развиете долгорочна стратегија за вашата визија, бидејќи она што сега изгледа невозможно, наскоро може да стане возможно!

**Тѐ rinjtë e
përditshëm po
gjejnë mënyra
të reja për të
marrë pjesë në
komunitetet e
tyre dhe për të
bërë zërin e tyre
të dëgjohe.**

Совет 3: Бидете креативни

Додека размислувате за вашиот проект, не се ограничувајте на работите што сте ги виделе претходно. Секојдневните млади луѓе наоѓаат нови начини да учествуваат во нивните заедници и да го слушнат нивниот глас. Некои примери вклучуваат волонтерска работа, едукативни настани на врсниците, кампањи за подигање на свеста, младински парламенти и совети, активизам, учество во општествени дви-

Нјë strategji e mirë duhet të marrë parasysh gjërat e mëposhtme:

- Kush është audienca e synuar për projektin apo iniciativën time?
- Çfarë burimesh kam në dispozicion dhe ku mund të gjej më shumë?
- Cilat lidhje, rrjete dhe platforma janë të disponueshme për të ndarë iniciativën time?
- Kush mund të jetë i gatshëm të mbështesë iniciativën time?
- Me çfarë kundërshtimi apo barriera të mundshme mund të përballam dhe a mund të bëj ndonjë gjë paraprakisht të zbus sfidat e mundshme gjatë rrugës?

Нјë pjesë tjetër e rëndësishme e strategjisë suaj është të dini se si t'i rregulloni çështjet për të cilat po punoni. Për shembull, lidhja e projektit tuaj me korniza konceptuale të përcaktuara mirë si të drejtat e njeriut ose demokracia mund t'i ndihmojë të tjerët të kuptojnë më mirë vizionin tuaj duke evokuar njohuritë e mëparshme që mund të kenë për ato tema. Vendosja e vizionit tuaj brenda "fotografisë më të madhe" mund t'i ndihmojë njerëzit të kuptojnë rëndësinë e çështjes. Përveç inkuadrimit, duhet të keni parasysh edhe kohën në strategjinë tuaj. Mund të ketë periudha të caktuara të vitit ku ka rritje të diskutimit ose vëmendjes së mediave rreth temave të caktuara që mund t'i përdorni në avantazhin tuaj. Për shembull, Dita Ndërkombëtare e Rinisë është 12 Gushti dhe Dita Ndërkombëtare e Gruas është 8 Marsi! Koha është gjithashtu e rëndësishme sepse mund t'ju ndihmojë të zhvilloni një strategji afatgjatë për vizionin tuaj, sepse ajo që mund të duket e pamundur tani, së shpejti mund të bëhet e mundur!

Këshilla 3: Bëhuni krijues

Ndërsa mendoni për projektin tuaj, mos e kufizoni veten vetëm në gjërat që keni parë më parë. Të rinjtë e përditshëm po gjejnë mënyra të reja për të marrë pjesë në komunitetet e tyre dhe për të bërë zërin e tyre të dëgjohe. Disa shembuj përfshijnë punën vullnetare, ngjarjet edukative të bashkëmoshatarëve, fushatat ndërgjegjësuese, parlamentet dhe këshillat rinore, aktivizmin, pjesëmarrjen në lëvizjet so-

”

Возрасните се важни поборници за учество на младите во дијалогот и донесувањето одлуки, како и клучни поддржувачи на иницијативите предводени од младите.

”

Тë рритурит janë avokues të rëndësishëm për pjesëmarrjen e të rinjve në dialog dhe vendimmarrje, si dhe mbështetës kryesorë të nismave të udhëhequra nga të rinjtë.

жења, демонстрации, групи за поддршка, социјални медиуми и уметнички дела. Доколку барате повеќе инспирација, во 2018 година Советот на Европа објави извештај наречен „Нови и иновативни форми на младинско учество во процесите на одлучување“, кој вклучува многу примери на младински иницијативи и форми на младинско учество.

Совет 4: Вклучете ја вашата заедница

Доколку сакате да го подобрите учеството на младите во вашата заедница, би било корисно да соработувате со локални организации, водачи на заедницата, училишта и други актери. Вашата заедница често може да биде вашиот најдобар извор на ресурси и сојузници! Започнувањето локално е одлична можност да стекнете искуство и импулс што можете да ги искористите за да ја проширите вашата иницијатива регионално, национално или дури и на меѓународно ниво.

циале, demonstratat, grupet mbështetëse, mediat sociale dhe veprat e artit. Nëse po kërkoni më shumë frymëzim, në vitin 2018 Këshilli i Evropës publikoi një raport të quajtur “Format e reja dhe inovative të pjesëmarrjes së të rinjve në proceset vendimmarrëse”, i cili përfshin shumë shembuj të nismave rinore dhe forma të pjesëmarrjes së të rinjve.

Këshilla 4: Përfshini komunitetin tuaj

Nëse dëshironi të përmirësoni pjesëmarrjen e të rinjve në komunitetin tuaj, do të ishte e dobishme të bashkëpunoni me organizatat lokale, drejtuesit e komunitetit, shkollat dhe aktorë të tjerë. Komuniteti juaj shpesh mund të jetë burimi juaj më i mirë i burimeve dhe aleatëve! Të filloni lokalisht është një mundësi e shkëlqyer për të fituar përvojë dhe vrull të cilin mund ta përdorni për të zgjeruar iniciativën tuaj në nivel regional, kombëtar apo edhe ndërkombëtar.

Совет 5: Вклучување

Младите треба да имаат еднакви можности да учествуваат во нивните заедници; сепак, некои млади луѓе се соочуваат со дополнителни бариери за учество како што се дискриминација, предрасуди, недостаток на можности и финансиски бариери. Овие прашања можат особено да ги погодат младите од руралните области, младите жени, младите со попреченост и сите од обесправените или маргинализираните групи. Важно е нашите иницијативи да бидат инклузивни бидејќи нашата иднина е заедничка и мора да се гради заедно.

Совет 6: Користете ја глобалната младинска мрежа

Постои глобална мрежа на млади луѓе кои сакаат да работат заедно. Секогаш барајте можности да се поврзете со оние од различни земји и заедници! Преку меѓукултурни дијалози и врски можеме да стекнеме разбирање за прашањата преку нови перспективи, да споделуваме идеи и совети, да соработуваме на проекти и да ги користиме различните групи на вештини, врски и ресурси за да создадеме промени!

Совет 7: Дигитализација

За да помогнете да се поврзете со глобалната младинска мрежа и да споделувате информации за вашиот проект, постојат голем број онлајн и дигитални алатки што можете да ги користите. Ова вклучува сајтови за социјални медиуми, подкасти, онлајн списанија, објави на блогови и веб-страници за графички дизајн. Постојат дури и сајтови како Google Jamboard кои ви помагаат да размислувате со вашиот тим користејќи белешки за објавување на интернет! Пандемијата COVID-19 ни докажа дека можеме да најдеме многу различни начини да користиме видео платформи како Skype и Zoom за меѓусебно поврзување преку онлајн виртуелни простории за разговор, настани за прикажување филмови и со поканување на звучници. Гости на кои инаку не би имале можност да се запознае. Размислете креативно за тоа како можете да користите дигитални алатки за да помогнете во засилување на гласовите на младите и поддршка на вашите проекти.

Кëshilla 5: Përfshirja

Të rinjtë duhet të kenë mundësi të barabarta për të marrë pjesë në komunitetet e tyre; megjithatë, disa të rinj përballen me barrierë shtesë për pjesëmarrje si diskriminimi, paragjykimi, mungesa e mundësive dhe barrierat financiare. Këto çështje mund të prekin veçanërisht të rinjtë nga zonat rurale, gratë e reja, të rinjtë me aftësi të kufizuara dhe këdo nga grupet e pafavorizuara ose të marginalizuara. Është e rëndësishme që nismat tona të jenë gjithëpërfshirëse, sepse e ardhmja jonë është e përbashkët dhe duhet të ndërtohet së bashku.

Këshillë 6: Përdorni rrjetin global të të rinjve

Ekziston një rrjet global i të rinjve të etur për të punuar së bashku. Kërkoni gjithmonë mundësi për t'u lidhur me ata nga vende dhe komunitete të ndryshme! Nëpërmjet dialogëve dhe lidhjeve ndërkulturore ne mund të fitojmë kuptimin e çështjeve përmes perspektivave të reja, të ndajmë ide dhe këshilla, të bashkëpunojmë në projekte dhe të përdorim grupet e ndryshme të aftësive, lidhjeve dhe burimeve të njëri-tjetrit për të krijuar ndryshim!

Këshilla 7: Digjitalizimi

Për të ndihmuar në lidhjen me rrjetin global të të rinjve dhe për të ndarë informacione rreth projektit tuaj, ka një sërë mjetesh online dhe digjitale që mund t'i përdorni. Kjo përfshin faqet e mediave sociale, podcastet, revistat në internet, postimet në blog dhe faqet e internetit të dizajnit grafik. Madje ka sajte si Google Jamboard që të ndihmojnë të mendosh me ekipin tënd duke përdorur shënime për postim në internet. Pandemia e COVID-19 na dëshmoi se ne mund të gjejmë shumë mënyra të ndryshme për të përdorur platformat video si Skype dhe Zoom për t'u lidhur me njëri-tjetrin përmes dhomave të diskutimit në internet, ngjarjeve të shfaqjes së filmave dhe duke ftuar folës të ftuar të cilët përndryshe mund të mos kishim pasur mundësi për t'u takuar. Mendoni në mënyrë krijuese se si mund të përdorni mjete digjitale për të ndihmuar në përforsimin e zërave të të rinjve dhe për të mbështetur projektet tuaja.

**Da se bide
vkluchen vo
mладинската
работа може
да биде многу
предизвикувачки
и понекогаш има
пречки, па мојот
последен совет
е кога работите
стануваат тешки,
запомнете дека
сте ценети,
најдете сила во
оние околу вас
и оставете ја
вашата љубов
кон она што
го правите да
блесне.**

Совет 8: Поддршка улога на возрасните

Возрасните се важни поборници за учество на младите во дијалогот и донесувањето одлуки, како и клучни поддржувачи на иницијативите предводени од младите. Важно е да се напомене дека меѓугенерациската соработка меѓу младите и возрасните е заемно корисна.

Младите носат нови идеи, решенија и ентузијазам, додека возрасните имаат искуство, знаење и врски кои можат да обезбедат структурна, организациона и финансиска поддршка зад нашите иницијативи. Возрасните често имаат пристап до платформи што ги немаат младите, така што имањето сојузник кој ќе ги засили гласот и ќе не ангажира во тие простори отвора многу повеќе можности.

Совет 9: Рефлексија

Рефлексијата е една од најважните алатки, но често се заборава. За да се избегне ова, може да биде корисно да се изгради време за размислување во вашата иницијатива. Можеби ќе сакате да размислите кои делови од вашата иницијатива функционираат добро, што може да се подобри, што недостасува и како можете да ја проширите иницијативата. Можете исто така да размислувате на лично ниво за да размислите за вашиот раст и за работите што сте ги научиле во текот на процесот. Слободно поканете други луѓе кои биле дел од вашата иницијатива да дадат конструктивен фидбек и да размислуваат заедно.

Совет 10: Дозволете ѝ на вашата страст да води

Да се биде вклучен во младинската работа може да биде многу предизвикувачки и понекогаш има пречки, па мојот последен совет е кога работите стануваат тешки, запомнете дека сте ценети, најдете сила во оние околу вас и оставете ја вашата љубов кон она што го правите да блесне. ■

Кëshilla 8: Roli mbështetës i të rriturve

Të rriturit janë avokues të rëndësishëm për pjesëmarrjen e të rinjve në dialog dhe vendimmarrje, si dhe mbështetës kryesorë të nismave të udhëhequra nga të rinjtë. Është e rëndësishme të theksohet se bashkëpunimi ndërmjet brezave midis të rinjve dhe të rriturve është reciprokisht i dobishëm. Të rinjtë sjellin ide, zgjidhje dhe entuziazëm të reja, ndërsa të rriturit kanë përvojë, njohuri dhe lidhje që mund të ofrojnë mbështetjen strukturore, organizative dhe financiare pas nismave tona. Të rriturit shpesh kanë akses në platforma që të rinjtë nuk kanë, kështu që të kesh një aleat për të përforcuar zërat tanë dhe për të na përfshirë në ato hapësira hap shumë më tepër mundësi.

Кëshilla 9: Reflektimi

Reflektimi është një nga mjetet më të rëndësishme, por shpesh harrohet. Për të shmangur këtë, mund të jetë e dobishme të krijoni kohë për reflektim në iniciativën tuaj. Ju mund të dëshironi të konsideroni se cilat pjesë të nismës suaj po funksionojnë mirë, çfarë mund të përmirësohet, çfarë mungon dhe si mund ta zgjeroni iniciativën. Ju gjithashtu mund të reflektoni në një nivel personal për të menduar për rritjen tuaj dhe gjërat që keni mësuar gjatë gjithë procesit. Mos ngurroni të ftoni njerëz të tjerë që kanë qenë pjesë e nismës suaj për të dhënë komente konstruktive dhe për të reflektuar së bashku.

Кëshilla 10: Lëreni pasionin tuaj të udhëheqë

Përfshirja në punën e të rinjve mund të jetë shumë sfiduese dhe ndonjëherë ka pengesa, kështu që këshilla ime e fundit është që kur gjërat janë të vështira, mbani mend se jeni të vlerësuar, gjeni forcë tek ata përreth jush dhe lejoni dashurinë tuaj për atë që ju bëni të shkëlqejë. ■

Përfshirja në punën e të rinjve mund të jetë shumë sfiduese dhe ndonjëherë ka pengesa, kështu që këshilla ime e fundit është që kur gjërat janë të vështira, mbani mend se jeni të vlerësuar, gjeni forcë tek ata përreth jush dhe lejoni dashurinë tuaj për atë që ju bëni të shkëlqejë.

Арбен Халили, Доктор по економски науки
Arben Halili, Doktor i shkencave ekonomike

Значењето на земјоделскиот сектор во економскиот развој во Република Северна Македонија

Несомнено е дека за економскиот развој на една земја е важно сите важни сектори, особено економските, да имаат правилен однос на соработка, за растот да биде на посакуваното ниво.

Се разбира, не можеме да тврдиме шаблон формула за економски развој, која би се применувала на ист начин во сите земји, исто како што не постои единствена евиденција за подигнување на економскиот развој на земјите во развој или сиромашните. Во услови на ваква нејасност, хумано е да се постави прашањето,

Rëndësia e sektorit bujqësorë në zhvillimin ekonomik në Republikën e Maqedonisë së Veriut

Nuk ka asnjë dyshim që për zhvillimin ekonomik të një vendi, e rëndësishme është që të gjithë sektorët e rëndësishëm, ve theks të veçantë ata ekonomik, të jenë në marrëdhënie të drejta bashkëpunimi, me qëllim që edhe rritja të jetë e nivelit të dëshiruar.

Sigurisht që ne nuk mund të pretendojmë për një formulë shabllon për zhvillim ekonomik, e cila në formë të njëtrajtshme do zbatohej në të gjitha shtetet, sikurse nuk ekziston një reçentë e njëllotë edhe për ngritjen e zhvillimit ekonomik të shteteve në zhvillim apo atyre të varfëra.

тогаш кој е патот по кој треба да тргнат државите за да можат да се надеваат на поразвиена економија, а оттука и на брз економски развој и подобрување на важни општествени состојба.

Ставот што ги обединува општите мислења на економистите е дека: секоја земја има свои компаративни карактеристики, како и свои слаби точки. Врз основа на ова, разумно е да се сугерира дека економскиот развој треба да тргне од ова, односно од компаративната предност што една земја ја има во однос на користењето на сопствените ресурси, во однос на другите земји.

Компаративните предности на Северна Македонија во однос на развојот на земјоделскиот сектор

Врз основа на статистичките податоци, околу 50% од вкупната површина на Република Северна Македонија е земјоделско земјиште. Околу 2/3 од ова земјоделско земјиште е пасиште, додека остатокот е обработливо земјоделско земјиште. Овие карактеристики на релјефот се доволни за да се заклучи дека компаративната предност на нашите венте може да бидат две важни гранки, и тоа: агробизнисот и планинскиот туризам.

Не случајно го именуваме како агробизнис, поради фактот што досегашниот концепт на одгледување земјоделски култури, само заради обезбедување и задоволување на семејните потреби, како и развој на малите земјоделски стопанства, не ги даде вистинските ефекти. Вкупниот број на регистрирани земјоделци во Северна Македонија се проценува на 178.125, од кои 177.845 припаѓаат на индивидуалниот сектор и само 280 на деловни субјекти. Во однос на сопственоста на земјоделското земјиште, просекот е пресметан на 1,85 хектари по семејство. Ова е исклучително мала област, така што едно семејство може да смета на своите производи не само за поддршка на семејството, туку и за развој на агробизнисот. Колку за илустрација, земјоделец во Европската унија работи во просек 17,4 хектари земја (2020).

Нè kushtet e një paqartësie të tillë, është njerëzore të parashtrijmë pyetjen, po atëherë, cila qenka rruga që shtetet duhet të ndjekin, që të mund të shpresojnë për një ekonomi më të zhvilluar, e së këndejmi edhe për zhvillim të hovshëm ekonomik e përmirësim të rëndësishëm të gjendjes sociale.

Qëndrim që i bashkon mendimet e përgjithshme të ekonomistëve, është që: çdo shtet ka karakteristikat e veta krahasuese, ashtu siç ka edhe pikat e veta të dobëta. Bazuar në këtë, është e arsyeshme të sugjerojmë, që pikërisht nga kjo duhet të fillojë zhvillimi ekonomik, pra përparësia krahasuese që një shtet ka në aspekt të shfrytëzimit të resurseve të veta, krahasuar me vendet e tjera.

Përparësitë krahasuese të Maqedonisë së Veriut në aspektin e zhvillimit të sektorit bujqësorë

Bazuar në të dhënat statistikore, rreth 50% e sipërfaqes së përgjithshme të Republikës së Maqedonisë së Veriut, është tokë bujqësore. Nga kjo rreth 2/3 tokës bujqësore, është kullota, kurse pjesa tjetër është tokë bujqësore e punueshme. Këto karakteristika të relievit, janë të mjaftueshme për të konstatuar se përparësi krahasuese e venti tonë mund të jeni dy degë të rëndësishme, edhe atë: agro biznesi dhe turizmi malorë.

Jo rastësisht e emërtojmë si agrobiznes, për faktin se, koncepti aktual i kultivimit të kulturave bujqësore, vetëm për qëllime të sigurimit dhe plotësimit të nevojave familjare si edhe zhvillimit të ekonomive bujqësore të vogla, nuk ka dhënë efektet e duhura. Numri i përgjithshëm i fermerëve të evidentuar në Maqedoninë e Veriut llogaritet rreth 178,125, nga të cilat 177,845 i takojnë sektorit individual kurse vetëm 280 subjekteve afariste. Në aspekt të zotërimit të tokës bujqësore mesatarja llogaritet të jetë 1.85 hektarë për familje. Kjo është jashtëzakonisht sipërfaqe e vogël, që një familje të mund të llogaris në prodhimet e saja jo vetëm për të mbajtur familjet por edhe për të zhvilluar agrobiznes. Sa për ilustrim, një fermer në Unionin evropian, mesatarisht punon 17.4 hektar tokë (2020).

Не случајно го именуваме како агробизнис, поради фактот што досегашниот концепт на одгледување земјоделски култури, само заради обезбедување и задоволување на семејните потреби, како и развој на малите земјоделски стопанства, не ги даде вистинските ефекти.

Jo rastësisht e emërtojmë si agrobiznes, për faktin se, koncepti aktual i kultivimit të kulturave bujqësore, vetëm për qëllime të sigurimit dhe plotësimit të nevojave familjare si edhe zhvillimit të ekonomive bujqësore të vogla, nuk ka dhënë efektet e duhura.

Државните политики за поддршка на земјоделскиот сектор

Република Северна Македонија е дел од групата земји кои рано започнаа со имплементација на земјоделски политики, поточно субвенционирање на земјоделскиот сектор преку повеќе програми, вклучувајќи директни субвенции, програми за рурален развој и Ипард фондови.

„
**Северна
Македонија е
меѓу ретките
држави во
регионот (ако не
и единствената),
која за секоја
година ги
зголемува
финансиските
средства за
земјоделскиот
сектор, а од друга
страна, постојано
има пад на
производството.**

Владата на Република Северна Македонија, во 2007 год. го донесе Законот за земјоделство и рурален развој (Службен весник на РМ, бр. 137/07), кој како највисок правен акт, ја презентираше основата за реформите и основата за развој на земјоделскиот сектор, но на исто време и економија. Истата година беше донесена и Националната стратегија за земјоделство и рурален развој 2007-2013, чија главна цел беше „да придонесе за постигнување на стратешката цел истакната во Националниот план за економски развој 2007-2009 година“, што значеше зголемување на меѓународната конкуренција на земјата која е неопходна за одржлив економски раст и зголемена вработеност.

Северна Македонија ја ориентираше својата поддршка на земјоделскиот сектор преку три важни сегменти и тоа: директна поддршка, програми за рурален развој како и Ипард програмата.

Програмата за директна поддршка на земјоделците се спроведува на годишно ниво и истите се исплаќаат со задолжување од една година, за претходната година. Во моментот овој фонд за директна поддршка на земјоделците за минатата година надмина 140 милиони евра.

Меѓу другото, Ипард програмата е програма каде што се реализираат проекти врз основа на повиците што Агенцијата ги има секоја година за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој. 50% од средствата од оваа програма се реализирани од фондовите на ЕУ, а останатите 50% од апликантот на проектот. Секако дека користењето на овие средства е многу важно за развојот на земјоделскиот сектор, но во

Politikat shtetërore për mbështetjen e sektorit bujqësorë

Republika e Maqedonisë së Veriut бën pjesë në grupin e vendeve që ka filluar herët me implementimin e politikave bujqësore, respektivisht subvencionim e sektorit agrar përmes disa programeve, edhe atë: subvencionim direkt, programe për zhvillim rural si dhe IPARD fondet.

Në vitin 2007 Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, e solli Ligjin për Bujqësi dhe Zhvillim rural (gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë së Veriut, nr.137/07), i cili si akt juridik më i lartë, i paraqiste bazat për reforma dhe themel për zhvillim të sektorit bujqësorë, por njëkohësisht edhe të mbarë ekonomisë. Të njejtin vit u soll edhe Strategjia nacionale për bujqësi dhe zhvillim rural 2007-2013, qëllimi themelor i së cilës ishte “të kontribuojë drejt arritjes së qëllimit strategjik të potencuar në Planin nacional për zhvillim ekonomik 2007-2009”, e që nënkuptonte rritje e konkurrencës ndërkombëtare të vendit që është e nevojshme për rritje të qëndrueshme ekonomike dhe rritje të punëzënies.

Maqedonia e Veriut, mbështetjen ndaj sektorit agrar e ka të orientuar përmes tre segmentëve të rëndësishëm, edhe atë: mbështetje direkte, programe për zhvillim rural si dhe IPARD Programi.

Programi për mbështetje direkte ndaj fermerëve realizohet në bazë vjetore dhe të njejtat paguhet me një vit vonesë, për vitin paraprak. Aktualisht ky fond i mbështetjes direkte të fermerëve ka telkaluar 140 milion euro për vitin e fundit.

Ng ana tjerët Iparд programi, është program, ku projektet realizohen bazuar në thirrjet që ka çdo vit Agjencia për mbështetje financiare në bujqësi dhe zhvillim rural. Fondet nga kjo program, 50% realizohen nga fondet e BE-së, kurse 50%-shi tjetër, nga vet aplikuesi i projektit. Sigurisht që shfrytëzimi i këtyre фондеве është shumë i rëndësishëm për zhvillimin e sektorit agrar, por njëkohësisht hapat deri te sigurimi i këtyre фондеве janë më të vështira, sepse kërkojnë dokumentacione

исто време чекорите за обезбедување на овие средства се потешки, бидејќи за нив е потребна голема документација и секако сериозност во реализација на проекти финансирани од овие фондови.

Но, и покрај различните можности за финансирање од овие извори, а згора на многубројните финансиски средства кои се потрошени за поддршка на земјоделскиот сектор, со посебен акцент во последните 25 години, за жал мораме да констатираме дека ефикасноста на користењето на овие средства, ја е далеку од она што можеме да го наречеме „задоволително“. Напротив, можеби Северна Македонија е меѓу ретките држави во регионот (ако не и единствената), која за секоја година ги зголемува финансиските средства за земјоделскиот сектор, а од друга страна, постојано има пад на производството. Ова може слободно да се нарече „зголемување финансиски средства за намалување на продуктивноста“, што значи уникатна студија на случај.

тë shumta dhe sigurisht edhe seriozitet të theksuar në realizimin e projekteve të financuara nga këto фонде.

Megjithatë, pavarësisht mundësive të ndryshme për të financuar nga këto burime, e për më tepër mjetet e shumta financiare që janë harxhuar për mbështetjen e sektorit bujqësorë, me theks të veçantë në 25 vitet e fundit, fatkeqësisht duhet të konstatojmë se efikasiteti i shfrytëzimit të këtyre фондеве, është shumë larg asaj që mund ta quajmë “e kënaqshme”. Përkundrazi, ndoshta Maqedonia e Veriut është ndër shtetet e rralla në rajon (nëse jo edhe i vetmi), i cili për çdo vit ka rritur fondet financiare për sektorin bujqësorë, dhe nga ana tjetër vazhdimisht ka rrënie të prodhimtarisë. Kjo lirisht mund të quhet “rritje e фондеве financiare për të ulur produktivitetin”, që nënkupton rast unik studimi.

”

Maqedonia e Veriut është ndër shtetet e rralla në rajon (nëse jo edhe i vetmi), i cili për çdo vit ka rritur fondet financiare për sektorin bujqësorë, dhe nga ana tjetër vazhdimisht ka rrënie të prodhimtarisë.

Ниту, пак, е подобра трговијата со земјоделски производи. За жал, Северна Македонија, од земја со здрава основа на земјоделскиот сектор, продолжува да биде земја во која увозот на земјоделски производи претставува компаративна предност со извозот на истите.

Земјоделско производство и трговската размена

За да видиме како навистина се одразиле субвенциите врз земјоделскиот сектор, во однос на производството или трговската размена, ќе разгледаме само некои од најважните сектори за анализа. Во 2000 година со ориз беа засадени околу 4.000 хектари, додека во 2009 година површините со ориз беа околу 3.000 хектари. Во 2021 година имаме 4.756 хектари кои може да се вбројат како еден од секторите што одржувале постојан развој. Ова може да се припише на дополнителната поддршка за овој сектор од страна на Министерството за земјоделство преку обезбедување дополнителна опрема за земјоделците кои се занимаваат со овој сектор. Во 2009 година, површините засадени со пченка биле 46.234 хектари, додека во 2021 година биле 26.728. Во принцип, истиот тренд на развој е и за лозарството. Во 2001 година имавме засадени околу 27.000 хектари со лозови насади, а во 2009 година овие површини беа намалени на 20.000 хектари. Површините со пченица во 2017 година биле 4.065 хектари додека истата во 2021 година падна на 3.782 хектари. За жал, истата состојба продолжува во речиси поголемиот дел од земјоделските сектори, и се разбира, ова отвора прашања за тоа што се случува со земјоделскиот сектор во Северна Македонија.

Ниту, пак, е подобра трговијата со земјоделски производи. За жал, Северна Македонија, од земја со здрава основа на земјоделскиот сектор, продолжува да биде земја во која увозот на земјоделски производи претставува компаративна предност со извозот на истите.

Поради оваа причина, од суштинско значење е да се сменат земјоделските политики. Од суштинско значење е поддршката во земјоделскиот сектор да се развива за производните единици, особено во делот на житните култури, градинарството и градинарството, бидејќи на тој начин би биле евидентни вистинските земјоделци и би било евидентно зголемувањето на ефикасноста во овој сектор.

Prodhimtaria bujqësore dhe këmbimi tregtarë

Për të parë se si vërtetë kanë ndikuar subvencionet në sektorin bujqësor, në aspekt të prodhimtarisë apo të këmbimit tregtar, do marim në konsideratë vetëm disa sektorë më të rëndësishëm si raste analize. Në vitin 2000, me oriz ishin mbjellur rreth 4,000 hektar, kurse në vitin 2009 sipërfaqet e mbjellura me oriz ishin rreth 3,000 hektarë. Në vitin 2021 kemi 4,756 hektarë që mund të llogaritet si njeri prej sektorëve që ka mbajtur një zhvillim konstant. Kjo më tepër mund ti faturohet mbështetjes shtesë për këtë sektorë nga ana e Ministrisë së bujqësisë përmes sigurimit të paisjeve plotësuese për fermerët që meren me këtë sektor. Në vitin 2009 sipërfaqet e mbjella me misër ishin 46,234 hektarë kurse në vitin 2021 ishin 26,728. Përafësisht i njejt trend zhvillimor është edhe për vreshtarinë. Në vi-

tin 2001, kishim rreth 27,000 hektarë të mbjella me vreshta kurse në vitin 2009 këto sipërfaqe u reduktuan në 20,000 hektarë. Sipërfaqet me grurë në vitin 2017 ishin 4,065 hektar kurse të njëjtat në vitin 2021 ranë në 3,782 hektarë. Fatkeqësisht gjendja e njejtë vazhdon të jetë në pothuajse shumicën e sektorëve agrarë, dhe sigurisht që kjo shtrën pyetjet se çfarë po ndodh me sektorin agrar në Maqedoninë e Veriut.

As këmbimi tregtar me produktet bujqësore nuk është më mirë. Fatkeqësisht Maqedonia e Veriut nga një vend me bazë të shëndoshë të sektorit agrar, vazhdon të jetë shtet ku importi i produkteve bujqësore paraqet përparësi krahasuese me eksportin e të njejtave.

Për këtë arsye është e patjetërsueshme ndryshimi i politikave bujqësore. Themelore është që mbështetja në sektorin agrarë të zhvillohet për njësi prodhuese, veçanërisht në pjesën e kulturave drithore, pemtarisë dhe kopshtarisë, sepse në atë mënyrë do evidentoheshin fermerët real dhe poashtu edhe rritja e efikasitetit në këtë sektor do ishte evidente.

Së dyti është e nevojshme ndërhyrja e shtetit në drejtim të gjetjes së tregjeve të reja për shitjen e produkteve bujqësore. Mungesa e theksuar e kapaciteteve prodhuese të fermerve vendor, në rradhë të parë për shkak të madhësisë së tyre, dhe së dyti, jo më pak e rëndësishme, për shkak të mungesës së cilësisë së kërkuar në tregjet rajonale e më gjerë, bën që produktiviteti vendorë të ngelet ende prapa niveleve të dëshiruara. Rregullimi dhe respektimi i marrëveshjeve kontraktuale ndërmjet palëve, në raportin prodhues-tregtare ose përpunues. Kjo vazhdon ende të paraqes një prej arsyeve të mungesës së besimit për realizimin e marrëveshjeve paraprake të të ashtuquajturës prodhimitari e dakorduar, kjo për shkak se kontratat e nënshkruara vazhdojnë të mos respektohen dhe sigurisht që edhe fermerët janë më pak të prirur apo motivuar për të prodhuar në kapacitetin e tyre maksimal. ■

”
As këmbimi tregtar me produktet bujqësore nuk është më mirë. Fatkeqësisht Maqedonia e Veriut nga një vend me bazë të shëndoshë të sektorit agrar, vazhdon të jetë shtet ku importi i produkteve bujqësore paraqet përparësi krahasuese me eksportin e të njejtave.

Второ, неопходна е интервенција на државата во однос на изнаоѓање нови пазари за продажба на земјоделски производи. Нагласениот недостаток на производствени капацитети на локалните земјоделци, прво поради нивната големина, а второ, не помалку важно, поради недостатокот на квалитет кој се бара на регионалните и пошироките пазари, значи дека локалната продуктивност сè уште заостанува зад посакуваните нивоа. Регулација и усогласеност на договорните договори меѓу страните, во односот производител-комерцијален или преработувачки. Ова продолжува да претставува една од причините за недовербата во реализацијата на прелиминарните договори на таканареченото договорено производство, тоа е затоа што и понатаму се непочитуваат потпишаните договори и секако земјоделците се помалку наклонети или мотивирани да произведуваат со нивниот максимален капацитет. ■

Јарон Брук, Претседател на Одборот на Институтот Ајн Ранд
Yaron Brook, Kryetar i Bordit të Institutit Ayn Rand

Препорачана книга: Atlas Shrugged

Libër i rekomanduar: Atlas Shrugged

Постојано сум изненаден од тоа колку луѓе, од секоја сфера на животот и секој дел на планетата, од среднош-колци до политички активисти во земјите од Хонг Конг до Белорусија до Гана, со нетрпение ми велат: „Атлас Шрагд ми го промене животот“.

Голем број деловни лидери, од извршни директори на компании од Fortune 500 до млади претприемачи во Силиконската долина, велат дека извлекле големо духовно гориво од Атлас Шрагд. Многумина ми велат дека романот ги мотивирал максимално да го искористат својот живот, инспирирајќи ги да бидат поамбициозни, попродуктивни и поуспешни во својата работа. Многу политичари и интелектуалци кои тврдат дека се борат за економска слобода го именуваат Атлас Шрагд како книга што најмногу ги инспирирала. Не се сомневам дека романот одигра значителна улога во дискредитирањето на социјализмот како идеал и во легитимирањето на интелектуалната дискусијата за капитализмот.

Ако сте го прочитале Атлас Шрагд и сте влегле во универзумот на Дагни Тагарт, Хенк Рирден и Џон Галт, можете да разберете зошто романот инспирираше толку многу луѓе на овој начин. Atlas Shrugged ги прикажува големите бизнисмени како херојски, продуктивни мислители и го почитува капитализмот како единствен општествен систем што ги остава слободните такви услови да создаваат и произведуваат материјални вредности од кои зависи целиот наш живот. Тоа му дава филозофски и естетски израз на уникатниот американски дух на индивидуализмот, на претприемништвото, на слободните пазари.

Иако многумина ги ценат овие елементи на Атлас Шрагд на лично, емоционално ниво, тие често се непријатни на морално ниво со аргументите за романот за поддршка на

Унë jam vazhdimisht i mahnitur nga ajo se sa njerëz, nga çdo sferë e jetës dhe çdo pjesë e planetit, nga nxënësit e shkollave të mesme të aktivistët politikë në vende nga Hong Kongu, Bjellorusia e deri në Gana, më thonë me padurim: “Atlas Shrugged ndryshoi jetën time.”

Shumë liderë biznesi, nga CEO të kompanive të Fortune 500 e deri te sipërmarrësit e rinj në Silicon Valley, thonë se kanë nxjerrë energji të madhe shpirtërore nga Atlas Shrugged. Shumë më thonë se romani i ka motivuar të shfrytëzojnë sa më shumë jetën e tyre, duke i frymëzuar ata të jenë më ambiciozë, më produktivë dhe më të suksesshëm në punën e tyre. Shumë politikanë dhe intelektualë që pretendojnë se luftojnë për lirinë ekonomike e emërtojnë Atlas Shrugged si librin që i ka frymëzuar më shumë. Nuk kam dyshim se romani ka luajtur një rol të konsiderueshëm në diskreditimin e socializmit si ideal dhe në legjitimimin intelektual të diskutimit të kapitalizmit.

Nëse keni lexuar Atlas Shrugged dhe keni hyrë në universin e Dagny Taggart, Hank Rearden dhe John Galt, mund ta kuptoni pse romani ka frymëzuar kaq shumë në këtë mënyrë. Atlas Shrugged portretizon biznesmenë të mëdhenj si mendimtarë heroikë, produktivë dhe nderon kapitalizmin si të vetmin sistem shoqëror që i lë të lirë mendjet e tilla të krijojnë dhe prodhojnë vlera materiale nga të cilat varet e gjithë jeta jonë. Ai i jep shprehje filozofike dhe estetike frymës unike amerikane të individualizmit, të sipërmarrjes, të tregjeve të lira.

Ndërsa shumë i vlerësojnë këto elemente të Atlas Shrugged në një nivel personal dhe emocional, ata shpesh nuk ndihen

Не се сомневам дека романот одигра значителна улога во дискредитирањето на социјализмот како идеал и во легитимирањето на интелектуалната дискусијата за капитализмот.

FREE AYN RAND BOOKS FOR STUDENTS

Discover inspiring heroes, unforgettable stories, and a challenging new way to think about life's most important issues. Scan the QR code to claim your free Ayn Rand ebook!

бизнисот и капитализмот.

Етичката филозофија на Ранд за рационална себичност - на која почива нејзиниот восхит кон успешните бизнисмени и нејзината страсна одбрана на капитализмот - претставува радикален предизвик за доминантните верувања на нашата култура. Отфрлајќи ги преовладувачките идеи дека моралот доаѓа од натприродно суштество или од општествениот декрет, Ранд смета дека моралот е наука што може да се докаже со разум. Отфрлајќи ја алтруистичката идеја дека моралот се состои од несебично служење на нешто „повисоко“ - без разлика дали е јудео-христијанскиот Бог или колективистичкото општество - таа тврди дека врв на моралната доблест е рационално да се стремат кон сопствените себични цели.

Социјализмот како политички идеал е мртов. Но, моралот што го создаде - од секој според неговите способности, до секој според неговите потреби - сè уште не прогонува. Сè додека потребата и „јавниот интерес“ се сметаат за морални тврдeња за способноста на продуктивните, контролата на

регат në një nivel moral me argumentet e romanit në mbështetje të biznesit dhe kapitalizmit.

Filozofia etike e egoizmit racional të Rand - mbi të cilën mbështetet admirimi i saj për biznesmenët e suksesshëm dhe mbrojtja e saj e pasionuar e kapitalizmit - përbën një sfida radikale ndaj besimeve dominuese të kulturës sonë. Duke hedhur poshtë idetë mbizotëruese se morali vjen nga një qenie e mbinatyrshme ose nga një dekret shoqëror, Rand pohon se morali është një shkencë që mund të vërtetohet me arsye. Duke refuzuar idenë altruiste se morali konsiston në shërbimin me vetëmohim të diçkaje „më të lartë“ - qoftë Zoti judeo-kristian apo një shoqëri kolektivist - ajo pohon se kulmi i virtutit moral është të ndjekësh në mënyrë racionale qëllimet e tua egoiste.

Socializmi si ideal politik ka vdekur. Por morali që e krijoi atë - nga secili sipas aftësive të tij, tek secili sipas nevojës së tij - ende na ndjek. Për sa kohë që nevoja dhe „interesi publik“ konsiderohen si pretendime morale mbi aftësinë e prodhuesit, kontrolli

Nuk kam dyshim se romani ka luajtur një rol të konsiderueshëm në diskreditimin e socializmit si ideal dhe në legjitimimin intelektual të diskutimit të kapitalizmit.

**Тоа му дава
филозофски и
естетски израз
на уникатниот
американски дух
на индивидуализмот,
на претприемништвото,
на слободните
пазари.**

**Ai i jep shprehje
filozofike dhe
estetike frymës
unike amerikane
të individualizmit,
të sipërmarrjes, të
tregjeve të lira.**

**Без морална
револуција, не
можеме да ја
добиеме вистинската
економска
или политичка
слобода.**

**Pa një revolucion
moral, ne nuk
mund të fitojmë
lirinë e vërtetë
ekonomike apo
politike.**

владата врз економијата и нашите животи продолжува да расте.

Читателите на Атлас Шрагд често се изненадени од сличноста на настаните во романот со катастрофалните настани објавени во дневните вести - од владините заклучувања и спасувачките пакети за време на пандемијата на Ковид до распаѓањето на инфраструктурата до оковите на бизнисмените нанесени од антимонополскиот закон. Сличноста не е случајна: оправдувањето за овие владини програми е потребата и „јавниот интерес“ и неопходноста од сузбивање на себичноста на бизнисмените. Без морална револуција, не можеме да ја добиеме вистинската економска или политичка слобода.

Така, додека Атлас Шрагд им обезбеди на милиони милиони инспирација и со одредено ниво на ценење за доблестите на капитализмот и злата на етатизмот, тој немаше ни приближно влијание што можеше да го има, ако неговите основни идеи добија пошироко разбирање. Иако ги промени индивидуалните животи, не го промени светот. Но, верувам дека може - и треба.

Замислете иднина водена од принципите кои се наоѓаат во Атлас Шрагд - каде што науката се негува, а не протерувана - каде што владата не е примарен прекршувач, туку заштитник на индивидуалните права - каде што вистинскиот laissez-faire капитализам е признаен како единствен морален општествен систем. За да се дојде до таму, мора да се сфати целосното филозофско значење на романот.

Бидејќи сè повеќе мислители му го даваат вниманието што го заслужува, уверен сум дека вистинското влијание на Атлас Шрагд допрва треба да се почувствува.

Д-р Јарон Брук е домаќин на шоуто Јарон Брук, коавтор на Free Market Revolution, Equal Is Unfair и претседател на Одборот на Институтот Ајн Ранд. Тој бил колумнист за Forbes.com и неговите написи се појавија во The Wall Street Journal, USA Today, Investor's Business Daily и многу други публикации. Брук е меѓународно баран говорник, кој опширно патува како портпарол на ARI.

i qeverisë mbi ekonominë dhe jetën tonë vazhdon të rritet.

Lexuesit e Atlas Shrugged shpesh habiten nga ngjashmëria e ngjarjeve në roman me ngjarjet katastrofike të raportuara në lajmet e përditshme - nga bllokimet e qeverisë dhe paketat e shpëtimit gjatë pandemisë Covid te infrastrukture e prishur deri te prangat e biznesmenëve të shkakuar nga ligji antitrust. Ngjashmëria nuk është e rastësishme: justifikimi për këto programe qeveritare është nevoja dhe "interesi publik" dhe domosdoshmëria e frenimit të egoizmit të biznesmenëve. Pa një revolucion moral, ne nuk mund të fitojmë lirinë e vërtetë ekonomike apo politike.

Pra, ndërsa Atlas Shrugged u ka dhënë miliona njerëzve frymëzim dhe me njëfarë niveli vlerësimi për virtytet e kapitalizmit dhe të këqijat e statizmit, ai nuk ka pasur as ndikimin që mund të kishte pasur, nëse idetë e tij themelore kishin fituar një kuptim më të gjerë. Edhe pse ka ndryshuar jetët individuale, nuk e ka ndryshuar botën. Por unë besoj se mund - dhe duhet.

Imagjinoni një të ardhme të udhëhequr nga parimet e gjetura në Atlas Shrugged - ku shkenca është e dashur, jo e dëbuar - ku qeveria nuk është dhunuesi kryesor, por mbrojtësi i të drejtave individuale - ku kapitalizmi i vërtetë laissez-faire njihet si i vetmi sistem shoqëror moral. Për të arritur atje, duhet kuptuar kuptimi i plotë filozofik i romanit.

Me gjithnjë e më shumë mendimtarë që i kushtojnë vëmendjen që meriton, kam besim se ndikimi i vërtetë i Atlas Shrugged ende nuk është ndjerë.

Yaron Brook Ph.D. është nikoqiri i Yaron Brook Show, bashkëautor i Free Market Revolution, Equal Is Unfair dhe Kryetar i Bordit të Institutit Ayn Rand. Ai ishte një kolumnist për Forbes.com dhe artikujt e tij janë shfaqur në The Wall Street Journal, USA Today, Investor's Business Daily dhe shumë botime të tjera. Brook është një folës i kërkuar ndërkombëtarisht, duke udhëtuar gjerësisht si zëdhënës i ARI-së.

Двајт Ли (Dwight Lee), Професор на Катедрата за економија на Универзитетот во Џорџија
Dwight Lee, Profesor në Departamentin e Ekonomisë në Universitetin e Gjeorgjisë

Пазарите и слободата

Прашање за размислување: Како слободата на размена и богатството меѓусебно се зајакнуваат во пазарните економии?

Социјалната соработка што се појавува на слободните пазари ја дозволува специјализацијата од која зависи просперитетот. Ние би биле многу посиромашни без специјализацијата што е можна само кога голем број луѓе можат да го координираат производството и потрошувачката преку пазарна размена. Но, уште поважно од материјалното богатство што го сфаќаме од пазарот е придобивката од слободата. Наскоро ќе ни биде одземено најголемиот дел од слободата без одговорноста и дисциплината можни само во пазарните економии.

Слободата е лесно да се земе здраво за готово, особено во Соединетите Држави каде што уживавме во она за што луѓето во многу други земји можат само да сонуваат. Слободата многу личи на добро здравје: луѓето имаат тенденција да не

Трегјет dhe liria

Ретјет nxitëse: Sa e përforcojnë liria e shkëmbimeve dhe pasuria njëra-tjetrën në ekonomitë e tregut?

Bashkëpunimi shoqëror që lind në ekonomitë e tregut lejon specializimin mbi të cilin varet përparimi. Ne do të ishim shumë më të varfër pa specializimin që është i mundur vetëm kur një numër i madh njerëzish mund të koordinojnë prodhimin dhe konsumin përmes shkëmbimeve tregtare. Por, edhe më e rëndësishme se pasuria materiale që realizojmë nga tregu është avantazhi i lirisë. Pa llogaridhënien dhe disiplinën që është e mundshme vetëm në ekonomitë e tregut, ne shpejt do të mbeteshim pa një pjesë të madhe të lirisë sonë.

Është e lehtë që ta marrim lirinë si të mirëqenë, veçanërisht në Shtetet e Bashkuara ku kemi gëzuar atë që njerëzit në shumë vende të tjera të botës vetëm mund ta ëndërrojnë. Liria është shumë e ngjashme me shëndetin e mirë: njerëzit nuk e vlerësojnë derisa e humbin. Ashtu

”

Социјалната соработка што се појавува на слободните пазари ја дозволува специјализацијата од која зависи просперитетот. Ние би биле многу посиромашни без специјализацијата што е можна само кога голем број луѓе можат да го координираат производството и потрошувачката преку пазарна размена.

”

Bashkëpunimi shoqëror që lind në ekonomitë e tregut lejon specializimin mbi të cilin varet përparimi. Ne do të ishim shumë më të varfër pa specializimin që është i mundur vetëm kur një numër i madh njerëzish mund të koordinojnë prodhimin dhe konsumin përmes shkëmbimeve tregtare.

Централното планирање пропаѓа затоа што луѓето немаат слобода да дејствуваат според локалните информации што само тие ги поседуваат. Кога централната насока на политичките власти се заменува со пазарните избори на индивидуалните производители и потрошувачи, економските одлуки нужно се носат во информативен вакуум.

Planifikimi qendror dështon sepse njerëzit nuk kanë lirinë të veprojnë mbi informacione lokale që vetëm ata i zotërojnë. Kur drejtimi qendror i autoriteteve politike zëvendësohet me zgjedhjet e tregut të prodhuesve dhe konsumatorëve individualë, vendimet ekonomike detyrimisht bëhen në një vakum informacioni.

ја ценат додека не ја изгубат. Како што здравите луѓе можат да го уништат своето здравје попуштајќи се на краткорочни искушенија, слободните луѓе можат да ја уништат својата слобода избирајќи краткорочни политички предности кои ги поткопуваат условите од кои зависи слободата.

Исто така, колку и да е важно богатството, тоа е секундарно и за доброто здравје и за слободата. Богатството е од ограничена вредност за оние кои немаат здравје или слобода да уживаат во него. Понатаму, доброто здравје и слободата се важни елементи во производството на богатство, а слободата е апсолутно суштинска. Болните луѓе можат да бидат продуктивни, но без слобода продуктивната соработка на пазарот е невозможна.

Така, овде ќе разговарам за две одделни, но поврзани точки. Прво, продуктивната соработка на пазарот зависи од слободата, и второ, слободата зависи од продуктивната соработка на пазарот. Економистите обично имаат непријатна задача да укажат на компромисите кои се неизбежна последица на недостигот. Но, со богатството и слободата, нема компромис; тие меѓусебно се зајакнуваат во пазарните економии, при што генерално е невозможно да се има едно без друго. Обидите да се зголеми богатството со политички политики кои ја намалуваат слободата секогаш завршуваат со намалување на двете.

Пазарите имаат потреба за слобода

Пазарите ја прават својата магија така што им дозволуваат на луѓето да ги соопштат придобивките што ги реализираат од напорите на другите и трошоците за нивните напори да им користат на другите. На крајот на краиштата, сите придобивки и трошоци се субјективни, во зависност од преференциите и околностите на луѓето, кои само тие можат точно да ги проценат. Ова е очигледно во случај на бенефиции. Кој освен лицето кое консумира добро, или користи услуга, е во подобра позиција да ја процени вредноста на остварените придобивки? Но, ако придобивките се субјективни, тогаш се и трошоците, кои не се ништо повеќе од вредноста на про-

сиç njerëzit e shëndetshëm mund ta shkatërrojnë shëndetin e tyre duke u dhënë pas kënaqësive të çastit, ashtu edhe njerëzit e lirë mund ta shkatërrojnë lirinë duke zgjedhur avantazhe të shkurtra politike që minojnë kushtet mbi të cilat varet liria.

Gjithashtu, megjithëse pasuria është e rëndësishme, ajo vjen pas shëndetit të mirë dhe lirisë. Pasuria ka vlerë të kufizuar për ata që nuk kanë shëndet ose liri për ta gëzuar atë. Gjithashtu, shëndeti i mirë dhe liria janë elemente të rëndësishme në prodhimin e pasurisë, ku liria është absolutisht thelbësore. Të sëmurët mund të jenë produktivë, por pa lirinë, bashkëpunimi produktiv i tregut është i pamundur.

Prandaj, do të diskutoj dy çështje të veçanta, por që kanë lidhje. Së pari, bashkëpunimi produktiv i tregut varet nga liria, dhe së dyti, liria varet nga bashkëpunimi produktiv i tregut. Eкономистët zakonisht kanë detyrën e pakëndshme që të tregojnë se nga çfarë duhet hequr dorë për shkak të pamjaftueshmërisë. Por me pasurinë dhe lirinë, nuk është nevoja të hiqet dorë nga diçka, ato përforcojnë njëra-tjetrën në ekonomitë e tregut, dhe në përgjithësi është e pamundur që të keni njërën pa tjetrën.⁽¹⁾ Përpjekjet për të rritur pasurinë me politika që zvogëlojnë lirinë, sjellin si rezultat në mënyrë të pashmangshme zvogëlimin e të dyjave.

Tregjet kërkojnë liri

Tregjet e realizojnë magjinë e tyre duke u lejuar njerëzve të komunikojnë përfitimet që realizojnë nga përpjekjet e të tjerëve dhe kostot e përpjekjeve të tyre për përfitimin e të tjerëve. Në fund, të gjitha përfitimet dhe kostot janë subjektive, në varësi të preferencave të njerëzve dhe rrethanave të tyre, gjë që vetëm ata mund ta vlerësojnë saktë. Kjo është e qartë në rastin e përfitimeve. Kush tjetër veç personit që konsumon një mall ose përdor një shërbim, mund të gjykojë më mirë vlerën e përfitimeve të realizuara? Nëse përfitimet janë subjektive, atëherë të tilla janë edhe kostot, të cilat nuk janë asgjë më tepër se vlera e përfitimeve të humbura. Dhe duke qenë se janë subjektive, njerëzit

пуштените придобивки. И бидејќи тие се субјективни, луѓето можат точно да ги соопштат трошоците и придобивките еден на друг само со тоа што ќе имаат слобода да влезат или да излезат од различни пазари како што сметаат дека е соодветно, и да купуваат и продаваат по која било заемно прифатлива цена. Владините контроли на цените ги ограничуваат нашите слободи и како купувачи и како продавачи, и го уништуваат богатството цензурирајќи ја нашата комуникација меѓу себе.

Централното планирање пропаѓа затоа што луѓето немаат слобода да дејствуваат според локалните информации што само тие ги поседуваат. Кога централната насока на политичките власти се заменува со пазарните избори на индивидуалните производители и потрошувачи, економските одлуки нужно се носат во информативен вакуум. Продуктивната економија бара употреба на информации кои се дисперзирани низ населението, а тие информации не можат да се користат без индивидуална слобода. Уништете ја слободата и ги уништувате тековите на информации кои се суштината на пазарните економии.

За слободата се потребни пазари

Врската помеѓу слободата и пазарите исто така оди на друг начин. Како што пазарот зависи од слободата, така и слободата зависи од пазарот. Секако, приватната сопственост, која е основна за сите пазарни економии, ја штити индивидуалната слобода. Ако државата ги поседува сите аудиторини и печатници, колкава слобода имате да зборувате против владината политика? Ако државата ги поседува сите средства за производство, колкава слобода имате да започнете сопствен бизнис? Почнете да ја елиминирате приватната сопственост, и да го поткопувате пазарот што зависи од него, и почнете да ја елиминирате слободата.

Но, пазарот ја штити и слободата со тоа што го воспоставува единствениот амбиент во кој таа може да се толерира. Слободата без одговорност е само дозвола, уживање и привилегија и нема долго да се толерира. Вистинската слобода, и единствената слобода што може да опс-

mund t'i komunikojnë saktësisht kostot dhe përfitimet njëri-tjetrit vetëm duke pasur lirinë për të hyrë ose për të dalë në tregje të ndryshme sipas nevojës, dhe për të blerë dhe shitur me çfarëdo çmimi të rënë dakord reciprokisht. Kontrollat qeveritare të çmimeve kufizojnë liritë tona si blerës dhe shitës, dhe shkatërrojnë pasurinë duke censuruar komunikimin tonë me njëri-tjetrin.

Planifikimi qendror dështon sepse njerëzit nuk kanë lirinë të veprojnë mbi informacione lokale që vetëm ata i zotërojnë. Kur drejtimi qendror i autoritetëve politike zëvendësohet me zgjedhjet e tregut të prodhuesve dhe konsumatorëve individualë, vendimet ekonomike detyrimisht bëhen në një vakum informacioni. Një ekonomi produktive kërkon përdorimin e informacioneve që shpërndahen nëpër popullatë, dhe ky informacion nuk mund të përdoret pa liri individuale. Shkatërroni lirinë dhe do të shkatërroni edhe qarkullimet e informacionit që janë thelbi i ekonomive të tregut.

Liria kërkon tregje

Lidhja mes lirisë dhe tregjeve është e pandashme. Ashtu siç tregjet varen nga liria, edhe liria varet nga tregjet. Prona private, e cila është thelbësore për të gjitha ekonomitë e tregut, mbron lirinë individuale. Nëse shteti zotëron të gjithë auditorët dhe shtypshkronjat, sa liri do të keni që të flisni kundër politikave qeveritare? Nëse shteti zotëron të gjitha mjetet e prodhimit, sa liri do të keni që të nisni biznesin tuaj? Filloni të eliminoni pronën private dhe të minoni tregun që varet prej saj, dhe do të filloni të eliminoni lirinë.

Por tregu gjithashtu mbron lirinë duke përcaktuar rrethanat e vetme në të cilat mund të tolerohet. Liria pa përgjegjshmëri është thjesht leje, favor dhe privilegj dhe nuk do të tolerohet për shumë kohë. Liria e vërtetë dhe e vetmja liri që mund të mbijetojë, ushtrohet në mënyra

Врската помеѓу слободата и пазарите исто така оди на друг начин. Како што пазарот зависи од слободата, така и слободата зависи од пазарот. Секако, приватната сопственост, која е основна за сите пазарни економии, ја штити индивидуалната слобода.

тане, се применува на начини одговорни за грижите на сите. Единствената слобода што го задоволува ова барање е онаа што е предмет на дисциплината на пазарот. Елиминирајте ги пазарите и ја елиминира- те одговорноста неопходна за опстанок на слободата.

На пример, проблемите со загадувањето директно произлегуваат од немањето па- зари за користење на животната среди- на како депонија. Доколку постоеја такви пазари, загадувачите ќе треба да платат цени што ги одразуваа трошоците што нивните емисии ги наметнуваат на други- те. Загадувачите би биле одговорни пред другите, а ние би можеле да ја толерираме слободата да испуштаме отпадни произ- води во животната средина. Но, бидејќи немаме пазари за загадување, прифаќа- ме владини ограничувања за загадувачки активности кои би биле неприфатливи во повеќето области од нашиот живот.

Нашите слободи се ранливи

Слободите ретко се одземаат одеднаш. Тие обично се губат по малку, при што луѓето ретко ја забележуваат загубата. Дури и кога слободата е директно нама- лена, како кога владата наметнува лицен- цирање за работа во име на заштита на потрошувачите, малку луѓе забележуваат, па дури и ако тоа го прават, тие не смета- ат дека ограничувањата ги засегаат нив. Но, како што истакна големиот австриски економист Ф. А. Хајек, „Придобивките што

тë пëргјегјшме пëр интересат е тë gjithëve. E vetmja liri që plotëson këtë kërkesë është ajo që i nënshtrohet disiplinës së tregut. Eliminoni tregjet dhe do të eliminoni përgjegjshmërinë që nevojitet që liria të mbijetojë.

Për shembull, problemet e ndotjes rezultojnë direkt nga mospasja e tregjeve në përdorimin e mjedisit si vend për mbeturina. Nëse do të ekzistonin tregje të tilla, ndotësve do t'u duhej të paguanin çmime që do të reflektonin kostot që ndotjet e tyre u sjellin të tjerëve. Ndotësit do të ishin përgjegjës ndaj të tjerëve dhe ne do të mund të toleronim lirinë që të shkarkoheshin produkte mbetjesh në mjedis. Por duke qenë se nuk kemi tregje për ndotjen, ne pranojmë kufizimet qeveritare për aktivitetet e ndotjes që do të ishin të papranueshme në shumicën e fushave të jetës sonë.

Liritë tona janë të brishta

Liritë rrallë merren të gjitha njëherësh. Ato zakonisht humbasin pak e nga pak, dhe njerëzit rrallë e dallojnë humbjen. Edhe kur liria ulet direkt, si p.sh. kur qeveritë vendosin rregulla për licencat profesionale në emër të mbrojtjes së konsumatorëve, shumë pak persona e kuptojnë dhe madje edhe nëse e kuptojnë, ata nuk i shikojnë kufizimet sikur i prekin ata. Por, siç thotë ekonomisti i shquar austriak F. A. Hajek, „Përfitimet që unë nxjerr nga liria janë ... kryesisht rezultat

ги добивам од слободата се . . . во голема мера резултат на употребата на слободата од страна на другите.“ На пример, оние кои најмногу страдаат кога луѓето ја губат слободата да станат бербери без да мораат да положат државни испити за хемискиот состав на косата не се аспиранти бербери, туку луѓе на кои им треба фризури.

Исто така, постои подмолна динамика за губење на слободата. Директните ограничувања секогаш ја намалуваат слободата за повеќе отколку што е очигледно бидејќи секое ограничување незабележливо ја поткопува одговорноста на пазарот што ја прави слободата возможна.

Томас Џеферсон беше во право кога рече: „Вечната будност е цената на слободата“. Луѓето имаат поголема веројатност да внимаваат да ја заштитат својата слобода кога ја разбираат нераскинливата врска помеѓу неа и пазарот.

Заклучно прашање: Како трговските ограничувања и даноците влијаат на слободата на размена? Како тие влијаат на создавањето на богатство? ■

i пëрдorимит тë лirisë nga тë тjerët”.(2) Për shembull, ata që vuajnë më shumë kur njerëzit humbin lirinë e tyre për t’u bërë berberë pa qenë nevoja të kalojnë provimet shtetërore rreth përbërjes kimike të flokut, nuk janë berberët aspirues, por njerëzit që kanë nevojë të presin flokët.

Gjithashtu, ka një dinamikë të fshehtë ndaj humbjes së lirisë. Kufizimet direkte gjithmonë zvogëlojnë lirinë më shumë sesa është e dukshme sepse çdo kufizim minon në mënyrë të pashmangshme përgjegjshmërinë e tregut që e bën lirinë të mundshme.

Tomas Xhefersoni kishte të drejtë kur thoshte, “Çmimi i lirisë është vigjilenca e përjetshme.” Njerëzit kanë më shumë mundësi të ushtrojnë vigjilencë për të mbrojtur lirinë e

tyre kur kuptojnë lidhjen e pazgjydhshme mes saj dhe tregut.

Pyetje përmbyllëse: Si ndikojnë kufizimet tregtare dhe taksat në lirinë për të shkëmbyer? Si ndikojnë ato në krijimin e pasurisë? ■

Lidhja mes lirisë dhe tregjeve është e pandashme. Ashtu siç tregjet varen nga liria, edhe liria varet nga tregjet. Prona private, e cila është thelbësore për të gjitha ekonomitë e tregut, mbron lirinë individuale.

Александра Савевска, Соработник на проекти, Македонски Центар за Меѓународна Соработка
Aleksandra Savevska, Bashkëpunëtoe në projekte, Qendra Maqedonase për Bashkëpunim Ndërkombëtar

Подеми и падови во борбата со дискриминација во Северна Македонија

Baticat-zbaticat në luftën kundër diskriminimit në Maqedoninë e Veriut

**„Податоците од
трите истражу-
вања на Бароме-
тар за еднакви
можности по-
кажуваат дека
голем дел од
испитаниците
биле или дис-
криминирани
(2009 - 34%;
2013 - 22%;
2018 - 36%) или
биле сведоци на
дискриминација
(2009 - 65%;
2013 - 78%; 2018
- 64%).“**

Македонскиот социо-политички кон-
текст се соочува со голем недоста-
ток на толеранција и почитување на
еднаквоста, иако е постигната суштинска
хармонизација на националното законо-
давство со меѓународните стандарди за
заштита на човековите права. Причините
за ова се повеќекратни, но главно се гру-
пирани во две посттранзициски реалности:
неефикасна држава (недостиг на вла-
деене на правото, корупција, заробување
на државата, високо централизирана др-
жава, недостаток на независни институ-
ции, недостаток на судски реформи итн.); и
ниското ниво на доверба и учество на јав-
носта во процесите на донесување одлуки.
Овие две реалности најмногу ги погодуваат
најслабите во нашето општество, односно
граѓаните и групите на луѓе кои се марги-
нализирани и малцинствата. Така, кога тие
се цел на дискриминаторски однесувања,
државата нуди малку и бавно обесштету-
вање, а јавноста демонстрира ниско ниво
на свест за проблемот на дискриминација
оставајќи многу малку можности за креи-
рање промена на перспективите и запи-
рање на дискриминаторските активности.

Почитување на човековите права и вос-
поставување на принципот на еднаквост
се основни вредности на Европската унија
(ЕУ). Правата на граѓаните на ЕУ за недис-
криминација се заштитени со Повелбата за
фундаментални права и неколку Директиви
кои постојано се развиваат и менуваат за
да ги опфатат новите потреби на граѓаните
и унапредат нивните права и слободи. Ре-
публика Северна Македонија, во јули 2022
година отпочна со преговорите за приста-

Контексти socio-politik në Maqedoni
ballafaqohet me mungesë të mad-
he të tolerancës dhe respektimit të
barazisë, megjithëse është arritur har-
monizim thelbësor i legjislacionit kom-
bëtar me standardet ndërkombëtare për
mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Arsytet
për këtë janë të shumta, por kryesisht
grupohen në dy realitete pas tranzicionit:
një shtet joefektiv (mungesa e shtetit ligjor,
korrupsioni, kapja e shtetit, shteti shumë i
centralizuar, mungesa e institucioneve të
pavarura, mungesa e reformave në drej-
tësi, etj.); dhe niveli i ulët i besimit dhe
pjesëmarrjes së publikut në proceset ven-
dimarrëse. Këto dy realitete prekin më
së shumti më të dobëtit në shoqërinë tonë,
pra qytetarët dhe grupet e njerëzve të
margjinalizuar dhe minoritetet. Kështu, kur
ata janë në shënjestër të sjelljeve diskrim-
inuese, shteti ofron kompensim të vogël
dhe të ngadaltë dhe publiku demonstroi
një nivel të ulët ndërgjegjësimi për prob-
lemi në diskriminimit, duke lënë shumë
pak mundësi për të krijuar një ndryshim
në këndvështrime dhe për të ndaluar ak-
tivetet diskriminuese.

Respektimi i të drejtave të njeriut dhe
vendosja e parimit të barazisë janë vlera
themelore të Bashkimit Evropian (BE). Të
drejtat e qytetarëve të BE-së për mos-
diskriminim mbrohen nga Karta e të Drej-
tave Themelore dhe disa Direktiva që janë
vazhdimisht në zhvillim dhe ndryshim për
të mbuluar nevojat e reja të qytetarëve dhe
avancuar të drejtat dhe liritë e tyre. Në ko-
rrik të vitit 2022, Republika e Maqedonisë
së Veriut filloi negociatat për anëtarësim

пување кон ЕУ и во тој процес доследно ќе го усогласи своето законодавство со законодавството на ЕУ во оваа сфера. Иако Северна Македонија е секуларна држава, религијата и етничката припадност влијаат на политичкото милје на државата и ги одразуваат социјалните поделби. Општеството е етнички и политички сегрегирани, а нивото на религиозност е многу високо што придонесува за конзервативизам во однос на разбирањето на основните човекови права и недискриминација. Податоците од трите истражувања на Барометар за еднакви можности покажуваат дека голем дел од испитаниците биле или дискриминирани (2009 - 34%; 2013 - 22%; 2018 - 36%) или биле сведоци на дискриминација (2009 - 65% ; 2013 - 78%; 2018 - 64%).

Во континуитет сведоци сме дека дискриминацијата врз основа на политичка и етничка припадност е една од најраспространетите. Генерално, податоците добиени од претходните Барометри за еднакви можности, посочуваат дека испитаниците кои биле дискриминирани или кои биле сведоци на дискриминација сметаат дека нема доволно напори направени од страна на државата во борбата против дискриминацијата. Дополнително, извештаите на ЕУ за напредокот на земјата укажуваат на постојните празнини во однос на родовата еднаквост, расната дискриминација и сегрегација на Ромите, дискриминацијата на лицата со попреченост (од инфраструктурни бариери до пристапот до услуги) и општествените предрасуди, говорот на омраза и широко распространета нетолеранција кон ЛГБТИ луѓето.

нë BE dhe në atë proces do të harmonizojë vazhdimisht legjislacionin e saj me legjislacionin e BE-së në këtë fushë. Megjithatë Maqedonia e Veriut është një shtet laik, feja dhe përkatësia etnike ndikojnë në mjedisin politik të vendit dhe pasqyrojnë ndarjet sociale. Shoqëria është e ndarë etnikisht dhe politikisht, dhe niveli i fesë është shumë i lartë, gjë që kontribuon në konservatorizëm në kuptimin e të drejtave themelore të njeriut dhe mosdiskriminimit. Të dhënat nga tre anketat e Barometrit të Shanseve të Barabarta tregojnë se një pjesë e madhe e të anketuarve ishin ose të diskriminuar (2009 - 34%; 2013 - 22%; 2018 - 36%) ose dëshmuar diskriminim (2009 - 65%; 2013 - 78%; 2018 - 64%).

Vazhdimisht jemi dëshmitarë se diskriminimi në bazë të përkatësisë politike dhe etnike është ndër më të përhapurit. Në përgjithësi, të dhënat e marra nga barometrat e mëparshëm të mundësive të barabarta tregojnë se të anketuarit që janë diskriminuar ose që kanë qenë dëshmitarë të diskriminimit konsiderojnë se nuk ka përpjekje të mjaftueshme nga shteti në luftën kundër diskriminimit. Për më tepër, raportet e progresit të BE-së për vendin tregojnë për boshllëqet ekzistuese në lidhje me barazinë gjinore, diskriminimin racor dhe ndarjen e romëve, diskriminimin ndaj personave me aftësi të kufizuara (nga bariерат инфраструктуре për aksesin në shërbime) dhe paragjykimet shoqërore, gjuhën e urrejtjes dhe intolerancën e përhapur ndaj komunitetit LGBT.

Gjatë viteve, Maqedonia e Veriut ka

Të dhënat nga tre anketat e Barometrit të Shanseve të Barabarta tregojnë se një pjesë e madhe e të anketuarve ishin ose të diskriminuar (2009 - 34%; 2013 - 22%; 2018 - 36%) ose dëshmuar diskriminim (2009 - 65%; 2013 - 78%; 2018 - 64%).

”

Комисијата согласно новиот Закон има проширени надлежности и освен што постапува по претставки, носи мислења, препораки и заклучоци за конкретните случаи на дискриминација таа сега има и законска надлежност да врши промотивна и превентивна улога во насока на иницирање на општествена промена за широко прифаќање на еднаквоста и недискриминацијата.

”

Sipas ligjit të ri, komisioni ka zgjeruar kompetencat dhe përveç veprimet sipas peticioneve, nxjerr mendime, rekomandime dhe konkluzione për raste të veçanta të diskriminimit, tashmë ka edhe kompetencë ligjore për të kryer një rol promovues dhe parandalues në drejtim të inicimit. ndryshime sociale për pranimin e gjerë të barazisë dhe mosdiskriminimit.

Северна Македонија низ годините воспостави законодавство за антидискриминација. Првата институција создадена за заштита на човековите права беше Народниот правобранител (1997), а подоцна со притисок на граѓанскиот сектор во 2010 година беше донесен посебен закон за антидискриминација - Законот за спречување и заштита од дискриминација (ЗСЗД) со кој се воспостави и првата Комисија за заштита од дискриминација со мандат од 2011 до 2016 година. Во октомври 2020 година, по многу пречки и оспорувања, беше донесен нов закон за антидискриминација. Носењето на новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација беше огромно поддржан од граѓанскиот сектор и стимулирани од процесите на европска интеграција, што ги поттикна Владата и Парламентот да се усогласат со европското законодавство и стандардите за заштита на човековите права и директиви од ЕУ. Со новиот Закон се формираше и нова Комисија за заштита од дискриминација сега преименувана во Комисија за спречување и заштита од дискриминација (понатаму Комисијата) чиј мандат почна во јануари 2021 година. Комисијата согласно новиот Закон има проширени надлежности и освен што постапува по претставки, носи мислења, препораки и заклучоци за конкретните случаи на дискриминација таа сега има и законска надлежност да врши промотивна и превентивна улога во насока на иницирање на општествена промена за широко прифаќање на еднаквоста и недискриминацијата.

krijuar legjislacionin kundër diskriminimit. Institucioni i parë i krijuar për mbrojtjen e të drejtave të njeriut ishte Avokati i Popullit (1997), dhe më vonë, me presionin e sektorit civil, në vitin 2010 u miratua një ligj i veçantë kundër diskriminimit - Ligji për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi (ZSZD).), i cili gjithashtu themeloi Komisionin e parë për mbrojtjen nga diskriminimi me mandat nga viti 2011 deri në vitin 2016. Në tetor 2020, pas shumë pengesave dhe sfidave, u miratua një ligj i ri kundër diskriminimit. Miratimi i Ligjit të ri për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi u mbështet në masë të madhe nga sektori civil dhe u stimulua nga proceset e integritet evropian, i cili inkurajoi Qeverinë dhe Parlamentin që të respektojnë legjislacionin dhe standardet evropiane për mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe direktivat nga BE-së. Me ligjin e ri u themelua Komisioni i ri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, i cili tani u quajt Komisioni për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi (në tekstin e mëtejme Komisioni), mandati i të cilit filloi në janar 2021. Sipas ligjit të ri, komisioni ka zgjeruar kompetencat dhe përveç veprimet sipas peticioneve, nxjerr mendime, rekomandime dhe konkluzione për raste të veçanta të diskriminimit, tashmë ka edhe kompetencë ligjore për të kryer një rol promovues dhe parandalues në drejtim të inicimit. ndryshime sociale për pranimin e gjerë të barazisë dhe mosdiskriminimit.

Институционализирањето на борбата со дискриминација од почетоците до денес поминува низ еден трнлив пат на подеми и падови. Извештајот за имплементација на Законот за спречување и заштита од дискриминација за период 2011–2018 година, констатира дека Комисијата во првите два мандати од своето постоење се карактеризира со многу недоследности во постапувањето по претставките. Клучно е да се напомене дека во 2019 и 2020 година Северна Македонија немаше Комисија за спречување и заштита од дискриминација, а токму во овој период бројот на претставки бележи зголемување од 59 во 2017 година на 132 во 2018 година. Во најголем број случаи, Комисијата го пречекорувала законски предвидениот рок за давање мислење по поднесена претставка и сите презентирани примери во извештајот покажуваат недоследност и тенденциозност во постапувањето, па така често се поставувало различно во ист или сличен случај во зависност од политичката припадност на дискриминаторот. Се истакнува дека, дел од тогашните членови на Комисијата истовремено извршувале друга функција во државен орган или во државна институција и немале искуството со работа во областа на човековите права и дискриминацијата, што сериозно ја става под прашање независноста и компетентноста на институцијата во минатото. Во минатите состави, Комисијата нема поведено ниту една постапка по службена должност согласно законските прописи. А, видливоста на Комисијата за граѓаните и пошироката јавност е клучен недостаток идентификуван од сите засегнати страни во годините пред 2020 година.

Затоа пак, мандатот на третата Комисија за спречување и заштита од дискриминација доаѓа во многу клучен момент од демократскиот развој на земјата. Северна Македонија прослави 30 години независност, 20 години од потпишувањето на Охридскиот рамковен договор и за жал минати повеќе од 10 години недостаток на независна и професионална Комисија за спречување и заштита од дискриминација. Неколку аспекти од поширокиот опсег на новиот Закон за антидискриминација, начинот на кој беше избрана новата Комисија, богатата професионална позадина на сегашните комесари и силната поддршка од граѓанското општество за Комисија-

Institucionalizimi i luftës kundër diskriminimit ka kaluar që nga fillimi e deri më sot në një rrugë me gunga, me ngritje dhe ulje. Në raportin për zbatimin e Ligjit për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi për periudhën 2011–2018 thuhet se Komisioni në dy mandatet e para të ekzistencës së tij është karakterizuar me shumë mospërputhje në trajtimin e peticioneve. Është thelbësore të theksohet se në vitin 2019 dhe 2020, Maqedonia e Veriut nuk kishte Komision për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi dhe ishte gjatë kësaj periudhe që numri i ankesave u rrit nga 59 në 2017 në 132 në 2018. Në numrin më të madh të rasteve, Komisioni ka tejkaluar afatin e parashikuar ligjor për dhënien e mendimit pas një peticioni të dorëzuar dhe të gjithë shembujt e paraqitur në raport tregojnë mospërputhje dhe tendencë në veprim, kështu që shpesh kanë vepruar ndryshe në të njëjtin rast ose të ngjashëm në varësi mbi përkatësinë politike të diskriminuesit. Theksohet se disa nga anëtarët e Komisionit në atë kohë kryenin një funksion tjetër në një organ shtetëror apo në një institucion shtetëror dhe nuk kishin përvojë pune në fushën e të drejtave të njeriut dhe diskriminimit, gjë që vë në pikëpyetje seriozisht pavarësinë dhe kompetencën e institucionit në të kaluarën. Në përbërjet e kaluara, Komisioni nuk ka iniciuar asnjë procedurë sipas detyrës zyrtare në përputhje me rregulloret ligjore. Dhe dukshmëria e Komisionit për qytetarët dhe publikun e gjerë është një mangësi kyçe e identifikuar nga të gjitha palët e interesuara në vitet para 2020.

Prandaj, mandati i Komisionit të tretë për Parandalimin dhe Mbrojtjen e Diskriminimit vjen në një moment shumë vendimtar në zhvillimin demokratik të vendit. Maqedonia e Veriut festoi 30 vjet të pavarësisë, 20 vjet nga nënshkrimi i Marrëveshjes Kornizë të Ohrit dhe, për fat të keq, më shumë se 10 vjet mungesë të një Komisioni të pavarur dhe profesional për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi. Disa aspekte të fushëveprimit më të gjerë të Ligjit të ri Kundër Diskriminimit, mënyra se si u zgjodh Komisioni i ri, formimi i pasur profesional i komisionerëve aktualë dhe mbështetja e fortë e shoqërisë civile për Komisionin japin shpresa të reja që ky mandat (i tretë me radhë) do të sjellë integritet të fortë dhe luftë të dukshme

Институционализирањето на борбата со дискриминација од почетоците до денес поминува низ еден трнлив пат на подеми и падови. Извештајот за имплементација на Законот за спречување и заштита од дискриминација за период 2011–2018 година, констатира дека Комисијата во првите два мандати од своето постоење се карактеризира со многу недоследности во постапувањето по претставките.

Institucionalizimi i luftës kundër diskriminimit ka kaluar që nga fillimi e deri më sot në një rrugë me gunga, ulje-ngritjesh. Në raportin për zbatimin e Ligjit për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi për periudhën 2011–2018 thuhet se Komisioni në dy mandatet e para të ekzistencës së tij është karakterizuar me shumë mospërputhje në trajtimin e peticioneve.

Но за жал и новата Комисија за спречување и заштита од дискриминација се соочува со многу пречки од финансиски и административен товар, што резултираше со оставка на една членка еден месец по нејзиното назначување и оставка на втор член во текот на 2022 година.

та даваат нови надежи дека овој мандат (трети по ред) ќе донесе силен интегритет и видлива борба со дискриминација и ќе поттикне поголема култура на толеранција и прифаќање на различностите во оваа земја.

Во извештајот за сработеното за 2021 година, може да се забележи дека Комисијата имала полни раце работа. Постапувала вкупно по 167 претставки од кои 90 пристигнати во 2021 година. Во 40 случаи утврдила постоење на дискриминација, а најголемиот број од нив се однесуваат на областа работа и работни односи и пристап до добра и услуги по основите лично својство и општествен статус, припадност на маргинализирана група, родов идентитет и национална или етничка припадност. Во 2021 подготвила четири општи препораки за одредени прашања од областа на еднаквоста и недискриминацијата и изработила стручно мислење по предлогот за воведување на категоријата етничка припадност во личните карти, содржан во предлог-законот за измени и дополнувања на Законот за лични карти. Дополнително, согласно новиот опсег на ЗСЗД, Комисијата може да се јави како пријател на судот (*amicus curiae*) и во 2021 таа два пати дејствувала во таков капацитет. Во двата случаи на барање на Хелсиншкиот комитет за човекови права; во еден судски предмет поврзан со дискриминација на лицата со попреченост по однос на пристапност до и во избирачките места и во друг судски предмет во врска со сегрегација, како посебен облик на дискриминација, врз децата Роми во образовниот процес. Комисијата во 2021 година има поднесено и две барања за покренување на прекршочна постапка пред надлежен суд за непостапување по упатена препорака за отстранување на повредата на правото во случаи на утврдена дискриминација.

Но за жал и новата Комисија за спречување и заштита од дискриминација се соочува со многу пречки од финансиски и административен товар, што резултираше со оставка на една членка еден месец по нејзиното назначување и оставка на втор член во текот на 2022 година. Денес Комисијата функционира со намален капацитет со пет од потребните седум членови, а од непознати причини се кочи пополнувањето на испразнетите места од страна на Парламентот. Иако странските донатори

kundër diskriminimit dhe do të nxisë një kulturë më të madhe tolerance dhe pranimi të diversitetit në këtë vend.

Në raportin e punës së bërë për vitin 2021, vërehet se Komisioni kishte duart plot. Ajo ka vepruar për gjithsej 167 ankesa, prej të cilave 90 janë pranuar në vitin 2021. Në 40 raste është konstatuar ekzistimi i diskriminimit, dhe numri më i madh i tyre i referohet fushës së punës dhe marrëdhënieve të punës dhe aksesit në mallra dhe shërbime bazuar në karakteristikat personale dhe statusin social, përkatësinë në një grup të marginalizuar, identitetin gjinor dhe prejardhjes kombëtare ose etnike. Në vitin 2021 ka përgatitur katër rekomandime të përgjithshme për çështje të caktuara në fushën e barazisë dhe mosdiskriminimit dhe ka nxjerrë një ekspertizë për propozimin për futjen e kategorisë së përkatësisë etnike në letërnjoftime, të përfshira në projektligjin për ndryshime dhe plotësime në Ligji për Letërnjoftimet. Për më tepër, sipas fushëveprimit të ri të ZSZD-së, Komisioni mund të paraqitet si mik i gjykatës (*amicus curiae*) dhe në vitin 2021 ka vepruar dy herë në atë cilësi. Në të dyja rastet me kërkesë të Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut; në një çështje gjyqësore lidhur me diskriminimin e personave me aftësi të kufizuara për sa i përket aksesit në dhe në qendrat e votimit dhe në një çështje tjetër gjyqësore lidhur me segregacionin, si formë e veçantë diskriminimi, ndaj fëmijëve romë në procesin arsimor. Në vitin 2021, Komisioni ka paraqitur edhe dy kërkesa për iniciimin e procedurës për kundërvajtje pranë gjykatës kompetente për mosveprimin e rekomandimit për heqjen e shkeljes së të drejtës në rastet e konstatimit të diskriminimit.

Por për fat të keq, Komisioni i ri për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi përballet me shumë pengesa nga ngarkesa financiare dhe administrative, e cila rezultoi me dorëheqjen e një anëtar i një muaj pas emërimit të saj dhe dorëheqjen e një anëtar i të dytë gjatë vitit 2022. Komisioni sot funksionon me kapacitet të reduktuar me pesë nga shtatë anëtarët e kërkuar dhe për arsye të panjohura zvarritet plotësimi i vendeve vakante nga Kuvendi. Edhe pse donatorët e huaj vepruan mjaft shpejt pas formimit të Komisioni

дејствуваа доволно брзо по формирање-то на новата Комисија за да помогнат во изградбата на клучната инфраструктура (веб-страница, база на податоци, внатрешни правилници, опрема, итн.), Комисијата сè уште треба внатрешно да ги заживее своите надлежности и да го зголеми присуството и видливоста во јавноста остварувајќи заштитна но пред се превентивна улога во борбата со дискриминација. И денес како и во минатото, за работата на Комисијата се издвојува многу мал дел од државниот буџет, кој е доволен само за покривање на платите и надоместоците на членовите на Комисијата и стручната служба и комуналните, не оставајќи средства за исполнување на должностите за превенција и промоција на еднаквоста и недискриминацијата пошироко.

Борбата со дискриминацијата е потпомогната и со неколку стратешки документи кои имаат за цел да промовираат еднакви можности и превенција и заштита од дискриминација. Националната стратегија за еднаквост и недискриминација 2022-2026 година, предвидува воспоставување и развој на мултисекторски пристапи за спречување и заштита од дискриминација. Оваа стратегија има воспоставено три широки стратешки цели како: подобрување на правната рамка, градење капацитети и координација на институционалните механизми за превенција и заштита од дискриминација и подигнување на јавната свест за препознавање на формите

сionit të ri për të ndihmuar në ndërtimin e infrastrukturës kryesore (faqja e internetit, baza e të dhënave, rregulloret e brendshme, pajisjet, etj.), Komisioni ende duhet të rivitalizojë mandatin e tij dhe të rrisë praninë dhe dukshmërinë në publiku duke realizuar një rol mbrojtës por mbi të gjitha parandalues në luftën kundër diskriminimit. Sot, si në të kaluarën, për punën e Komisionit është ndarë një pjesë shumë e vogël e buxhetit të shtetit, e cila mjafton vetëm për të mbuluar pagat dhe shtesat e anëtarëve të Komisionit dhe të shërbimit profesional dhe të shërbimeve komunale, duke mos lënë asnjë fonde për përmbushjen e detyrave të parandalimit dhe promovimit të barazisë dhe mosdiskriminimit më gjërësisht

Lufta kundër diskriminimit mbështetet edhe nga disa dokumente strategjike që synojnë promovimin e mundësive të barabarta dhe parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi. Strategjia Kombëtare për Barazi dhe Mosdiskriminim 2022-2026 parashikon krijimin dhe zhvillimin e qasjeve shumësektoriale për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi. Kjo strategji ka vendosur tre synime të gjera strategjike si: përmirësimin e kornizës ligjore, ngritjen e kapaciteteve dhe koordinimin e mekanizmeve institucionalë për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi dhe ngritjen e vetëdijes publike për njohjen e formave të diskriminimit dhe mundësive të barabarta. Një tjetër strategji shtetërore që bën pjesë

Por për fat të keq, Komisioni i ri për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi përballat me shumë pengesa nga ngarkesa financiare dhe administrative, e cila rezultoi me dorëheqjen e një anëtari një muaj pas emërimit të saj dhe dorëheqjen e një anëtari të dytë gjatë vitit 2022.

Ниското ниво на свесност за проблемите со дискриминацијата, неприфаќањето на различностите и (не)толеранцијата како и не-реформираниите судски и извршни државни системи, оставаат празнина во однос на афирмирање на позитивни вредности и борбата со дискриминацијата.

Niveli i ulët i ndërgjegjësimit për problemet e diskriminimit, mospranimi i diversitetit dhe (jo)tolerancës, si dhe sistemet shtetërore gjyqësore dhe ekzekutive të pa reformuara, lënë boshllëk në afirmimin e vlerave pozitive dhe luftimin e diskriminimit.

на дискриминација и еднакви можности. Друга државна стратегија што спаѓа во оваа категорија е Стратегијата за родова еднаквост за период 2022-2027 година. Со оваа стратегија, прашањето за родовата еднаквост сè повеќе добива на место во значајните државни политики, иако не секогаш резултира со соодветни активности на дело. Имено, евидентно е дека сè уште недостига имплементација во пракса, што резултира со статус кво во политиките и практиките поврзани со родовата еднаквост. Создавањето на новата Стратегија за родова еднаквост особено позитивно треба да влијае на групите кои се дефинирани како маргинализирани во однос на полот и други основи, како што се жените од малцинско етничко потекло и руралните заедници, жените со физичка попреченост и ментално заболување, припадничките на ЛГБТ заедницата и други.

Ниското ниво на свесност за проблемите со дискриминацијата, неприфаќањето на различностите и (не)толеранцијата како и не-реформираниите судски и извршни државни системи, оставаат празнина во однос на афирмирање на позитивни вредности и борбата со дискриминацијата. Затоа влогот на новата Комисија е голем, бидејќи се потребни интензивни напори за да се подигне свеста за почитување на човековите права и да се поттикнат граѓаните да дејствуваат и да се борат против сите форми на дискриминација, вклучително и врз основа на етничка припадност, религија или верување, пол, род, сексуална ориентација, попреченост, возраст итн. Комисијата како независен и самостоен орган во услови на недоволни средства потребно е да ги искористи сите расположливи ресурси, а особено локалните "grass-root" организации кои имаат постојан контакт со ранливите групи и имаат искуство во борбата против дискриминацијата, да изнајде иновативни методи за пренесување едукативна содржина на тема еднаквост и недискриминација, и навремено и проактивно да ги адресира индивидуалните случаи поврзани со кршење на правото на еднаквост и еднаков третман. Во оваа фаза на своевиден подем, новата Комисија е важно да го изгради својот интегритет и влее доверба кај стручната јавност и граѓаните дека професионално и без потклекнување на притисоци си ја извршува својата работа дури и во тешки и обременувачки околности.

нè këtë kategori është Strategjia e Barazisë Gjimore për periudhën 2022-2027. Me këtë strategji, çështja e barazisë gjimore po fiton gjithnjë e më shumë vend në politikat e rëndësishme shtetërore, megjithëse jo gjithmonë rezultun me veprime të duhura në terren. Gjegjësish, është evidente se ka ende mungesë zbatimi në praktikë, gjë që rezultun në status quo në politikat dhe praktikat që kanë të bëjnë me barazinë gjimore. Krijimi i Strategjisë së re për Barazinë Gjimore duhet të ndikojë veçanërisht pozitivisht në grupet e përcaktuara si të margjinalizuara në aspektin gjinor dhe baza të tjera, si gratë nga origjina etnike pakicë dhe komunitetet rurale, gratë me aftësi të kufizuara fizike dhe sëmundje mendore, personat e komunitetit LGBT dhe të tjerët.

Niveli i ulët i ndërgjegjësimit për problemet e diskriminimit, mospranimi i diversitetit dhe (jo)tolerancës, si dhe sistemet shtetërore gjyqësore dhe ekzekutive të pa reformuara, lënë boshllëk në afirmimin e vlerave pozitive dhe luftimin e diskriminimit. Prandaj, interesi i Komisionit të ri është i lartë, pasi nevojiten përpjekje intensive për të rritur ndërgjegjësimin për respektimin e të drejtave të njeriut dhe për të inkurajuar qytetarët që të veprojnë dhe të luftojnë kundër të gjitha formave të diskriminimit, duke përfshirë në bazë të përkatësisë etnike, fesë ose besimit, seksit, gjinisë, orientimit seksual, paafësisë, moshës etj. Komisioni, si një organ i pavarur dhe i pavarur në kushtet e fondeve të pamjaftueshme, duhet të përdorë të gjitha burimet në dispozicion, dhe veçanërisht organizatat vendore „grass-root“ që kanë kontakte të vazhdueshme me grupet vulnerabël dhe kanë përvojë në luftën kundër diskriminimit, për të gjetur metoda inovative për transferimin e përmbajtjeve edukative mbi temën e barazisë dhe mosdiskriminimit, si dhe adresimin e shpejtë dhe proaktiv të rasteve individuale që kanë të bëjnë me shkeljen e të drejtës për barazi dhe trajtim të barabartë. Në këtë fazë të një ngritjeje unike, është e rëndësishme që Komisioni i ri të ndërtojë integritetin e tij dhe të ushqejë besimin tek publiku profesionist dhe qytetarët se ai e kryen punën e tij në mënyrë profesionale dhe pa iu nënshtruar presioneve, edhe në rrethana të vështira dhe të rënduara.

Шаха Хисени, Посредник за Уметност и Култура, Манифеста 14

Shaha Hyseni, Ndërmjetësues për art dhe kulturë, Manifesta 14

Манифеста 14 Приштина: Складиште на колектив- на меморија, вредности и превод на искуства преку културно-уметничка мо- билизација

„Манифеста, манифеста...“ беа зборовите што ги слушнавме како луѓето мислат дека работата во Манифеста е голема работа! Верувам дека и во времето кога бев отруена, докторката ме третираше подобро кога дозна каде работам. Значи зелениот статус за 100 дена им даде потврда на почит на актерите/агентите од сите класи. Каков беше мојот статус во рамките на Манифестот? Посредник или Медијатор, поврзувачки мост помеѓу делата/уметничките интервенции и луѓето. За прв пат посредуваа за современата уметност и моето истражување беше за поп културата.

Посредување во Косово

Посредување во Косово е практика која се практикува долго време, а позната е уште од 90-тите години со помирување на крвта. Познато е посредувањето во 90-тите со помирување на Мир-вете Дрешај и Хава Шала со стотици и илјадници семејства кои беа во крвна одмазда. Но, посредување пред се на Балканот може да се нарече и *мситнија* (албански збор (дијалект) за стројништво). Значи како практика не е ново и нешто непознато за нас. Но, каде таквото посредување се разликува од посредувањето за уметност и култура?

За разлика од водичот, кој споделува само факти за предметот или уметничките интервенции, посредникот создава дијалог меѓу двете страни со покренување на различни прашања, особено критика, што води до учење на знаење преку уметнички интервенции. Некои од прашањата кои беа покренати за време на водичите беа проблемот со јавните простори и нивното проголтавање од страна на Агенцијата за приватизација, фено-

Manifesta 14 Prishtina: Depo e kujtesës kolektive, vlerat dhe përkthimi i përvojave përmes mobilizimit kulturor- artistik

“Манифести, Manifesti...” kanë qenë fjalët që i kemi dëgju njerëzit duke thënë e mendu se të punosh në Manifest është punë e madhe! Besa po, edhe gjatë kohës kur u helmova, doktoresha më trajtoi më mirë kur kuptoi se ku punoj. Pra statusi i gjelbërt për 100 ditë i jepte aktorëve/agjentëve të të gjithë klasave një afirmim për respekt. Cili ishte statusi im brenda Mani-festës? Ndërmjetësuese apo Mediator, ura lidhëse mes punimeve/intervenimeve artistike dhe njerëzve. Për herë të parë po ndërmjetësoja mbi artin bashkëkohor kurse humtimet e mia të gjitha mbi pop kulturën.

Ndërmjetësimi në Kosovë

Ndërmjetësimi në Kosovë është praktikë që praktikohet moti kohë, dhe është e njohur që nga vitet e 90-ta me pajtimin e gjaqeve. Ndërmjetësimi në vitet e 90-ta njihet me Myrvete Dreshaj dhe Hava Shalën duke pajtuar me qindra e mijëra familje të cilat ndodheshin në gjakëmarrje. Por ndërmjetësim mbi të gjitha në Ballkan mund të quhet edhe *msitnija*. Pra si praktikë nuk është e re dhe diçka e panjohur për neve. Por ku dallon ndërmjetësimi i tillë nga ndërmjetësimi për art dhe kulturë?

Për dallim nga ciceroni i cili apo cila ndan vetëm fakte mbi objektin apo intervenimeve artistike, ndërmjetësuesi/sja krijon dialog mes dy palëve duke ngritur çështje të ndryshme, veçanërisht kritikë e cila shpie në nxënje të diturisë përmes intervenimeve artistike. Disa nga çështjet që janë ngritur gjatë guidave ka qenë problematika e hapsirave publike dhe gllabërimi i tyre nga Agjensioni për Privatizim, fenomen ky që nuk ishte i panjohur për shumë që vinin nga vendet tjera. Më kujtohet kur një grup nga Polonia thonin që shumica e problematikave janë të njejta me ato që

мен што не беше непознат за многумина дојдени од други земји. Се секавам кога една група од Полска рече дека повеќето проблеми се исти како оние со кои се среќаваат во Полска. Истата реакција дојде и од уметник од Турција кој со жалење изрази како старото се заменува со ново, уништувајќи многу стари предмети кои се печат на транзициите на цивилизацијата на едно општество.

Што и подари Манифеста на Приштина?

Експозиција!

Почнувајќи од влезот во Гранд до ревитализација на поранешната библиотека Хивзи Сулејмани. За многу луѓе, Гранд беше бруталистичка зграда за која само работниците на Гранд знаеја што се случува на другите катови. Гранд е меѓу најзастапените локации со уметнички интервенции, пред се врвот Гранд повеќе не симболизира југословенски хотел, туку малку утописка желба да се наслика небото, интервенција на уметникот од дијаспората Петрит Халилај. Меѓу ѕвездите без внимание не остана ниту југословенската ѕвезда. За многу учесници апарتمانот на Тито беше повеќе од мистериозен и сите изразија желба да го посетат. Интересите на Инстаграм ги надминаа границите на интересите за размислување. Од Гранд (1974/1978) кој ја чуваше најбогатата колекција на современа уметност, Кино Ринија (1952) и Големиот Амам (1460/1461) беа меѓу локациите достапни со Манифестот. „Кино Ринија“ беше во опасност да се претвори во супермаркет во 2020 година, но благодарение на активизмот на Фондацијата 17, предметниот објект припаѓа на заштитени објекти. Заштитено, но празно. Истата судбина ја имаше и Големиот Амам, како да се каже амам бидејќи архитектонските карактеристики што го прават амам не постојат. Меѓу другото, амамот останува најкорумпираната несреќа на Приштина.

Експозицијата во овој случај има два слоја. Почнувајќи од влез до објекти до изложување на нивната состојба, статус. Ова несомнено отвори дебати од најсомнителен вид. Поаѓајќи од прашањето за приватизацијата, зошто ваквите објекти станаа достапни со Манифестот и како граѓаните ја гледаат иднината на овие објекти. Надвор од политичката експонираност, не изостанаа дискусиите за уметнички интервенции, особено во случајот со споменикот „Влазним Башким“ со интервенција на швајцарскиот уметник Уго Рондиноне. Но, најчестите дебати беа за печатницата Рилинџа,

ата и хасин në Poloni. I njejt i reagim vinte edhe nga një artiste nga Turqia e cila me keqardhje shprehte se si po zavendësohet e vjetra me të rejtën, duke shkatrru objekte shumë të vjetra të cilat janë vula e tranzicion-eve të qytetërimit të një shoqërie.

Çka i dha Manifesta Prishtinës?

Ekspozim!

Duke filluar nga hyrja në Grand e deri tek revitalizimi i ish bibliotekës Hivzi Sulejmani. Për shumë njerëz Grandi ka qenë një ndërtesë brutaliste që vetëm punëtorët e Grandit e kan ditur se çka ndodh në katet tjera. Grandi ka qenë ndër lokacionet ma të bollshme me intervenime artistike, mbi të gjitha kulmi i Grandit nuk simbolizonte më hotel jugosllav, por një dëshirë paksa utopike për t'a pikturu qiellin, intervenim i artistit nga Diaspora Petrit Halilaj. Përskaj yjeve, ylli i kahmotshëm jugosllav nuk mbeti pa vëmendje. Për shumë pjesmarrës suita e Titos ishte ma se misterioze dhe gjithkush shprehte dëshirë për ta vizituar. Interesat instagrame i tejkalonin kufijtë e interesave për reflektim. Prej Grandit (1974/1978) i cili ka mbajt koleksionin më të pasur të artit bashkëkohor, Kino Rinia (1952) e Hamami i Madh (1460/1461) kanë qenë ndër lokacionet të qasshme me Manifestën. Kino Rinia kishte qenë në rrezik për tu kthyer në supermarket në vitin 2020 por falë aktivizmit të Fondacionit 17 objekti në fjalë i takon objekteve të mbrojtura. I mbrojtur por i boshatisur. Fatin e njejtë e ndante edhe Hamami i Madh, sa për të thënë hamam sepse karakteristikat arkitekturore që e bëjnë atë hamam nuk ekzistojnë. Ndër të tjerash hamami mbetet fatkeqsia më korruptuese e Prishtinës.

Ekspozimi ka shtresa të ndyshme në këtë rast. Duke fillu nga e drejta/hyrja në objetke deri tek ekspozimi i gjendjes, statusit të tyre. Kjo padyshim hapte debate nga më të ndyshmet. Duke filluar nga çështja e privatizimit, pse objekte të tilla u bënë të qasshme me Manifestën, dhe si e shohin të ardhmen e këtyre objekteve qytetarët. Përtej ekspozimit politik, diskutimet për intervenimet artistike nuk mungonin, sidomos në rastin e monumetit "Vllaznim Bashkim" me intervenimin e artistit zviceran Ugo Rondinone. Por debatet më të shpeshta ishin mbi shtypshkronjën Rilindja, Koridori i Gjellbërt dhe Tulltorja që ishin pjesë e guidës "Më tako tek Pallati i Rinisë" guidë e cila ishte më e gjata në distancë. Paradoksi më i madh i 100 ditshit ka qenë, vazhdon të jetë shtypshkronja Rilindja. Objekti i ndarë në dysh, njëra anë me intervenim artistik (Cvedet Erek) kurse tjetra me intervenime nga agjensioni për privatizim, pra zyret e agjensionit. Edhe më e çuditshme kur jashtë përplaseshe me një grumbull makina shtypi tashmë me status bërthog

Зелениот Коридор и Тулина кои беа дел од водичот „Сретни ме во палатата на младите“, кој беше досега најдолг. Најголем парадокс од 100 години беше, и останува, печатницата Рилиндја. Објектот е поделен на два, едната страна со уметничка интервенција (Цветет Ерек), а другата со интервенции од агенцијата за приватизација, односно канцелариите на агенцијата. Уште почудно кога надвор ќе налетате на куп машини за преса со веќе основен статус опкружени со супер-циновски згради. Тогаш од овој политички, уметнички или просторен хаос како што сакаме да го наречеме, желбата за попростапни простори, бегањето од мирисот на бензинот, ризикот да ве прегази автомобил, зелениот коридор понуди таква желба. Voila! Преку зазеленување и побезбедна мобилизација граѓаните можеа пешки до тулината. Приватните бизниси и азбестот веќе не постоеја, а сега цигланата се претвори во центар каде заедниците можеа да го користат просторот за различни активности. Тулина го врати базенот и неговиот статус од приватна сопственост на државна сопственост. Покрај изложувањето, за мене како посредник, како критичар на културата или меѓу другите како „интелектуалец“, размислувањето беше најважниот дел низ 100 години. Пред се, после секој водич се прашував каде е разликата помеѓу посредниците и уметниците? Ако уметничките интервенции служат за освестување на едно општество, како ѕвездите на Манифестот ја сликаат Приштина? На албански јазик или на хомоген јазик? Додека сме на тоа, ајде да зборуваме малку за нашите јавни простори.

Како јавниот простор влијае на општеството?

Како општество, умираме да се жалеме на странците колку нечистотија имаме на јавните места, додека домовите ни се чисти. Меѓу другото, секогаш тука ги носиме разговорите, како не знаеме како да ги заштитиме овие простори. Дури и од консултациите со граѓаните, ова истражување што го направи Манифеста, феноменот „надвор од мојот двор“ постоел како што тие го дале или на друг начин „припаѓаат на државата“, а ова само по себе бара анализа зошто се изразуваме вака. и да не заборавиме дека јазикот ги одразува нашите постапки, а јазикот е голем дел од културата. А што е култура, а што уметност? Како и да е...Покрај овој феномен, Albi Mall беше број еден меѓу најпосетуваните простори. Најверојатно и вие очајувате како е можно такво нешто, зошто не театар или музеј, туку трговски центар.

Кога зборуваме за јавни простори, важно е да се

За разлика од водичот, кој споделува само факти за предметот или уметничките интервенции, посредникот создава дијалог меѓу двете страни со покренување на различни прашања, особено критика, што води до учење на знаење преку уметнички интервенции.

Për dallim nga ciceroni i cili apo cila ndan vetëm fakte mbi objektin apo intervenimeve artistike, ndërmjetësuesi/sja krijon dialog mes dy palëve duke ngritur çështje të ndryshme, veçanërisht kritikë e cila shpie në nxënje të diturisë përmes intervenimeve artistike.

të rrethuara me ndërtesa super gjigande. Pastaj prej këtij kaosi politik, artistik apo hapsinorë qysh do që ta quajmë, dëshira për hapsira më të qasshme, duke i ikë erës së benzinit, rrezikut për me të shkelë ndonji veturë, Koridori i Gjelbërt ofronte një dëshirë të tillë. Voila! Përmes gjelbrimit dhe mobilizimit ma të sigurt, qytetarët mund të ecnin deri në tulltore. Bizniset private dhe azbesti nuk ekzistonin ma, dhe tashmë tulltorja është kthyer në një qendër ku komunitetet mund ta shfrytзонin hapsirën për aktivitete të ndryshme. Tulltorës ju kthy pishina e statusi i saj nga pronë private në pronë shtetore. Përpos ekspozimit, për mua si ndërmjetësuese, si kritikuse e kulturës apo ndër të tjerash si “intelektuale” reflektimi ka qenë pjesa më e rëndësishme përgjatë 100 ditshit. Mbi të gjitha pas çdo guide e pyetsha veten ku është dallimi mes ndërmjetësuesve dhe artistëve? Nëse intervenimet artistike shërbejnë për vetëdije të një shoqërie, si po e pikturojnë Prishtinën yjet e Manifestës? Në gjuhën shqipe apo në gjuhë homogjene? Kur jemi te kjo pyetje, le të diskutojmë pak për hapsirat tona publike.

Si ndikon hapsira publike tek një shoqëri?

Si shoqni vdesim me u anku para të huajve sa shumë bërthog kena në hapsirat publike e shtëpitë i kena të paçta. Ndër të tjerash bisedat gjithnji i sjellim këtu, sesi ne nuk dijmë t'i ruajmë këto hapsira. Edhe nga konsultimet me qytetarë, hulumtim ky i bëre nga Manifesta fenomeni “jashtë oborrit tim” ekzistonte si e dhanë ose ndryshe “hajt se e dërzhavës,” e kjo ka nevojë për një analizë në vete se pse shprehemi kështu, e mos të harrojmë që gjuha reflekton veprimet e tona, e gjuha përbën një pjesë të madhe të kulturës. E çka është kultura e çka arti? Gjithsesi...Përpos këtij fenomeni, prej

набљудува кога и како се развивал јавниот простор на Балканот, не само на Косово. За разлика од другите земји, јавниот простор на Балканот, вклучително и Турција, се разви многу доцна. На Косово не само што го кочи доцниот развој, туку имајќи предвид дека Косово беше и се уште е на еден или друг начин држава во транзиција, спомнувајќи го третманот на Албанците за време на Југославија, војната, нефункционалноста на правото, и многу други аспекти за кои сме свесни. Развојот на јавниот простор е тесно поврзан со доаѓањето на модерноста на Балканот, односно модерноста во обратна насока. Овој вид на транзиција влијаеше на многу аспекти во различни општества. Несомнено, масата е повеќе заинтересирана да оди во трговски центри бидејќи невидливата рака на пазарот на тој начин учи да го зголемува допаминот, да создава хедонистички желби и да биде жеден за адреналин еден по друг. Така, системот го претвора во потрошувачки агент, а за системот масите се неопходни затоа што масите го одржуваат. Да се вратиме на водичите додека сме на оваа тема. Речиси во секој водич има странци кои се изјаснија дека јавните простори не се добро одржувани. Во овој случај, за мене урбана различност и депонирање на губре, или што всушност е хаос, и зошто за многу странци тоа е хаос, а зошто токму за Германците? Дали зборуваме за хомогени простори или простори кои не претвораат како пријатели во режим на преживување цело време затоа што тоа сме ние, дали го претвораа во јавен простор или јавни простори за нас? Иако некој треба да ме чека, да ни покаже како треба да се грижаме за јавните простори или пак задоволни сме постојано да бидеме жртви затоа што не ни ги либерализираат визите.

Покрај нечистотијата, за време на водичите, кога станува збор за предмети кои се користеле како воени кампови, цивилизираните Европјаци секогаш упатувале најразлични навреди, а несомнено повеќето од нив го гледале Балканот како џунгла во која луѓето се задушуваат. Со други зборови, во ниту еден водич не изостана ориентализацијата на Балканот, на Албанците. Секоја група дојде со предрасудите и стереотипите што ги имаа само за Балканот. Посредувањето за предрасуди е една од најзаморните работи, а да не зборуваме дека огромното мнозинство од учесниците не знаеја речиси ништо за Косово, но нивната посета беше специјално за Манифестот, како биенале. Така, почнувајќи од директорите на музејот, уметничките критичари, уметниците и разните колективи. Но, што недостасуваше во овие водичи? Недостасуваа нашите графани.

hapësirave më të vizituara, numër një mbante Albi Mall. Me shumë gjasa edhe ju keni për t'u dëshpruar sesi është e mundur një gja e tillë, pse mos me qenë top ndonjë teatër ose muze, por qendra tregtare.

Kur flasim për hapësira publike është me rëndësi të vëzhgohet se kur dhe si është zhvilluar hapësira publike në Ballkan, jo vetëm në Kosovë. Për dallim të shteteve tjera, hapësira publike në Ballkan duke përfshirë edhe Turqinë është zhvilluar shumë vonë. Në Kosovë nuk e ka pengu vetëm zhvillimi i vonshëm por duke pasë parasysh që Kosova ka qenë dhe ende është në një mënyrë ose tjetër shtet në tranzicion, duke përmendur trajtimin e shqiptarve gjatë Jugosllavisë, lufta, mosfunksionimi i ligjit dhe shumë aspekte të tjera për të cilat jemi të vetdijshëm. Zhvillimi i hapësirës publike lidhet ngushtë edhe me ardhjen e modernitetit në Ballkan, pra një modernitet in reverse. Ky lloj tranzicioni ka ndikuar në shumë aspekte në shoqëri të ndryshme. Padyshim që masa është më e interesuar të shkojë në qendra tregtare sepse dora e padukshme e tregut kështu e mëson me rrit dopaminën, me krijë dëshira hedoniste e me qenë i etun për adrenalina të një pas njëshme. Kështu sistemi e kthen në një agjent konsumerist dhe për sistemin të nevojshme janë masat sepse masat mbajnë atë. T'i kthehem pak guidave përderisa jemi te kjo temë. Gati se në çdo guidë ka pasë të huaj që janë shprehë se hapësirat publike nuk janë të mirëmbajtura. Në këtë rast për mua dallon diversiteti urban dhe hedhja e mbeturinave, apo çka në të vërtetë është kaosi, dhe pse për shumë të huaj është bërðhogu, dhe pse pikërisht për gjermanët? A po flasim për hapësira homogjene apo për hapësira që neve si shoqni na kthen në survival mode gjithnji sepse të tillë jemi, a po e shndrojmë ne hapësirën publike apo hapësira publike neve? Edhe pse duhet me prit dikush me na tregu qysh me u kujdes për hapësirat publike, apo na kënaqemi tuj qenë viktimë gjithnji se mos po na liberalizojnë vizat.

Përpos bërðhogut, gjatë guidave kur bëhej fjalë për objekte të cilat janë përdor si kampe ushtarake, nga evropianët e civilizuar gjithnji vinin zgërdhirje nga më të ndryshmet, dhe padyshim që shumica e shihnin Ballkanin si një xhungël ku njerzit e mbysin njëri tjetrin. Me fjalë të tjera, orientalizimi i Ballkanit, i shqiptarëve, nuk mungonte në asnjë guidë. Çdo grup vinte me paragjykimet dhe stereotipet që vetëm se i kishin për Ballkanin. Të ndërmjetsosh edhe për paragjyime është prej gjanave më të lodhshme, mos të flasim që pjesa dërmuese e pjesmarrësve nuk dinin gati se asgjë për Kosovën por vizita e tyre ishte specifikisht për Manifestën, si biennale. Pra duke fillu nga drejtor të muzeve, kritikë të artit, artistë e kolektive të ndryshme. Por çka mungonte në këto guida? Mun-gonin qytetarët tanë.

Киоск 67, реставриран од професорот Илир Далипи со уметничка интервенција на Сузан Филипп на плоштадот Захир Пажити. На следната фотографија ја гледаме состојбата на киоскот по завршувањето на биеналето, сместен во агол опкружен со губре и без никаква функција, напуштен

Kiosk 67, e restauruar nga profesor Ilir Dalipi me intervenimin artistik të Suzan Philipsz në sheshin Zahir Pajaziti. Në foton tjetër shohim gjendjen e kioskës pas përfundimit të biennales, e vendosur në një qoshe e rrethuar me mbeturina dhe pa asnjë funksion, pra e braktisun.

Манифеста не го донесовме ние, беше меѓу нас!

Кога станува збор за уметноста и уметниците од Косово, освен периодот пред војната и потоа, кога секогаш се создаваше наратив дека Албанците не учат од уметноста, Косово несомнено има многу уметници и уметност кои и служеле на оваа земја. Но, ни недостигаше зелена потврда за да ни каже по кој пат да одиме. Кои зелени светла ги следеа граѓаните, она на кампусот или стариот дел на градот?

Несомнено, групата посредници во рамките на Манифестот имаше за цел да има што повеќе граѓани во водичите каде што ќе имаме простор и можност што повеќе да разговараме и да видиме што мислат за ревитализираните простори. Многу граѓани и покрај тоа што оделе на локациите немале поим дека посредници постојат, а за да има водич потребна била претходна резервација, а за сите од Балканот била бесплатна. Дури и одредени (официјални) групи кои дојдоа преку посредувани водичи немаа никаква грижа да разговараат за тоа како го гледаат градот и ШТО стои зад Манифестот. Повеќето го комплетираа потребниот протокол и на тој начин го завршија водичот. Но, од друга страна, можеби уште подепресивно, беше фактот што многу професори на Факултетот за уметности беа свесни за тоа како функционира

Mani-festën nuk e sollëm, ajo ishte në mesin tonë!

Kur bëhet fjalë për art dhe artiste/ë nga Kosova, përpos periudhës së para luftës dhe pas, kur gjithnjë është kriju një narrative se shqiptarët nuk marrin vesh prej artit, Kosova padyshim që ka një laramani artistësh dhe art i cili i ka shërby këtij vendi. Por neve na mungonte një konfirmim jeshil të na tregonte se nga cila rrugë duhet të shkojmë. Cilat drita jeshile përcjellnin qytetarët, atë të kampusit apo pjesës së vjetër të qytetit?

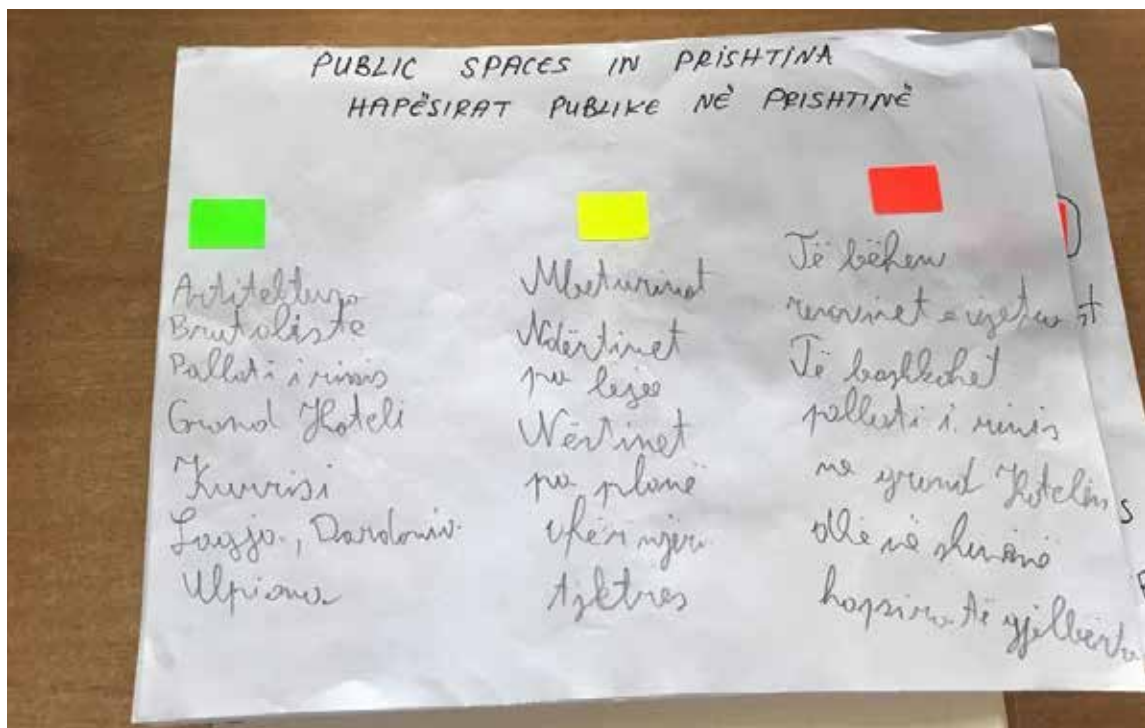
Padyshim që grupi i ndërmjetësuesve brenda Mani-festës kishte për qëllim që të kishim sa ma shumë qytetarë nëpër guida ku do të kishim hapësirën dhe mundësinë me shkëmby sa ma shumë diskutime e me pa se çka po mendojnë ata për hapësirat e revitalizuar. Shumë qytetarë përkundër faktit që shkonin nëpër lokacione nuk kishin ide se ekzistojnë ndërmjetësues dhe për të pasë një guide të përcjellur është dashur rezervim paraprak e që për të gjithë nga Ballkani ishte pa pagesë. Edhe grupe të caktuara (zyrtare) që vinin nëpër guida të ndërmjetësuar nuk ishte se kishin ndonji merak për të diskutu se si e shohin qytetin dhe ÇKA pas Manifestës. Shumica plotsonin protokolli e kërkuar dhe kështu mbaronte guida. Por në anën tjetër, ndoshta kjo edhe më dëshpruese, ishte fakti që shumë profesorë të fakultetit të arteve ishin në dijeni se si funksionon një biennale e mbi të gjitha

едно биенале, а пред се дека има средни водичи, а во текот на 100-те дена немаше ни организација да ги донесе учениците. Во меѓувреме, важно е да се види кој не успеал во пристапот на заедницата?

Во текот на посредуваните водичи, важно е да се види како ги гледаме јавните простори, како сакаме да го гледаме градот во иднина и што чувствуваме за градбите без дозвола и окупацијата на простори долги години од профитабилни причини. За граѓаните секој посредник подготви различни активности за водичите да бидат што поинтерактивни.

қә ka guida të ndërmjetësuar dhe përgjatë 100 ditve nuk pati edhe as një organizim për t'i sjellë studentët. Në këtë mes është me rëndësi me e pa se kush ka dështu në qasjen e komunitetit?

Përgjatë guidave të ndërmjetësuar e rëndësishme ka qenë me pa se si i shohim hapësirat publike, si duam ta shohim qytetin në të ardhmen dhe çfarë ndjejmë karshi ndërtimeve pa leje e uzurpimit të hapësirave shumë vjeçare për arsye profiti. Për qytetarët secili ndërmjetësues përgadiste aktivitete të ndryshme që guidat të jenë sa ma interaktive.

Напомена: пишувања на граѓанин, учесник во водичот што го водев.

Shënim: shkrimet e një qytetari, pjesmarrës në guidën që po udhëhiqja.

**Каде го оставивме а каде ни остана,
Манифеста или плаче народот?**
(Албанска поговорка)

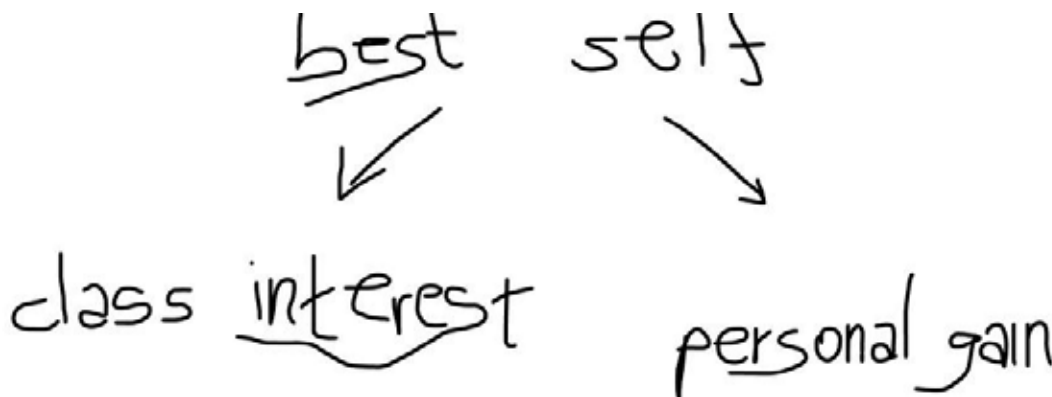
Поминаа 100 дена и речиси и да нема пристojно размислување, ниту од уметници учесници и неучесници во M14, ниту од критичари на слободата на говорот, објектите, колонијализмот и така натаму, за разлика од сите оние меѓународни весници кои чкртаа елитистички пишувања. Дали овие интервенции допреа до сите без разлика на возраст или раса или такви интервенции постоеја само за оние кои ја разбираа современата уметност? Во

**Ku e lam e ku na mbeti,
Mani-festa, apo qan mileti?**

100 ditë ikën dhe gati asnjë reflektim i denjë nuk u bë, as nga artistët pjesmarrës dhe jo-pjesmarrës në M14, e as kritikues të fjalës së lirë, objekteve, kolonializmit e me radhë, për dallim nga gjithë ato gazeta ndërkombtare që shkaravitnin shkrime elitiste. A i arritën këto intervenime të gjithë pa dallim moshe e race, apo intervenime të tilla ekzistonin vetëm për ata që kuptonin artin bashkëkohor? Në të njëjtën kohë po mendoja qysh kish pas me kuptu nëna ime interven-

исто време, размислувајќи како мајка ми ја сфати интервенцијата на Петрит ако тој не бил инспириран од вистинска ѕвезда да го преведе делото на својот мајчин јазик?

imin e Petritit nëse ai nuk ishte inspiru nga një Yll prej vërteti për ta kthyer punimin në gjuhën e tij amtare?

Како да се посредува поинаку: Уметност-Култура-Јазик или обратно?

За Стјуарт Хол, културата е дефинирана како простор на интерпретативна борба, каде што одредени слики на доминантната култура влијаат врз создавањето значења преку „кодирање“ и „декодирање“. Притоа, се извлекуваат сите значења, се обработуваат не само според доминантната застапеност, туку и расата, етничката припадност, религијата, социо-економскиот аспект и сл. Со други зборови претставувањето е способност да се опише или замисли. Претставувањето е важно затоа што културата се формира од јазикот и значењата, во овој случај јазикот е симболика или форма на претставување вели Хол. Од друга страна, куките за свончиња велат дека е страшно затоа што луѓето мислат дека одредени слики немаат толку големо влијание врз животите на луѓето. На пример, некои мас-медиумски претставувања или претстави со меѓународни трендови, како во случајот со филмот Hive, кога некои ликовни критичари во мојот видич ме прашаа: „зошто се инвестира толку многу во такви филмови, а има толку многу средства?“, бидејќи на запад ова моли, го храни истиот наратив за Косово, без што овие луѓе не живееле и не знаат ништо друго освен војна“. Ова е еден вид рендерирање и сервисирање на слики. Сликите се поопасни отколку што мислиме. Без навлегување во други анализи, филмската индустрија ги репродуцира или менува перцепциите на луѓето за Балканот во овој случај. И кој прави такви слики? Токму белата надмоќ. Дали Албанците се бели?

Можеби ова беше конфликтот на совеста на секој од нас да скокнеме пред платформа која ги обои само боите што ги има засадено затоа што така функцио-

Си të ndërmjetësorjme ndryshe: Art-Kulturë-Gjuhë apo anasjelltas?

Për Stuart Hall, kultura përkufizohet si një hapësirë e luftës interpretuese, ku imazhet e caktuara të kulturës dominuese ndikojnë në krijimin e kuptimeve përmes “encoding” dhe “decoding.” Në të njëjtën kohë të gjitha kuptimet (meanings) çirren, përpunohen jo vetëm përskaaj përfaqsimi dominues (dominant representation) por edhe racës, etnicitetit, religjionit aspektit socio-ekonomik dhe kështu me radhë. Me fjalë të tjera përfaqsimi është aftësia për të përshkru ose imajinu. Përfaqsimi është i rëndësishëm sepse kultura formohet nga gjuha dhe kuptimet, në këtë rast gjuha është simbolika apo një formë përfaqësimi thotë Hall. Në anën tjetër, bell hooks thotë se është e frikshme qysh njerzit mendojnë që disa imazhe të caktuara nuk kanë edhe aq efekt në jetën e njerëzve. Shembull, disa përfaqsimet të mass media, apo përfaqsimet me tendenca ndërkombtare, si në rastin e filmit Hive, kur disa kritikuese të artit në guidën time më pyeten, “pse investohet kaq shumë në filma te tillë dhe ka kaq shume fonde?”, sepse në përfundim kjo lypet, me e ushqy narrativën e njëjtë për Kosovën, atë që këta njerëz nuk kanë pa e nuk dijnë asgjë tjetër pos luftës.” Ky është një lloj i përfaqësimit dhe servimit të imazheve. Imazhet janë më të rrezikshme sa që ne e mendojmë. Pa u fut në analiza të tjera, industria e filmit ri-prodhon apo ndryshon perceptimet e njerëzve mbi Ballkanin në këtë rast. Dhe kush prodhon imazhe të tilla? Pikërisht supremacia e të bardhëve. A janë shqiptarët të bardhë?

Ndoshta ky ka qenë konflikti i ndërgjegjes së secilit prej nesh të hudhun përballë një platforme që pikturonte vetëm ngjyrat që i ka të mbjelluna sepse ashtu

нира нивното сликарство, без да погледне наоколу дали некој овде имал други преференци. На крајот така останаа доминантните репрезентации!

Подолу ќе видите дел од некои од интервенциите во гореспоменатите простори/објекти.

fuksionon piktura e tyre, pa shiku rrotull nëse dikush këtu kishte preferenca tjera. Tek e fundit përfaqsimet dominuese, mbeteshin të tilla!

Më posht do shihni një pjesë të disa prej intervenimeve në hapësirat/objektet e lartë përmendura.

Големиот амам - Чихару Шиота
 Hamami i Madh- Chiharu Shiota

Печатница Рилиндја -
 Џевдет Ерек
 Shtypshkronja Rilindja-
 Cevdet Erek

Кино Риниа-
 Кристијан Њампета
 Kino Rinia-
 Christian Nyampeta

Гранд Хотел - Јакуп Ферри
 Grand Hotel- Jakup Ferri

Споменик Влазним
 Башким-Уго Рондиноне
 Monumenti Vllaznim Bash-
 kim-Ugo Rondinone

Тулина (Фабрика за тули) -
 raumlabor-berlin
 Tulltorja (Fabrika e Tullave)-
 raumlabor-berlin

Кино Риниа, кино на отворено небо (дел надвор) - Тамтам
 Kino Rinia, kino në qiell të hapun (pjesa jashtë)- Tamtam

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ МАГАЗИН

ЛИБЕРАЛЕН FORUM LIBERAL FORUM

REVISTË POLITIKE DHE EKONOMIKE

Второ издание, зима 2023

Магазинот Либерален Форум е проект на Институтот Либерална Алтернатива со седиште во Тетово, и поддржан од Atlas Network - САД и Freidrich Naumman Foundation for Freedom - Северна Македонија.

Тетово, Северна Македонија

Edicioni i dytë, dimër 2023

Revista Forumi Liberal është projekt i Institutit Alternativa Liberale me seli në Tetovë, dhe i mbështetur nga Atlas Network - ShBA dhe Freidrich Naumman Foundation for Freedom - Maqedonia e Veriut.

Tetovë, Maqedoni e Veriut

ИЛИНДЕНСКА 71 А1 ILINDENSKA 71 A1
1200 ТЕТОВО 1200 TETOVĚ
www.lai.mk